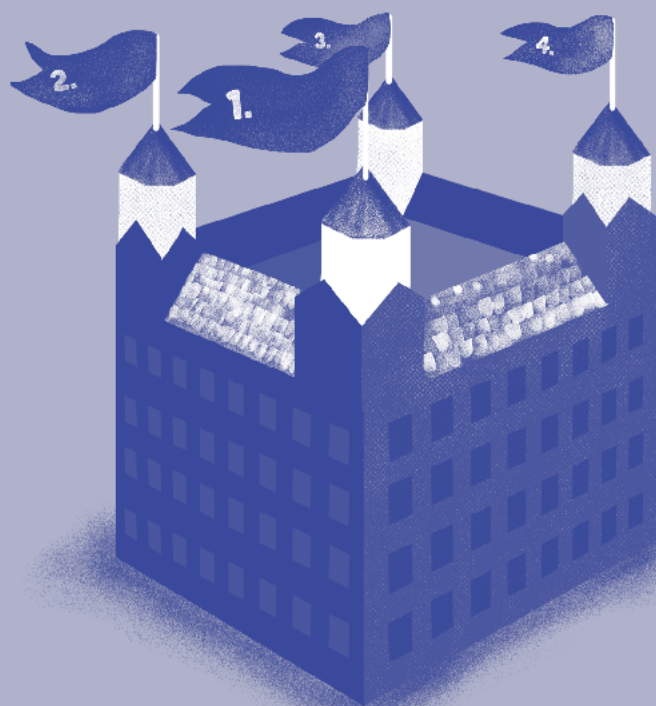

Kultúra v štyroch dejstvách

1. VKUS
2. RODINA

3. PAMÄŤ
4. DÔVERA

Adam Gajdoš, Marek Mathias,
Marianna Mrva, Zuzana Révészová,
Michaela Šedovič, Matej Vanoch

Kultúra v štyroch dejstvách

**Adam Gajdoš, Marek Mathias,
Marianna Mrva, Zuzana Révészová,
Michaela Šedovič, Matej Vanoch**

2019

Pod'akovanie

Autorský tím by sa touto cestou chcel poďakovať respondentom a respondentkám výskumu Kultúra a hodnotové orientácie obyvateľov Slovenska za otvorenosť a úprimnosť a takisto agentúre Focus za spoluprácu. Ďakujeme aj stážistom odboru výskumu a štatistiky kultúry Národného osvetového centra za pomoc pri zostavovaní dotazníka a študentom Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity za pomoc pri realizácii analýz. Chceli by sme vyjadriť veľkú vďaku aj Mgr. Miroslavovi Paulíčkovi, PhD., a Mgr. Andrejovi Mentelovi, PhD., za cenné komentáre a pripomienky, ktoré pomohli zlepšiť túto knihu. Ďakujeme tiež PhDr. Kataríne Vrablicovej za jazykovú korektúru a Mgr. art. Kataríne Rybnickej za grafickú úpravu knihy. Ďakujeme aj všetkým našim priateľom a priateľkám za podporu a diskusie o tejto knihe.

Obsah

Podakovanie	_____	5
Predohra	_____	9 — 17
1. dejstvo: Kultúra ako vkus	_____	19 — 41
Medzihra: Rodina, rodové roly a kultúra ako geopolitický kompas	_____	42 — 46
2. dejstvo: Kultúra ako rodina	_____	47 — 65
3. dejstvo: Kultúra ako pamäť	_____	66 — 97
Medzihra: Útlak, nesloboda a kultúrna trauma ako spodný prúd kolektívnych identít	_____	99 — 105
4. dejstvo: Kultúra ako dôvera	_____	106 — 123
Záver	_____	124 — 129
O autoroch	_____	131 — 141

Predohra

Predstavte si situáciu: rozhodli ste sa navštíviť kino. Kúpíte si pri pokladni lístky na vybraný film, vyberiete sa do sály a nájdete si miesto. Pohodlne sa usadíte, odložíte si veci, prípadne vyťahujete okuliare. Máte ešte pár minút, tak sa poobzeráte okolo seba. Kto sú tí ľudia, ktorí prišli s vami na predstavenie? Čo vás spája? Myslite si, že ste si v niečom podobní?

Ako sa na nasledujúcich stranách dočítate, kultúra sa v bežnej reči vníma približne v dvoch významoch. Jednak tak nazývame spoločenské zvyklosti nejakej skupiny ľudí, napríklad kultúru stolovania, pozeranie do očí pri rozhovore alebo spôsob výchovy detí. V tomto prípade je kultúra spoločným prvkom, okolo ktorého nastáva porozumenie s ostatnými. V užšom zmysle pod kultúrou rozumieme približne to, čo má na starosti ministerstvo kultúry a čo sa deje vo forme hudobných, divadelných, filmových podujatí. Cieľom tejto knihy je ukázať prepojenie kultúry v jednom aj v druhom význame. Chceme vedieť, s čím súvisia postoje, ktoré v spoločnosti prevládajú a ovplyvňujú napríklad spôsob, akým robíme rozhodnutia.

Kultúra totiž podľa literatúry (SWIDLER, 2013) tvorí repertoár, z ktorého si v rôznych životných situáciách vyberáme a ktorý nás následne inšpiruje a vedie. Touto knihou chceme zdôrazniť, že kultúra si ako spoločenská hodnota zasluhuje mimoriadnu pozornosť, pretože je podhubím ďalších životných sfér a pre každú spoločnosť tvorí základ komunikácie a porozumenia.

V rokoch 2017 a 2018 sa v Národnom osvetovom centre ocitla skupina mladých výskumníkov a došlo k čiastočnej personálnej obmene výskumného pracoviska. Jedným z výsledkov ich práce je práve tento text. Tvoril sa v čase globálneho zápasu, v ktorom sa hrá o to, aké hodnoty v jednotlivých spoločnostiach zvíťazia. Úspech Donalda Trampa v prezidentských voľbách odráža frustráciu určitej skupiny voličskej základne v Spojených štátoch amerických, v strednej Európe sme svedkami víťazstva lídrov s autoritatívnym videním sveta, ktorých častá antielitárska rétorika oslovuje veľkú skupinu voličov. Neraz sa vo verejných diskusiách skloňuje ohrozenie liberálnej demokracie. Aj na Slovensku rezonuje kultúrny boj o tradičnú rodinu a ozývajú sa hlasy proti cudzincom, ktoré dodávajú politický kapitál často extrémistickým stranám.

Pre sociológov zaoberajúcich sa kultúrou je v súčasnosti veľmi dôležité pochopiť súvislosti, ktoré so sebou nesie rozdelená spoločnosť. Aj v kontexte súčasnej sociológie je aktuálne uvažovať o tzv. kultúrnom obrate (BENNETT, FROW, 2008). Pre vysvetlenie spoločenských javov sa čoraz častejšie sociológovia obracajú na kultúru ako prostredie, kde sa tvoria významy a ktoré často ovplyvňuje iné sféry, napríklad ekonomiku alebo politiku.

Ak totiž nebudeme vedieť pochopiť, prečo sa proti sebe vymedzujú isté skupiny ľudí a v čom spočíva ich rozdielnosť v porozumení situácií okolo seba (teda pochopenie situácií v rodine, v škole, interpretácií novinových správ či príbehov z de-

jín svojho národa), nebudeme môcť hľadať solidaritu a budovať dôveru, ktorá je základom súdržnej a fungujúcej spoločnosti.

Táto kniha vychádza z výskumu, ktorý si kládol za cieľ poskytnúť širokú základňu sociologických informácií o kultúre na Slovensku a jej vzťahu k hodnotovým orientáciám obyvateľov Slovenska. Zo získaných informácií sme vybrali témy, ktoré podľa nás najlepšie ilustrujú orientačné body súčasnej kultúry na Slovensku a ktorých analýza ukazuje najvýznamnejšie výsledky. Štruktúra knihy (vo forme operného diela) má za cieľ ukázať logické vzťahy medzi jednotlivými témami, ktoré spolu súvisia. Naším cieľom však bolo aj vytvorenie jednotlivých samostatne stojacich obrazov, v ktorých si môžu nájsť svoje aj bádatelia zaoberajúci sa len niektorými z ponúkaných tém.

Spoločenské a zvlášť kultúrne fenomény sú zo svojej podstaty veľmi komplexné. Uvedomujeme si citlivosť tejto problematiky a aj relatívnu náročnosť vytvárať pevné závery z výskumných zistení. Preto je táto kniha čiastočne aj hmlistou mozaikou, z ktorej nanešťastie množstvo implikácií zostáva len v náznaku. Napriek tomu veríme, že čitateľ bude vďaka nej schopný lepšie porozumieť kultúre a spoločenským vzťahom, ktoré ho obklopujú.

Prvý výstup z tohto výskumu sme publikovali v elektronickej podobe vo forme výskumnej správy (MRVA, 2017). Táto kniha tvorí druhú vrstvu, teda mozaiku analýz, ktoré z daného výskumu vzišli. Ponúka hlbší pohľad na kultúru a jej ambíciou je ukázať súvislosti, ktoré existujú medzi preferenciou kultúrnych podujatí, postojmi k historickým udalostiam a osobnostiam, postojom k cudzincom a vlastnej kultúre, a z toho vyplývajúcu vzájomnú (ne)dôveru či preferenciu tradičného či iného modelu rodinného života.

Ako čítať túto knihu?

Cieľom knihy je prezentovať analýzy, ktoré sa trochu podobajú diagnostike súčasnej slovenskej spoločnosti. Ťažisko knihy tvoria analytické články primárne kvantitatívneho sociologického rázu. Jednotlivé časti sa z rôznych uhlov pohľadu zaoberajú otázkou kultúrnej identity obyvateľov Slovenska. Je preto možné čítať jednotlivé kapitoly postupne, tak ako sú zoradené, alebo aj nazrieť do jednotlivých častí podľa ľubovlného poradia. Do prvej aj druhej časti knihy sú vložené komentované úryvky zo skupinových rozhovorov, ktorými Adam Gajdoš tematicky prepája jednotlivé kapitoly a pomáha detailnejšie dotvoriť obraz kultúrnej rozmanitosti či porozumieť jednotlivým analyzovaným fenoménom.

V prvej kapitole sa Matej Vanoch venuje návštevnosti rôznych kultúrnych podujatí a vkusu obyvateľov Slovenska. Preskúmal potenciálnu existenciu tzv. kultúrnej všežravosti, teda rôznorodej kultúrnej spotreby, a dáva ju do súvislosti s vybranými hodnotami a postojmi napríklad k cudzincom či k vlastnému národu. Táto kapitola nadväzuje na diskusiu, ktorú v súčasnosti otvorili diela J. D. Vancea (2016) alebo Édouarda Louisa (2018). Obe tieto populárne knihy pomáhajú pochopiť frustráciu nižších stredných tried v Spojených štátoch amerických a vo Francúzsku. Snahou autora tejto kapitoly je priblížiť špecifiká kultúrnej spotreby na Slovensku a zároveň ukázať, ako súvisí konzumácia kultúry s postojmi a hodnotami obyvateľov Slovenska.

Otázku, do akej miery ovplyvňujú kultúrne rozdiely obyvateľstva akceptáciu iných foriem rodiny, si kladie Michaela Šedovič. Analyzuje rôzne typy postojov k tradičnej rodine a k novým formám rodinného usporiadania a hľadá súvislosti s ďalšími postojmi a s mierou kultúrneho rozhladu.

V tretej kapitole sa Marek Mathias zaoberá kultúrnou pamäťou ako jednou zo základných zložiek kultúrnej identity. Ukazuje preferencie a sympatie k jednotlivým historickým osobnostiam a udalostiam a analyzuje tendencie rôznych skupín hlásiť sa k nim ako k topografii svojej minulosti. Veľké príbehy histórie a vzťah k historickým udalostiam a osobnostiam sú v spoločnostiach často rozdeľovníkom pri rozhodovaní o príklone k demokracii alebo k inej, nedemokratickej forme zriadenia.

Ako naznačuje v poslednej kapitole Marianna Mrva, spoločenská dôvera je významným prvkom prispievajúcim k stabilite demokratických spoločností, a preto je dôležité vedieť, ako je možné dôveru v spoločnosti posilňovať. Autorka preto v tejto časti skúma, ktoré faktory prispievajú k zvýšeniu alebo naopak k zníženiu dôvery k iným ľuďom.

Metodológia

Ako uvádzame vo výskumnej správe (MRVA, 2018), v snahe o čo najpresnejšie zachytenie spoločenskej reality sme sa rozhodli ako výskumnú metódu použiť kombináciu kvalitatívnej a kvantitatívnej metódy. Prvú reprezentovali rozhovory v 6 fókusových skupinách, druhú dotazníkový výskum. Zber dát prostredníctvom „face to face“ rozhovorov prebiehal od 15. septembra do 25. septembra 2017 a zrealizovala ho výskumná agentúra Focus Research. Výskumná vzorka je reprezentatívna vzhľadom na populáciu Slovenska nad 16 rokov a bola zostavená prostredníctvom kvótného výberu. Dotazník použitý vo výskume tvorí prílohu č. 1 výskumnej správy (MRVA, 2018).

Všeobecná charakteristika vzorky¹

Základný súbor výskumu tvorilo obyvateľstvo Slovenskej republiky nad 16 rokov, výskum bol realizovaný na vzorke 1 008 respondentov. Zloženie výskumného súboru bolo reprezentatívne podľa pohlavia, veku, miesta bydliska a vzdelania. Okrem týchto demografických charakteristík sme zisťovali aj ďalšie, z ktorých však už niektoré nespĺňajú požiadavku reprezentatívnosti. Príkladom je národnosť, keďže obyvatelia slovenskej a maďarskej národnosti sú mierne nadreprezentovaní a obyvatelia rómskej národnosti podreprezentovaní. V analýzach sa preto budeme vyhýbať porovnávaniu národností, respektíve budeme porovnávať iba respondentov slovenskej a maďarskej národnosti.

Fókusové skupinové rozhovory

Jedným z prvých krokov, ktoré sme uskutočnili, bolo šesť skupinových diskusií (v odbornej literatúre označovaných anglickým pojmom focus groups) s dospelými obyvateľmi troch väčších slovenských miest. Medzi určujúce rysy takýchto diskusných skupín patrí popri účasti moderátora obmedzený počet účastníkov, ktorý vytvára priestor na spontánne interakčné prejavy, adekvátne zapojenie každého zúčastneného v rámci vymedzeného času a dostatočný priestor na diskusiu o ústredných i bezprostredne súvisiacich témach. Rola moderátora pritom v ideálnom prípade nespočíva v direktívnom usmerňovaní rozhovoru, ale skôr v priebežnom povzbudzovaní rozhovoru medzi účastníkmi. Práve z neho totiž môžu vyplynúť formulácie, spojenia či nápady, na ktoré by sa výskumník často nedokázal správne opýtať.

Základný scenár našich diskusií tematizoval národné autostereotypy Slovákov a postoje voči predstaviteľom iných národov či kultúr, nastoľoval otázky medziľudskej dôvery a tiež vyzýval k hodnoteniu tradičných a moderných umeleckých prejavov. Hlavným cieľom tohto kvalitatívneho „predvýskumu“ bolo zmapovanie uvažovania o rôznych dimenziách kultúry naprieč vekovým a sociálnym spektrom

1 Viac o podrobnostiach výskumnej vzorky nájdete vo výskumnej správe na webe NOC: <http://www.nocka.sk/wp-content/uploads/2018/09/sprava-noc9.pdf>

budúcich respondentov, ktoré by nám pomohlo adekvátne formulovať výskumné otázky v dotazníku. Vedľajším a hmlistejším, no predsa nezanedbateľným cieľom bolo obohatenie analytického procesu o príklady, ktoré by pomohli vysvetliť či dokresliť nálezy kvantitatívneho zisťovania odkazom na širší kontext skúmaných javov.

Diskusie šesťčlenných skupín prebehli v Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach, pričom sme v každom meste uskutočnili jednu diskusiu s mladšími účastníkmi (vo veku od 18 do 40 rokov) a jednu so staršími účastníkmi (od 40 do 75 rokov). V každej skupine boli rovnomerne zastúpené ženy a muži, ako aj rôzne kategórie podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania. V rámci tejto logiky reprezentácie rôznych hlasov sa nám nepodarilo do diskusií zapojiť obyvateľov malých sídel a predstaviteľov národnostných menšín. Hoci je pravda, že absencia týchto kategórií v našej mikrovzorke môže určité postoje oslabovať, reprezentativita pri podobných diskusiách nie je hlavným kritériom hodnotenia: určitý stupeň homogenity a s ním späté vzájomné porozumenie, respektíve dôvera účastníkov sú nevyhnutné na to, aby sa v interakcii prejavili skupinovo špecifické významové štruktúry.

Okrem spomenutého prehľadu základných línií a kategórií, v ktorých bežní ľudia uvažujú o rôznych dimenziách kultúry, priniesli diskusie aj viacero ďalších zaujímavých momentov. Niektoré z nich sme sa rozhodli prezentovať na dokreslenie výsledkov prieskumu v dvoch blokoch venovaných kultúrnej pamäti a významom rodiny. Ambíciou týchto textov nie je priniesť ucelenú analýzu vymedzenej témy, ale na základe získaných dát ilustrovať možné modalities porozumenia svetu našich respondentov, a tak rozšíriť horizont súvislostí ich odpovedí – nezriedka za rámec momentálnych analytických možností nášho kvantitatívneho výskumu.

Literatúra

- BENNETT, T., FROW, J. (2008). The SAGE Handbook of Cultural Analysis. SAGE.
- BLOOR, M., FRANKLAND, J., THOMAS, M., & ROBSON, K. (2001). Focus groups in social research. London: SAGE.
- LOUIS, É. (2018). Skoncovat S Eddym B. Praha: Paseka.
- MORGAN, D. L. & SPANISH, M. T. (1984). Focus groups: A new tool for qualitative research. *Qualitative Sociology*, 7(3), 253 — 270.
- MRVA, M. (2018). Kultúra a hodnotová orientácia obyvateľov Slovenskej republiky. Správa z výskumu. Národné osvetové centrum
- STEWART, D. W. & SHAMDASANI, N. P. (1990). Focus groups: Theory and Practice. *Applied Social Science Research Methods Series* vol. 20.
- SWIDLER, A. (2013). *Talk of Love: How Culture Matters*. University of Chicago Press.
- VANCE, J. D. (2016). *Hillbilly Elegy: A Memoir of a Family and Culture in Crisis*. HarperCollins.

1. dejstvo: Kultúra ako vkus

Nepúšťajte svojim deťom tú nevkusnú hudbu! Takýto odkaz sa objavil v jednom slovenskom denníku v súvislosti s rýchlo sa šíriacim internetovým fenoménom novodobých pesničiek pre deti. Autor vo svojom článku apeluje na rodičov, aby ponúkli svojim deťom radšej inú, hodnotnejšiu hudobnú produkciu a chránili ich tak pred týmito jednoduchými popevkami. „Keď sa pozrieme na kvalitu troch najúspešnejších, zistíme, že vymyslieť niečo podobné asi veľa námahy nevyžaduje,“ píše autor článku, ktorý berie na milosť iba jediný album určený deťom, a to CD Uspávanky, ktoré nahral violončelista Jozef Ľupták. Len táto hudba podľa recenzenta naozaj podporuje tvorivosť a fantáziu detí a vedie ich k tomu, aby sa zasnívali a vytvárali si vlastné príbehy. Podobný účinok majú podľa neho aj diela Mozarta a Beethovena, ktoré zas u detí zvyšujú koncentráciu a sebadisciplínu.

Pohľad na popularitu porovnáwanej tvorby však naznačuje, že deti a ich rodičia nemajú rovnaké predstavy ako recenzent. Najúspešnejšia detská pesnička od Fíha tralala s názvom Bum báb má napríklad na YouTube neuveriteľných 50 miliónov videní. Nie je jasné, koľko videní by mali odporúčané Uspávanky, keďže nie sú voľne dostupné na internete, avšak aj najpopulárnejšiu Beethovenovu skladbu Mesačná sonáta si ľudia pustili 100 miliónkrát. Lenže v celosvetovom meradle a navyše väčšina prehratí zrejme nebola určená na zabavenie malých detí.

To, že vážna hudba v detských izbách neznie veľmi často, naznačujú aj komentáre k článku. „Aby som púšťal operu alebo vážnu hudbu svojim deťom? To akému cvokovi napadlo? Veď ani mnohí dospelí to nezvládnu počúvať,“ píše do diskusie pod článkom čitateľ tethys. „Keď som svojmu ročnému bábätku pustila Uspávanky, tak sa rozplakalo. Rovnako tak, aj keď mal rok a pol, neskôr dva roky. Zato Mira Jaroša aj Spievankovo môj syn miluje,“ dodala anonymná čitateľka. Reakcií, ktoré by aspoň čiastočne svedčili o tom, že v „lepších rodinách“ počúvajú deti „hodnotnejšiu hudbu“, bolo v diskusii minimum.

Znamená to teda, že na Slovensku nemáme okrem autora článku už žiadnych iných kultúrnych snobov², ktorí by viedli svoje deti už odmalička ku klasickej hudbe a „lepšiemu“ vkusu? To sa, samozrejme, na základe jedného článku a jednej internetovej diskusie povedať nedá. Sociológovia však už minimálne od 90. rokov upozorňujú na to, že stará kultúra snobov, ktorí neakceptovali žiadnu inú, iba vyššiu kultúru, je v podstate mŕtva. Nahradila ich totiž nová elita, ktorá bola označená pojmom kultúrni všežravci. Túto zmenu ako prvý opísal americký sociológ Richard A. Peterson, ktorý skúmal vývoj americkej spoločnosti v 80. a 90. rokoch. Po ňom nasledovali mnohí ďalší, ktorí potvrdzovali podobný vývoj vo svojich krajinách. Ako je to však na Slovensku? Máme ešte u nás takzvanú triedu kultúrnych snobov?

² Snobov v tomto texte vnímame tak, ako ich definoval Levine (1988), ako tých, ktorí sa odmietajú zúčastňovať na akýchkoľvek aktivitách populárnych medzi ľuďmi inklinujúcimi k populárnej, masovej kultúre (v angličtine sú označovaní lowbrow a middlebrow).

Akú kultúru uprednostňujú a ako sa stavajú ku kultúre určenej pre masy? Žije slovenská spoločnosť vo svete rozdelených tried, ktoré majú svoj špecifický vkus, tak ako to opísal francúzsky sociológ Pierre Bourdieu pred štyridsiatimi rokmi? Alebo sa aj u nás stali zo vzdelanejších a ekonomicky úspešnejších ľudí kultúrni všežravci, tak ako sa to udialo v Spojených štátoch podľa amerického sociológa Petersona? Sú ľudia otvorenejší voči rôznorodnej kultúre zároveň otvorejší aj v iných oblastiach? Pozrime sa na to, či nám na tieto otázky dajú odpoveď aktuálne čísla získané z výskumu kultúry a hodnôt v slovenskej spoločnosti. Najskôr ale trochu teórie.

Elity a masy

Väčšinu 20. storočia sme žili vo svete, v ktorom bola striktno oddelená kultúra pre elity a kultúra pre masy. Na jeho začiatku publikoval americký novinár Will Irwin sériu článkov v novinách New York Sun, v ktorých použil termíny highbrow (človek s kultivovaným vkusom) a lowbrow (niekto, kto nemá vycibrený vkus a inklinuje k masovej kultúre) (DEFLEUR – DENNIS, 1998). Tieto pojmy sa stali populárnymi a bežne ich začali používať teoretici kultúry. Historik kultúry Van Wyck Brooks ich vysvetľuje takto:

„Oba majú hanlivý význam. Highbrow je výnimočná osobnosť, ktorej cnosti sú predmetom obdivu, ale človek má pri nich pocit, že sú starosvetské a nekompromisné, lowbrow je zase priateľský spoločník, ktorého si každý ochotne obľúbi, ale pri tom bude jeho osobou a prácou do istej miery pohrdať. To, čo platí o týchto typoch osobností, platí aj o životných štýloch, ktoré reprezentujú“ (BROOKS, 1958, s. 3).

Podľa amerického sociológa Shamusu Khana (2012) ešte v 19. storočí neboli v Spojených štátoch rozdiely medzi kultúrnou elitou a ostatnými až také výrazné. Napríklad Shakespeare nebol umením len pre vyvolených, ale udržiaval si popularitu aj medzi obyčajnými ľuďmi. Večerné koncerty v New York Academy of Music ponúkali nielen Verdiho, ale aj varietné vystúpenia komediantov. Toto sa však zmenilo s nástupom novej elity na konci 19. storočia. Na scénu prišli priemyselníci ako Rockefeller, ktorí mali peniaze a túžbu zaradiť sa medzi elitu. Keď sa v roku 1880 William Vanderbilt, príslušník novej vrstvy boháčov, pokúsil kúpiť za tridsaťtisíc dolárov 18 prestížnych lôží v New York Academy of Music, staré, tradičné rodiny to považovali za hrubú urážku a ponuku odmietli. Vanderbilt sa preto spojil ostatnými rodinami, ktoré predstavovali novú elitu, a spoločne založili spoločnosť Metropolitan Opera House Company. So 122 súkromnými lôžami, ktoré im poskytli dostatočný priestor a pohodlie. New York Academy of Music, sídlo starej elity, po čase skrachovalo pre finančné problémy.

Noví priemyselníci boli často veľmi konzervatívni a snažili sa napodobňovať zvyky európskej aristokracie. Kultúra, ktorá ich spájala, bola očistená od vkusu bežných Američanov a stala sa prostriedkom, ktorý im slúžil na odlíšenie. Vysoké ceny lístkov spôsobili nedostupnosť Verdiho pre väčšinu obyvateľov a čoskoro si tento typ kultúry užívala iba bohatá vrstva. Verejné inštitúcie ako Metropolitan Museum of Art zatvárali svoje priestory každú nedeľu, v jediný deň, keď mali pracujúci

voľno. Začali dokonca obmedzovať prístup do svojich priestorov manuálne pracujúcim ľuďom pre „agresívne pachy z ich špinavých šiat“, ako to pomenoval riaditeľ jedného z takýchto múzeí. Diela starých majstrov, na ktorých boli zobrazené odhalené telá a ktoré boli vo forme pohľadníc veľmi rozšírené medzi bežnými ľuďmi, boli zakázané ako pornografické a odrazu sa tak dali vidieť iba v budovách, do ktorých mali prístup len „rešpektovaní obyvatelia New Yorku“. Takto sa zrodila nová americká elita, ktorá si postupne vybudovala svoje vlastné školy, kluby a kultúru.

Nebolo to však len o Amerike. Jednu z najdôležitejších prác o kultúre, vkuse a sociálnych nerovnostiach napísal francúzsky sociológ Pierre Bourdieu. Vo svojom diele *La Distinction. La Critique sociale du jugement* (1984) vyslovil tvrdenie, že príslušnosť k triede je reprodukováaná vo významnej miere práve prostredníctvom kultúry a vkusu. Bourdieu hovoril o vkuse vládnucej triedy, vkuse maloburžoázie a populárnom vkuse. Každá spoločenská trieda sa podľa neho vyznačuje špecifickými estetickými preferenciami svojich členov, pričom platí, že tie sa odvíjajú od toho, do akého prostredia sa človek narodí a aké dostane vzdelanie.

Francúzsky sociológ a Bourdieuho žiak Loïc Wacquant k tomu dodáva, že oceniť obraz, báseň či symfóniu predpokladá porozumenie symbolickému kódu, ktorý si ľudia osvojujú buď vstrebávaním z rodinného prostredia, alebo formou vzdelávania. Ak sa tak udeje v pôvodnej rodine, tak ako u detí z kultúrnych rodín vyššej triedy, považuje sa táto schopnosť za nadanie alebo akúsi vnútornú inklináciu. „Lepší vkus“ tak slúži ako nástroj legitimizácie vyššieho spoločenského postavenia a „horší vkus“ udržiava ľudí na nižších rebríčkoch spoločenského postavenia (WACQUANT, 2002).

Rozdielny pohľad na umenie a umelecké predmety Bourdieu ilustroval vo svojom slávnom výskume s fotografiami. Skúmal v ňom, aké sú rozdiely medzi spoločenskými triedami vo vnímaní bežného objektu, akým je fotografia. Ľuďom kládol jednoduchú otázku, zaujímalo ho, čo podľa nich môže byť predmetom krásnej fotografie. Ukázalo sa, že v rôznych spoločenských vrstvách prevládajú odlišné názory. Pri objektoch ako hlávka kapusty alebo dve autá, ktoré sú do seba zakliesnené po havárii, si len malé percento ľudí s nižším vzdelaním myslelo, že ich zobrazením môže vzniknúť krásna fotografia. Naopak, významne vyššie percento vzdelanejších ľudí sa pozeralo aj na takéto „obyčajné“ predmety ako na objekty, ktoré môžu byť súčasťou umeleckého diela. Fotografiu kapusty akceptovalo ako „krásnu fotografiu“ len 5 percent ľudí s nižším vzdelaním, zatiaľ čo v prípade vzdelanejšej populácie to bola takmer tretina (BOURDIEU, 1992).

Slovami Wacquanta (2002), podľa Bourdieuho má nižšia trieda tendenciu podriaďovať formu funkcii a umenie je v ich vnímaní úzko prepojené s každodenným životom. Robotníci napríklad používajú fotografie na oslavu svojho kolektívneho života a uprednostňujú také fotky, ktoré verne zobrazujú realitu. Naopak, pre vyššiu triedu je dôležitejšia forma ako funkcia, štýl je podstatnejší ako téma a čisté potešenie mysle je dôležitejšie ako obyčajné potešenie zmyslov. Vkus vyššej triedy sa tak stáva negáciou vkusu nižších tried, vkus jedného je nevkusom druhého.

Tvídové nohavice alebo džínsy, golf alebo futbal, múzeum alebo autosalón, džez alebo sitcomy, každá voľba má svoj sociálny význam. Bourdieu hovorí, že umelecké dielo dáva zmysel iba tomu a zaujíma iba toho, kto má dostatočné kultúrne kompetencie, teda dokáže umenie správne dekódovať. Ten, kto konkrétny kód neovláda, sa cíti stratený v chaose zvukov, rytmov, farieb a čiar, bez pocitu harmónie a zmyslu celku.

To, či je jednotlivec schopný porozumieť kultúrnym kódom, je primárne dané prostredím, v ktorom vyrastal. Rodina je pritom dôležitejšia ako vzdelávací systém, pretože práve v rodine získavajú deti potrebné kompetencie, a to prostredníctvom priameho kontaktu s umeleckými dielami a stretávaním s ľuďmi, ktorí už tieto kompetencie majú (ŠAFR, 2008).

Odlíšne vnímanie umenia, ktoré závisí od príslušnosti ku konkrétnej spoločenskej vrstve, ukazuje aj výskum belgického sociológa Dietera Vandebroeka. Respondenti v ňom hodnotili deväť skupín výtvarných diel, ktoré sa líšili spôsobom zobrazenia aj historickým obdobím, v ktorom vznikli. Vandebroek ukázal, že aj v 21. storočí stále platí, že estetické vnímanie sa líši podľa toho, z akej vrstvy konzument umenia pochádza. Aj jeho výskum potvrdil, že ľudia s vyšším socioekonomickým statusom preferujú nefiguratívne a abstraktné umenie, zatiaľ čo respondenti z nižších tried skôr oceňujú realistické a figuratívne obrazy (ŠAFR, 2008).

Takéto rozdielne estetické cítenie má ďalekosiahle dôsledky. Podľa Bourdieuho je životný štýl jednotlivca spoluvytváraný jeho vkusom a ten symbolicky ukotvuje človeka na spoločenskom rebríčku. Inak povedané, spoločenské nerovnosti majú kultúrne pozadie a vkus je nástrojom, ktorý pri tom zohráva kľúčovú funkciu. Priamo totiž ovplyvňuje životný štýl ľudí, predstavuje tmel, ktorý spája sociálne skupiny a zároveň je niečím, čo od seba rôzne sociálne skupiny odpuďzuje. Prostredníctvom vkusu sa dokážeme orientovať v spoločnosti, sme schopní porozumieť vkusu druhých a to nám umožňuje určiť ich pozíciu v spoločnosti.

Vycibrený vkus nie je niečo, k čomu má prístup ktokoľvek. Jeho osvojenie sa začína už od raného veku v rodinnom prostredí, kde sa dieťa učí posudzovať veci ako dobré alebo zlé, vhodné alebo nevhodné. Vkus slúži ako prostriedok na definovanie svojho statusu a určuje hranice medzi jednotlivými triedami. Podieľa sa na utváraní spoločnej identity v rámci tried alebo statusových skupín a pomáha nám identifikovať, kto patrí do našej skupiny a kto nie (ŠAFR, 2008).

Medzi jednotlivými skupinami tak vznikajú symbolické hranice, ktoré od seba oddeľujú ľudí s odlišným videním sveta. Môžu mať podobu morálnych, socioekonomických alebo kultúrnych hraníc. Určujú, čo je nevyhnutnou podmienkou pre členstvo v skupine, a vytvárajú pocit vzájomnej podobnosti. Symbolické hranice nám jednoducho dávajú odpoveď na otázku, kto sme my a kto sú oni.

Pokiaľ sú takéto symbolické hranice akceptované, stávajú sa z nich hranice sociálne, tak ako to opísal Bourdieu pri úlohe kultúry v reprodukcii triednych rozdielov. To potom môže vyústiť napríklad do sociálnej exklúzie alebo rasovej segregácie. Iným príkladom môže byť napríklad presvedčenie, že konkrétna spoločenská skupina je múdrejšia alebo naopak menej inteligentná v porovnaní s ostatnými (ŠAFR, 2008).

Kultúrni všežravci

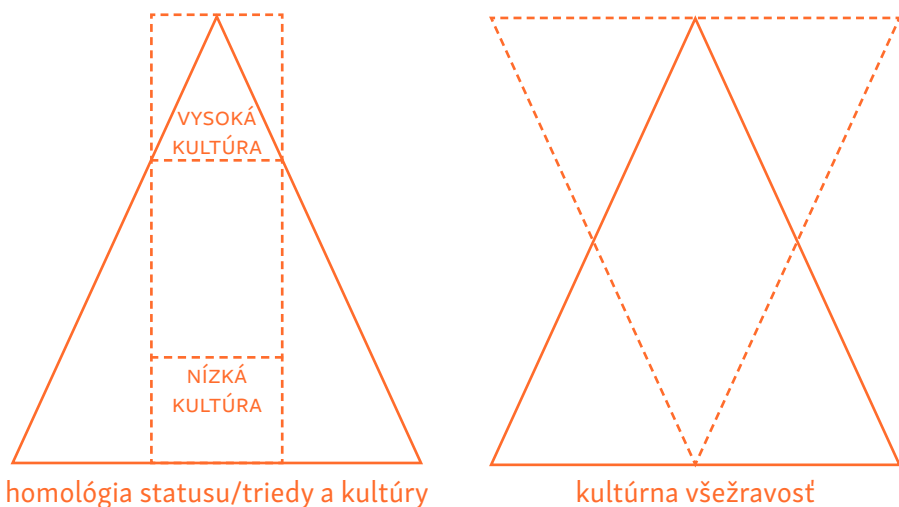
Podľa Khana (2012) je však už dnešný svet úplne iný a Bourdieuho kultúrni snobi alebo nedostupné elity z New Yorku sú už minulosťou. Kedysi vnímala vyššia vrstva kultúru ako nástroj na odlišenie od ostatných, pre dnešnú elitu je podľa neho kultúra predovšetkým vyjadrením ich vlastnej etiky založenej na otvorenosti a kreativite. Súčasnú elitu charakterizuje kultúrna všežravosť, teda otvorenosť voči novému, nepoznanému a ochota spoznávať aj takú kultúru, ktorá bola kedysi vnímaná ako nehodná vyšších vrstiev.

Nositelmi špecifického a výlučného vkusu sú dnes skôr ľudia s nižším príjmom a horším vzdelaním. Oni sú tí, ktorí zostávajú verní svojmu vyhranenému vkusu. Dochádza tak k paradoxnej situácii, keď elity síce prijímajú za svoju aj kultúru pôvodne určenú pre masu, ale práve tento ich postoj otvorenosti voči všetkým kultúrnym žánrom je to, čo ich od ostatných odlišuje.

S pojmom kultúrnej všežravosti prišiel ako prvý americký sociológ Richard A. Peterson. Skúmal americkú spoločnosť 90. rokov a zaujímalo ho, do akej miery v nej platia javy opísané Bourdieuom, ktorý písal o realite povojnového Francúzska (WRIGHT, 2016).

Americké vyššie vrstvy sa totiž po druhej svetovej vojne postupne čoraz viac prikláňali k masovej kultúre. Až Peterson na začiatku 90. rokov však sformuloval teóriu, podľa ktorej vysokú kultúru ako statusový znak postupne nahradila kozmopolitná všežravosť a spoločnosť sa rozdelila na všežravcov a vyhranených konzumentov kultúry (PETERSON, 1992).

Peterson sa vo svojej prvej štúdií na túto tému venoval hudobnému vkusu obyvateľov Spojených štátov. Rozdiely medzi oboma skupinami ilustruje prostredníctvom kresby dvoch trojuholníkov. Tradičný model (pozri obrázok 1, trojuholník vľavo), ktorý opísal Bourdieu, je zobrazený ako trojuholník znázorňujúci sociálny status prekrývajúci sa s rebríčkom kultúrnej hierarchie. Obrázok sa dá jednoducho interpretovať takto: čím vyšší socioekonomický status, tým väčší príklon k vyššej kultúre. Druhý obrázok (pozri **OBRÁZOK 1**, trojuholník vpravo) ilustruje model kultúrnej všežravosti. Trojuholník zobrazujúci sociálny status zostáva rovnaký, mení sa však zobrazenie vkusu. To už nemá obdĺžnikový tvar, ale ide o obrátený trojuholník. Dolné vrstvy naďalej konzumujú nízku kultúru a zostávajú jej vyhranenými konzumentmi. Horná vrstva si však nielenže zachovala svoj príklon k vyššej kultúre, ale pripojila k nej populárnu kultúru určenú masám, a dokonca aj nízku kultúru pre najnižšie vrstvy. Inak povedané, elitársky vkus sa zmenil na kultúrnu všežravosť a dôležitosť získala pestrosť kultúrnych aktivít. Vysoký status je teda po novom získavaný a udržiavaný pomocou kultúrnej rozhladenosti a participácie na všetkých kultúrnych formách alebo aspoň na čo ich najväčšom počte (PETERSON, 1992).

OBRÁZOK 1 Rozdiel medzi tradičným modelom a modelom kultúrnej všezravosti podľa Jiřího Šafra (2008).

Sociológovia Michèle Ollivier a Viviana Fridman k tomu dodávajú, že znalosť kultúrnych kódov platných v rôznorodých sociálnych prostrediach a schopnosť kultúrneho prehadzovania výhybky podľa momentálnych okolností sa dnes stali jednoducho omnoho užitočnejšími než výhradná znalosť symbolov vysokej kultúry (ŠAFR, 2008).

Ako vlastne došlo k takejto premene spoločnosti? Peterson identifikoval päť faktorov, ktoré zohrali kľúčovú úlohu v nástupe kultúrnej všezravosti.

1. Rozšírenie masového vzdelávania a prezentácia umenia v médiách sprístupnili umenie širokým vrstvám obyvateľstva, a to v situácii zvyšujúcej sa geografickej a sociálnej mobility.
2. Rastúca tolerancia a akceptácia rôznych etnických, rodových či náboženských skupín.
3. Významné zmeny vo svete umenia. Príchod novej epochy kultúrneho priemyslu, ktorá bola sprevádzaná narušením etiky elít a zmenami v spotrebe kultúry.
4. Striedanie generácií v Spojených štátoch, v 50. a 60. rokoch prišla na scénu generácia mladých ľudí, v ktorej výrazne ubudlo Američanov s vyhraneným elitárskym vkusom.
5. Najvyššie vrstvy prestali hodnotiť a vnímať populárnu kultúru ako niečo nízke a nevhodné, teda niečo, čomu je potrebné sa vyhýbať. To umožnilo začleňovanie prvkov populárnej kultúry do dominantnej kultúry (PETERSON, 1996).

Petersonov model kultúrnej všežravosti opisoval realitu v Spojených štátoch 80. a skorých 90. rokov. Odvtedy sa uskutočnilo viacero podobných výskumov (v Austrálii, Holandsku, Izraeli, Španielsku, vo Veľkej Británii), pričom väčšina z nich Petersonovu teóriu viac či menej potvrdila (ŠAFR, 2008). Predmetom výskumov bol vkus v rôznych oblastiach. Teória kultúrnej všežravosti sa potvrdila napríklad vo výskumoch zameraných na počúvanie hudby, čítanie kníh, sledovanie televízie alebo aj výber jedla (WRIGHT, 2016).

Teória zaznamenala veľký ohlas. Zásadným spôsobom totiž zmenila diskusiu o vzťahu kultúry a moci a priniesla nový pohľad na zmeny v oblasti sociálnych nerovností a sociálnej stratifikácie (HAZIR, WARDE, 2016).

Ako hovorí turecká sociologička Irmak Karademir Hazir (2015), Petersonove poznatky priniesli úplne nové otázky. Sme svedkami zániku snobizmu a kultúrnych bariér medzi spoločenskými triedami? Prináša väčšia otvorenosť voči rôznorodým kultúrnym žánrom aj celkovú otvorenosť a toleranciu?

Situácia na Slovensku

Príbeh Slovenska je, samozrejme, úplne iný ako ten americký alebo francúzsky. Na konci 19. storočia, v čase, keď Rockefeller s Vanderbiltem stavali Metropolitnú operu v New Yorku a plánovali prvé mrakodrapy, malo Slovensko agrárny charakter, miesto profesionálneho divadla zastávali ochotníci a najvyššími budovami na našom území boli kostoly. Bourdieuho Francúzsko 50. a 60. rokov bolo tiež úplne iným svetom ako Slovensko budujúce socializmus a beztriednu spoločnosť, v ktorej staré elity nahrádzalo robotnícke hnutie a časť inteligencie sa ocitla v kotolniciach alebo v uránových baniach.

Na cestu krajiny, ktorá sa čím ďalej, tým viac podobá Západu, sme sa vydali až po revolúcii v 90. rokoch minulého storočia. A to nielen z hľadiska ekonomickej transformácie, ale aj z pohľadu radikálnej zmeny životného štýlu obyvateľstva. V akom svete teda žijeme? Máme niečo spoločné s Bourdieuho Francúzskom s ostrými hranicami medzi triedami a ich špecifickým vkusom? Alebo je aj Slovensko, podobne ako Spojené štáty a ďalšie krajiny, miestom, kde sa darí kultúrnym všežravcom, tejto novej elite zakladajúcej si na otvorenosti?

Nemáme momentálne k dispozícii žiadny veľký výskum, ktorý by sa venoval špecificky kultúrnej všežravosti, a preto ani nemáme na tieto otázky úplnú a vyčerpávajúcu odpoveď. V rámci výskumu o kultúre a hodnotách, ktorý sme uskutočnili v roku 2017, sme sa však respondentov pýtali viacero otázok súvisiacich s touto témou a vďaka získaným odpoveďiam môžeme aspoň načrtnúť základný obraz ilustrujúci vkusové preferencie jednotlivých sociálnych skupín v našej krajine.

Folklór, hrady a diskotéky

Petersonova teória kultúrnej všežravosti hovorí o tom, že starú kultúru snobov, ktorí sa vyhraňovali voči nižšej a masovej kultúre, nahradili takzvaní kultúrni všežravci, teda ľudia, ktorí sú otvorení voči väčšiemu počtu kultúrnych žánrov a konzumujú rôznorodejšie spektrum kultúry (LIZARDO, SKILES, 2016).

Samotný Peterson vytvoril svoju teóriu na základe skúmania vkusu Američanov. Viacerí kritici mu vyčítali, že ho nezaujímalo, ako sa prejavuje vkus v reálnom živote, teda akú kultúru ľudia skutočne vyhľadávajú, ale pýtal sa len na estetické preferencie, ktoré sa potom mohli, ale nemuseli prejavíť v konaní jednotlivcov. Zástancovia Petersonovho prístupu, naopak, argumentujú tým, že konanie je ovplyvnené aj ďalšími faktormi ako ekonomická situácia, množstvo voľného času alebo kultúrna ponuka, a preto je sledovanie teoretických preferencií vhodnejšie (HAZIR, WARDE, 2016).

My sme si zvolili prístup, ktorý reflektuje skutočné konanie, a to s vedomím všetkých uvedených nedostatkov. Ponúkli sme respondentom 18 typov rôznych kultúrnych podujatí od opery a baletu cez kino, koncert populárnej hudby až po folklór a diskotéku. Zaujímalo nás, ktoré z týchto podujatí naozaj navštívili za posledných 12 mesiacov.

AKO SME MERALI KULTÚRNU VŠEŽRAVOŠŤ

Respondenti dostali zoznam kultúrnych podujatí/inštitúcií a ich úlohou bolo ku každej položke zaznačiť, ako často ju navštívili za posledných 12 mesiacov. Pre potreby tvorby indexu všežravosti sme brali do úvahy iba to, či dané podujatie za posledný rok navštívil aspoň raz alebo ani raz. Keďže zoznam obsahoval 18 rôznych typov kultúrnych akcií, hodnota indexu sa pohybovala v rozpätí 0 – 18. 0 znamená, že respondent nenavštívil v danom období žiadne podujatie, 18 znamená, že navštívil úplne všetky ponúknuté podujatia. V priemere navštívili obyvatelia Slovenska za 12 mesiacov 6 rôznych typov kultúrnych akcií.

Výsledky nám zreteľne ukázali, že tak ako stúpa socioekonomický status (meraný na základe dosiahnutého vzdelania a typu vykonávaného povolania), tak rastie aj rôznorodosť navštívených kultúrnych podujatí (pozri **TABUĽKU 1**).

SOCIOEKONOMICKÝ STATUS	INDEX VŠEŽRAVOŠTI	POČET NAVŠTÍVENÝCH PODUJATÍ ZA 12 Mesiacov
VYŠŠIA TRIEDA	7,8	42
VYŠŠIA STREDNÁ TRIEDA	7,4	40
NIŽŠIA STREDNÁ TRIEDA	5,5	31
NIŽŠIA TRIEDA	4,3	23
SPOLU	5,8	32

TABUĽKA 1 Početnosť navštívených kultúrnych podujatí a ich rôznorodosť

Pre ľudí z najnižšej triedy platí, že za rok navštívia v priemere len o niečo viac ako štyri rôzne podujatia (hovoríme o počte rôznych typov podujatí, nie o absolútnom počte navštívených kultúrnych akcií). Nižšia stredná vrstva navštívi päť a pol, vyššia stredná sedem a pol a vyššia vrstva takmer osem rôznych typov podujatí. Ak teda porovnáme len najnižšiu a najvyššiu vrstvu, platí, že ľudia s vyšším statusom za posledný rok navštívili takmer dvojnásobný počet rôznych typov kultúry v porovnaní s ľuďmi s nižším statusom.

Vyššia vrstva navštevuje nielen rôznorodejšie kultúrne podujatia, ale konzumuje omnoho viac kultúry aj v absolútnom vyjadrení (teda bez ohľadu na to, o aký typ kultúrnej akcie ide). Ročne stihne až 42 podujatí, čo je takmer dvakrát toľko ako v nižšej vrstve (pozri **TABUĽKU 1**).

Sociológovia Irmak Karademir Hazir a Alan Warde zdôrazňujú, že pri skúmaní všezravnosti nie je podstatné len množstvo rôznorodých kultúrnych žánrov, voči ktorým je človek otvorený, ale aj a predovšetkým to, čo kultúrny všezravec konzumuje a či dochádza ku kombinácii žánrov vyššieho a nižšieho umenia (HAZIR, WARDE, 2016).

Zaujímalo nás preto aj to, či a ako sa líši rebríček navštevovaných kultúrnych podujatí vyššej a nižšej triedy.

AKO SME MERALI SOCIOEKONOMICKÝ STATUS

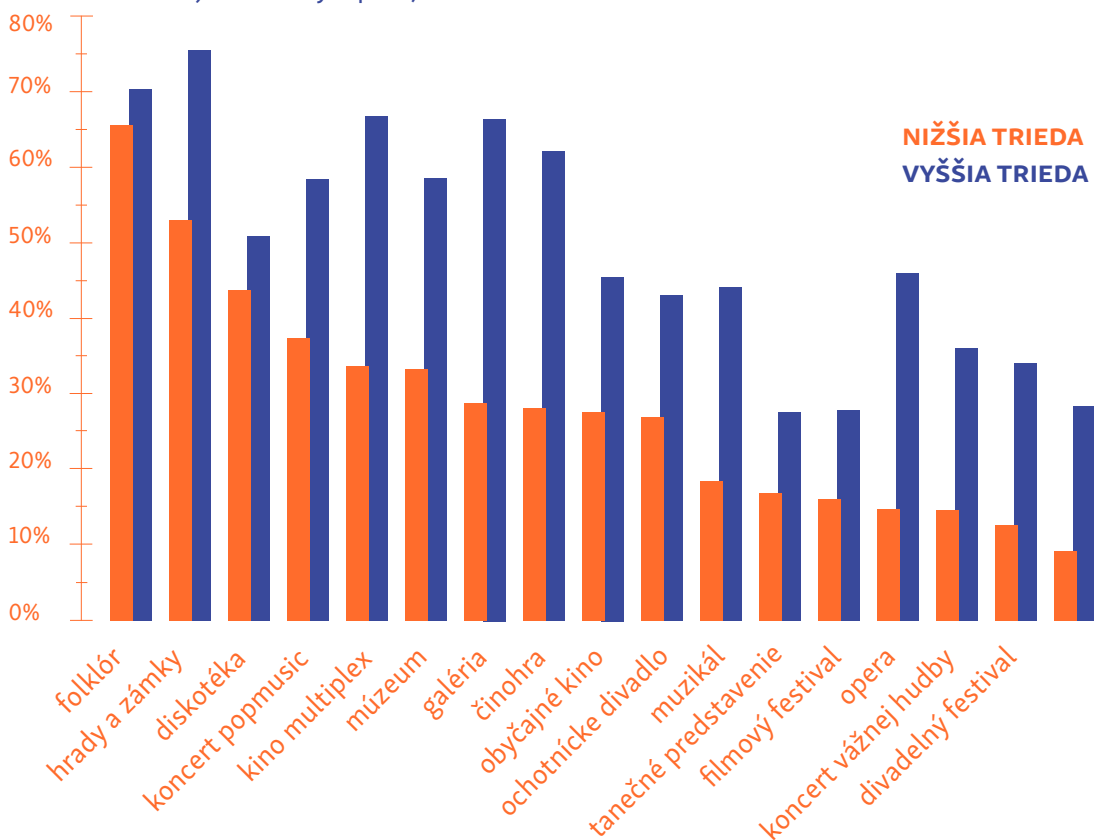
Vychádzali sme z metodiky asociácie Esomar, ktorá združuje svetové agentúry zaoberajúce sa výskumom trhu. Jej klasifikácia ABCDE rozdeľuje respondentov do ôsmich skupín, a to na základe vzdelania a zamestnania. Náš dotazník nebol úplne kompatibilný s touto metodikou, zachovali sme však rozdelenie respondentov do skupín na základe dosiahnutého vzdelania a postavenia v zamestnaní. Pre potreby analýzy sme sa rozhodli spojiť susediace kategórie a z ôsmich sme tak vytvorili štyri. Nazvali sme ich „vyššia trieda“, „vyššia stredná trieda“, „nižšia stredná trieda“ a „nižšia trieda“.

Pri interpretácii preferencií týchto skupín je potrebné uviesť, že ich zloženie z hľadiska viacerých sociodemografických faktorov nie je homogénne, prejavuje sa to predovšetkým pri premenných pohlavie a vek. Pri pohlaví platí, že predovšetkým v najnižšej triede sa nachádza výrazne viac mužov ako žien. Čo sa týka veku, aj tu je špecifické predovšetkým zloženie najnižšej triedy, kde má výrazne vyššie zastúpenie najstaršia generácia (nad 65 rokov), ale aj najmladšia generácia (do 24 rokov). Tieto dve vekové skupiny majú, naopak, nižšie zastúpenie v najvyššej triede.

Z porovnania je zrejmé, že naša spoločnosť sa podobá na všetko, len nie na Bourdiehu povojnové Francúzsko. Pre vyššiu aj nižšiu triedu totiž platí, že na prvých troch priečkach v návštevovanosti podujatí sa nachádzajú tie, ktoré môžeme označiť pojmom masová kultúra. V prípade nižšej triedy vedú folklórne podujatia, nasledujú ich hrady a zámky a diskotéky. Vyššia trieda navštevuje najčastejšie hrady

a zámky, na druhom mieste je folklór a tretie sú multiplexové kiná. Vzhľadom na častejšiu kultúrnu spotrebu vyššej vrstvy dokonca platí, že aj návštevnosť podujatí, ktoré by sme mohli označiť za typickú kultúru pre masu (diskotéky, folklór, multiplexy), je väčšia medzi príslušníkmi vyššej triedy.

Rozdielny vkus je však predsa len vidieť na ďalších priečkach. V rámci vyššej vrstvy je na štvrtom mieste návšteva galérie a piata je činohra, nižšia vrstva uprednostňuje aj na týchto pozíciách skôr masovejšiu kultúru, konkrétne koncerty populárnej hudby a multiplexové kiná (je potrebné podotknúť, že označenie konkrétnych typov podujatí za vyššiu alebo nižšiu kultúru je istým zjednodušením, napríklad v multiplexoch sa nepremietajú len blockbustery, ale v menšej miere aj náročnejšie snímky a pod.).

GRAF 1

Kolko percent ľudí navštívilo v posledných 12 mesiacoch jednotlivé kultúrne podujatia?

Peterson sa vo svojom výskume špeciálne zameril na vkus v oblasti hudby. My sme sa snažili obraz o vkusových preferenciách doplniť poznatkami o tom, kam chodia ľudia do kina a aké filmy v ňom hľadajú. Kino sme zvolili okrem iného aj kvôli jeho vysokej návštevnosti, čo nám zabezpečilo slušnú vzorku, ktorú sme mohli analyzovať.

Pri voľbe kina sme zistili dva podstatné rozdiely medzi ľuďmi s rôznym socioekonomickým postavením. Predovšetkým: takmer polovica ľudí z nižšej triedy uviedla, že nechodí rada do kina. To je výrazne viac ako u najvyššej triedy, kde podobný postoj vyjadřila len štvrtina. Druhý rozdiel spočíva v tom, že nižšia vrstva v podstate úplne ignoruje filmové kluby, navštevuje ich len 1 percento, všetci ostatní uprednostňujú klasické kiná a multiplexy. Tie výrazne vyhrávajú aj vo vyššej triede, avšak predsa len približne 8 percent označilo filmové kluby za miesto, kde si pozrie film najradšej.

Tento obraz je v súlade s predchádzajúcimi zisteniami a hovorí o tom, že najvyššia vrstva nielenže neodmieta populárnu kultúru, ale ju dokonca vyhľadáva častejšie ako náročnejšie kultúrne podujatia. Na rozdiel od nižšej vrstvy sa však v rámci nej nachádza menšia skupina ľudí, ktorá uprednostňuje náročnejšiu kultúru. Ak budeme akceptovať preferenciu klubových filmov ako indikátor pre ľudí vyhľadávajúcich náročnejšiu kultúru, môžeme povedať, že títo ľudia tvoria 4 percentá z celkovej populácie.

Čo o nich vieme? Ide o ľudí, ktorí sú charakteristickí vysokou konzumáciou kultúry a ktorí vyhľadávajú podujatia vyššej kultúry výrazne častejšie ako priemerná populácia. Avšak ani oni nie sú snobi, ktorí by odmietali menej sofistikované kultúrne žánre a podujatia. Tri štvrtiny milovníkov klubových filmov totiž navštevujú aj multiplexy, viac ako tri štvrtiny z nich chodia na folklórne podujatia a až 84 percent z nich bolo za posledný rok napríklad na diskotéke alebo tanečnej zábave. Inak povedané, kultúrnych snobov, ktorí by konzumovali len vysokú kultúru a odmietali by jej ostatné formy, je v slovenskej populácii úplné minimum.

To, že vycibrený vkus pohrdajúci nízkymi formami zábavy je ani nie menšinou, ale skôr raritou, dokladajú aj zistenia o tom, čo vyhľadávajú a naopak odmietajú ľudia pri voľbe filmov. Nenašli sme totiž žiadny významný rozdiel medzi skupinami s rôznym socioekonomickým statusom pri charakteristikách ako „zábavnosť“, „špeciálne efekty“, „akcia a dobrodružstvo“ alebo „s násilnými scénami“. Rozdiel sme zaznamenali pri filmoch „komentujúcich spoločnosť alebo súčasné dianie“, ktoré vyhľadávajú viac ľudia z vyššej triedy, a taktiež pri romantických filmoch, ktoré sú paradoxne taktiež viac populárne vo vyššej ako nižšej triede.

Profil kultúrneho všežravca

Na otázku, koľko je na Slovensku kultúrnych všežravcov, nie je možné dať stručnú a jednoduchú odpoveď už len z toho dôvodu, že nikde nie je stanovené, aké správanie ešte spadá pod tento pojem a aké už nie. Čo však povedať vieme, je to, kde sa všežravci vyskytujú a čo je pre nich typické.

Typickým kultúrnym všežravcom je žena. Rozdiely medzi pohlaviami síce nie sú veľké, no predsa len ženy navštívia ročne o jeden typ kultúrneho podujatia viac ako muži. Významné sú vekové rozdiely, so stúpajúcim vekom klesá otvorenosť voči kultúrnym žánrom. Zatiaľ čo mladí ľudia vo veku 16 — 17 rokov navštívia ročne viac ako osem rôznych typov podujatí, ľudia nad 65 rokov menej ako štyri.

Z regionálneho hľadiska nie sú medzi jednotlivými krajinami veľké rozdiely, jedinou výnimkou je Bratislavský kraj. Obyvatelia tohto kraja navštívia takmer osem rôznych typov podujatí, inde je to päť, maximálne šesť akcií. Tu je potrebné poznamenať, že výsledky sú pravdepodobne ovplyvnené aj ponukou a dostupnosťou kultúrnych akcií (napríklad pre milovníka opery zo Žiliny je návšteva Verdiho menej dostupná ako pre obyvateľa Bratislavy).

Zaujímavé sú rozdiely z pohľadu viery. Najmenej otvorení voči rôznym kultúrnym žánrom sú hlboko veriaci, na opačnej strane však nie sú ateisti, ale ľudia, ktorí majú k viere nevyhranený vzťah.

Kultúrni všežravci sú ľudia, ktorí vnímajú svoju ekonomickú situáciu pozitívne, naopak, čím sú s ňou nespokojnejší, tým viac klesá ich záujem o rôzne typy kultúry. V neposlednom rade zohráva svoju úlohu vzdelanie a typ povolania, v súlade s očakávaniami sú všežravcami predovšetkým vzdelanejší ľudia vykonávajúci ne manuálnu prácu. Najotvorenejší sú riadiaci pracovníci, naopak, najmenej otvorení sú robotníci.

ŽENA, DO 24 ROKOV, BA, VŠ

NÁBOŽENSKY NEVYHRANENÁ

**SPOKOJNÁ SO SVOJOU EKONOM. SITUÁCIOU
RIADIACA PRACOVNIČKA
/VYSOKOPOSTAVENÁ ÚRADNÍČKA**

MÁ RADA CUDZOKRAJNÉ JEDLÁ

Solanum tuberosum

Phaseolus

Sus scrofa domesticus

Cucumis sativus

MUŽ, 65 ROKOV, KE, ROBOTNÍK

SŠ BEZ Maturity, HLBOKO VERIACI

NESPŔKOJNÝ SO SVOJOU EKONOM. SITUÁCIU

PREFERUJE SLOVENSKÉ JEDLÁ

Všežravci, slniečkari a národovci

Keď v roku 2015 zrušil vtedajší župan Banskobystrického kraja Marián Kotleba festival profesionálneho tanca a zároveň odmietol ďalej dotovať divadlo Štúdio tanca, vyvolalo to veľký ohlas. Kotlebovo rozhodnutie v zásade rozdelilo spoločnosť na dve skupiny: na kritikov rozhodnutia, ktorí hovorili o cenzúre, a na zástancov, ktorí chválili župana za rozumné rozhodnutie. Marián Kotleba ho zdôvodnil tým, že nemá záujem o rozvoj „tohto smeru dekadentného umenia“. O nejaký čas sa na YouTube objavilo video so záznamom tanečného predstavenia, ktoré malo byť údajne aj súčasťou zrušeného festivalu. Vo videu vystupujú profesionálni tanečníci. Všetko muži, značne odhalení. „Aspoň vieme, čo sa páči tunajším akože ‚umelcom‘. Veď sú to komplet chorí ľudia. Nech sa nedivia divadelníci, ak ich na ulici obídem 100 m oblúkom,“ napísal v komentári pod videom johnny256. „Kotleba má pravdu. Stojím za ním. Týchto ‚divadelníkov‘ by mali okamžite pozatvárať,“ dodáva diskutujúci Jo Ce. V tomto duchu sa nesie celá diskusia pod videom, jej hlavným posolstvom je, že tancovanie skupiny mužov, ktorí sú navyše vyzlečení, nie je umením a štát by to nemal podporovať, prípadne by to mal rovno zakázať.

Pobúrenie nejakou formou umenia nie je ničím nezvyčajným. V rôznych dobách a na rôznych miestach sa pravidelne objavovali kritici, pre ktorých bolo nejaké umenie príliš odvážne, dekadentné, deviantné alebo ho jednoducho vôbec nepovažovali za umenie. Na konci 19. storočia boli napríklad impresionisti, ktorých reprodukcie sú dnes bežne súčasťou kalendárov, považovaní za pseudoumelcov a šialencov. Spoločnosť totiž ešte stále akceptovala len také výtvarné umenie, ktoré čo najvernejšie zobrazovalo realitu a venovalo sa vznešeným motívom. Ako by narýchlo namaľované výjavy bežného života v Paríži boli preto považované za niečo neakceptovateľné (ROE, 2012). O niekoľko desaťročí neskôr to v susednom Nemecku dotiahli ešte ďalej, keď nevhodné umenie rovno ničili. Takzvané zvrhlé umenie sa dostalo na rôzne zoznamy, zakazovali sa akékoľvek „neárijské umelecké prejavy“. Za nevhodný sa napríklad považoval improvizovaný spev bez slov, ktorý národným socialistom príliš evokoval čiernych amerických spevákov. V komunistických krajinách zase vyhlásili umenie za prostriedok budovania socializmu a také diela, ktoré toto kritérium nespĺňali, boli pre vtedajší režim neakceptovateľné. Stalin dal napríklad viacerých hudobníkov zavrieť do gulagu, pretože hrali džez (JASLOVSKÝ, 2004).

Iste, dnes sa už na Slovensku nestretávame s takouto extrémnou formou cenzúry. Napriek tomu aj u nás pretrváva v rôznych skupinách obyvateľstva negatívny postoj k niektorým formám umenia, ako sme si to ukázali na príklade zrušeného tanečného predstavenia. Nás zaujímal, do akej miery súvisí kultúrna všežravosť alebo jej opak, vyhranenosť, s celkovou otvorenosťou jednotlivca. Konkrétne: sú ľudia otvorenejší voči rôznym formám umenia zároveň otvorenejší aj v iných oblastiach? Súvisí kultúrna všežravosť so vzťahom k národu? Majú obyvatelia Slovenska s etnocentrickými postojmi uzavretejší vzťah k rôznym formám kultúry?

Našich respondentov sme rozdelili na tri základné skupiny, podľa toho, do akej miery sa prikláňali k etnocentrickým názorom. Volajme ich zjednodušene „ná-

rodovci“, „centristi“ a „slniečkari“ („národovcov“ je medzi našimi respondentmi takmer 40 percent, „slniečkarov“ necelých 14 percent a všetci ostatní majú nevyhranené, „centristické“ postoje). Čo vieme o nich povedať v súvislosti s konzumáciou kultúry a vkusom?

AKO SME MERALI ETNOCENTRIZMUS

Respondentom sme predložili dvojice výrokov, ku ktorým mali zaujať postoj. V rámci každej dvojice im bola ponúknutá deväťbodová škála, pričom úplný súhlas s výrokom A bol vyjadrený hodnotou 1 a hodnota 9 znamenala úplný súhlas s výrokom B. Číslo 5 vyjadrovalo stredný, nevyhranený názor. Výroky A vyjadrovali pozitívne vnímanie odlišných kultúr, ochotu ich spoznávať a učiť sa od nich nové veci. Vyjadrovali tiež pozitívny názor na menšiny. Výroky B, naopak, upozorňovali na problémy pri spolužití rôznych kultúr a zdôrazňovali potrebu prispôbiť sa slovenskej kultúre na území našej krajiny.

Výroky zneli napríklad takto:

A: Bolo by dobre, keby v našej obci bolo viac obyvateľov z odlišných kultúr.

B: Do našej obce by nemali chodiť ľudia, ktorí sa kultúrne odlišujú. Mohlo by to spôsobiť problémy.

Na základe odpovedí na 11 výrokových dvojíc sme respondentov umiestnili na celkovú škálu, ktorá vyjadruje ich príklon k etnocentristickým názorom a rozdelili sme ich na tri skupiny – na slniečkarov, centristov a národovcov.

Naše čísla súvislosť medzi otvorenosťou voči kultúrnym žánrom a etnocentrickými postojmi potvrdili (pozri **TABUĽKU 2**). Nemôžeme síce hovoriť o jednoznačnej závislosti, na základe ktorej by sme mohli tvrdiť, že čím sú ľudia otvorenejší voči kultúre, tým majú menej etnocentrické postoje, medzi jednotlivými skupinami sú však zreteľné rozdiely.

Ľudia, ktorých sme nazvali „národovci“, navštívia ročne približne len štyri a pol rôznych typov podujatí. Naopak, „slniečkari“ až sedem a pol. Veľký rozdiel sme zistili aj v kvantite, ľudia s menším sklonom k etnocentризmu sa zúčastňujú až na dvojnásobnom počte podujatí ako tí, ktorí majú voči iným kultúram rezervovanejší postoj.

MIERA ETNOCENTRIZMU STATUS	INDEX VŠEŽRAVOSTI	POČET NAVŠTÍVENÝCH PODUJATÍ ZA 12 MESIACOV
SLNIEČKARI	7,4	37,7
CENTRISTI	6,7	41,9
NÁRODOVCI	4,5	20,5
SPOLU	5,9	33

TABUĽKA 2 Kultúrna všežravosť a konzumácia kultúry podľa vzťahu k etnocentризmu

Medzi slniečkarmi a národovcami sú ďalšie významné rozdiely v oblasti vkusu. Národovci omnoho častejšie hovoria, že nemajú radi kiná, a ak, tak skoro výlučne tie, ktoré ponúkajú filmy určené masovému publiku. Medzi slniečkarmi je, naopak, kino populárnejšie a je medzi nimi zastúpená aj skupina ľudí, ktorí preferujú filmy z filmových klubov.

Rozdiely sú značné aj pri hodnotení náročnejších filmov, ktoré „komentujú spoločnosť alebo súčasné dianie“. Viac ako polovica slniečkarov (54 percent) má takéto filmy rada, desatina ich odmieta a ostatní majú neutrálny postoj. Oproti tomu národovcov, ktorí takéto filmy nevyhľadávajú, je až dvojnásobok (20 percent) a zaoberajú sa o ne iba tretina.

Odpoveď na otázku, či sú kultúrni všežravci vo všeobecnosti otvorenejší voči novému, cudziemu alebo jednoducho inému, poskytuje aj pohľad na to, aké typické postoje títo ľudia zastávajú.

Pri porovnaní odpovedí na otázky týkajúce sa akceptácie slobodných matiek, homosexuálnych párov, nezosobášených párov, rovnosti medzi pohlaviami je zjavné, že kultúrni všežravci majú vo všetkých týchto oblastiach liberálnejšie postoje. Najvýraznejšie sa to prejavuje pri akceptácii spoločného života nezosobášených párov. Iba 37 percent ľudí s vyhraneným kultúrnym vkusom považuje takýto spôsob života za akceptovateľný. Medzi kultúrnymi všežravcami prevláda liberálnejší postoj, keď s takouto voľbou nemá žiadny problém viac ako polovica. Podobne liberálnejší postoj majú všežravci aj pri hodnotení slobodných matiek (akceptuje ich 76 percent, oproti 61 percentám vyhranených) a tiež pri možnosti adopcie detí homosexuálnymi párami (súhlasí 20 percent všežravcov a 12 percent vyhranených).

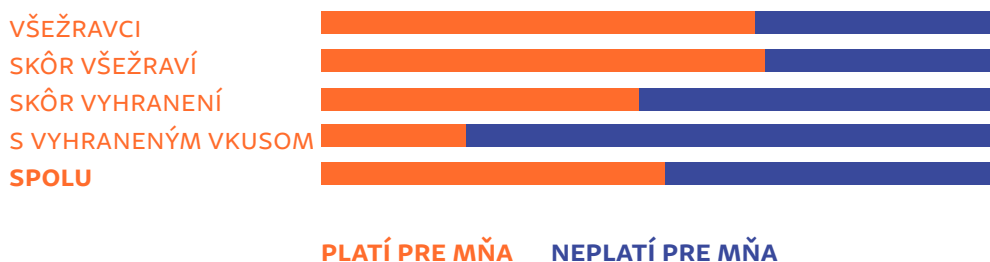
Rozdiely sme zistili tiež pri otázke, či majú muži rovnakú zodpovednosť za deti a domácnosť ako ženy. S týmto výrokom súhlasí až 81 percent kultúrnych všežravcov, pri ľuďoch s vyhraneným vkusom je to menej – 71 percent.

Sociologické výskumy, ktoré nadväzujú na Petersonovu prácu, hovoria o tom, že kultúrna všežravosť sa netýka len vkusu v oblasti umenia, ale prejavuje sa aj inde. Napríklad v spôsobe stravovania. Naše zistenia ukazujú, že v oblasti stravovania je rozdiel medzi všežravcami a vyhranenými naozaj výrazný. Na otázku, či majú respondenti radi cudzokrajné jedlá, odpovedalo pozitívne 65 percent kultúrnych všežravcov, ale len 22 percent osôb s vyhraneným vkusom.

Kontakt s cudzím, neznámym, je celkovo charakteristický skôr pre kultúrnych všežravcov, pre ľudí s vyhraneným vkusom platí opak. Až polovica všežravcov bola za posledné tri roky aspoň tri razy v zahraničí, medzi vyhranenými to platí len pre každého desiateho. Viac ako polovica (54 percent) všežravcov má priateľov z cudzích krajín, pri vyhranených to platí len pre 16 percent. Medzi všežravcami je trikrát toľko ľudí, ktorí v minulosti žili nejaký čas v zahraničí, ako medzi vyhranenými (12 percent všežravcov a 4 percentá vyhranených).

Poslednou oblasťou, na ktorú sa pozrieme, je civilizačná ukotvenosť. Z výskumu vieme, že ľudia, ktorí majú na túto otázku nejaký názor, sa vo všeobecnosti delia na tri skupiny: 40 percent chce, aby sme sa orientovali na Východ, 20 percent pre-

RÁD/A SI VYCHUTNÁM JEDLO CUDZEJ KUCHYNE.

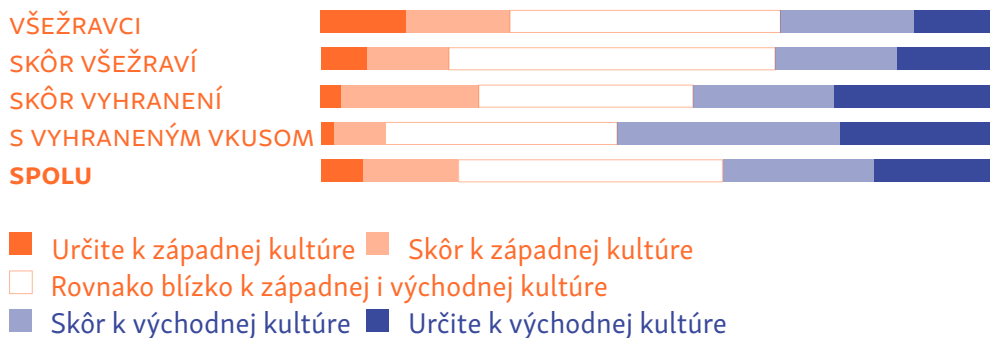
GRAF 2 Kultúrna všežravosť a otvorenosť voči cudzokrajným jedlám

feruje Západ a 40 percent chce, aby sme tvorili niečo ako most medzi Východom a Západom. Ku ktorej skupine sa viac prikláňajú všežravci a ku ktorej vyhranení?

Tak ako pre celú populáciu, aj pre skupinu vyhranených platí, že priaznivci Západu sú v nej v menšine. Rozdiel je len v miere. Vyhranení sú výrazne viac orientovaní na Východ, ktorý uprednostňuje až 56 percent z nich. Mostom medzi Východom a Západom by chcelo byť 34 percent a len necelá desatina by uprednostnila Západ.

Medzi všežravcami tiež nenájdeme nejakú zásadnú prevahu prozápadne orientovaných ľudí, počty sú však omnoho vyrovnanejšie. Konkrétne: 28 percent chce byť súčasťou Západu, 31 percent preferuje Východ a 40 percent by chcelo byť niekde medzi.

KAM BY MALO SLOVENSKO V BUDÚCNOSTI PATRIŤ?

GRAF 3 Kultúrna všežravosť a príklon k Východu alebo k Západu

A na záver ešte jedno zistenie o všežravcoch: takmer dve tretiny z nich hovoria, že sú spokojní so svojím životom. Medzi vyhranenými je to len 40 percent.

Uvedené fakty nám umožňujú vysloviť nasledujúce tvrdenie: otvorenosť voči rôznym kultúrnym žánrom má preukázateľnú súvislosť s etnocentrizmom, liberálnym alebo konzervatívnym pohľadom na svet a ochotou skúšať nové veci. Kultúrni všežravci majú viac skúseností so zahraničnou kultúrou, sú spokojnejší so svojím životom a sú orientovaní viac na Západ (v porovnaní s ostatnými). Pre ľudí s vyhraneným vkusom platí presný opak.

Znamená to, že kultúrne faktory, napríklad kultúrna všežravosť priamo ovplyvňujú mieru etnocentrizmu? Belgickí sociológovia Mark Elchardus a Jessy Siongers (2007) tvrdia na základe svojho výskumu, že práve kultúra zohráva pri vytváraní takýchto postojov významnú úlohu.

Pre mladých ľudí je podľa nich vkus tým, čo im pomáha odlíšiť sa od ostatných a je zároveň nástrojom na začlenenie do špecifických sociálnych skupín. V rámci nich si potom budujú svoju vlastnú identitu a postupne si kreslia neviditeľné symbolické hranice, ktoré ich oddelujú od ostatných. Vkus a postoje, ktoré sa vytvárajú vnútri týchto skupín, sú prepojené a riadia sa podľa vlastnej logiky. Mladí ľudia sa tak stávajú etnocentrickými nie kvôli socioekonomickej situácii, školským výsledkom alebo množstvu kamarátov, ale predovšetkým preto, že ich postoje sú v súlade s kultúrnymi vzorcami platnými v týchto skupinách. Špecifické postoje, napríklad také, ktoré súvisia s etnocentrizmom, sa tak stávajú symbolom, ktorý potvrdzuje ich príslušnosť ku skupine, s ktorou sa stotožňujú.

Dáta, s ktorými sme pracovali, nám neumožnili uskutočniť komplexnú analýzu etnocentrizmu a faktorov, ktoré ho determinujú. Ukázali sme však, že medzi etnocentrizmom a kultúrnou všežravosťou existuje v slovenskom prostredí významná súvislosť.

Záver

Pojem kultúrnej všežravosti sa vo svete objavil na začiatku 90. rokov, keď americký sociológ Richard A. Peterson opísal zmeny v americkej spoločnosti, ktorých výsledkom bola premena starých elít na všežravcov kultúry. Tí sa podľa Petersona vyznačovali tým, že už nepovažovali kultúru určenú pre masu za niečo podradné a nehodné ich postavenia, ale naopak, začali sa o ňu živo zaujímať. Paradoxne, zvedavosť a chuť spoznávať rôznorodé veci sa stala novým symbolom nastupujúcej elity. Tá si dnes zakladá na svojej rozhladenosti, šírke záujmov a poznania. A práve tým sa odlišuje od nižších vrstiev, ktoré ostali žiť v Bourdieuho svete, v ktorom má každá spoločenská trieda svoju vlastnú kultúru.

Vyčerpávajúci a komplexný výskum kultúrnej všežravosti na Slovensku zatiaľ chýba. Na základe zozbieraných poznatkov však už vieme povedať, že jav, ktorý opísal Peterson, funguje aj v našej krajine. Výsledky nášho výskumu ukazujú, že čím majú ľudia vyšší socioekonomický status, tým rôznorodejšiu kultúru konzumujú. Zároveň pre nich platí, že vyhľadávajú kultúru omnoho častejšie ako ostatní.

Zistili sme, že najvyššia vrstva si na nejaký vycibrený vkus nepotrpí a populárnu kultúru dokonca vyhľadáva ešte častejšie ako náročnejšie kultúrne podujatia.

Typického kultúrneho všežravca si môžeme predstaviť ako mladú vzdelanú ženu z Bratislavského kraja, pracujúcu na dobrej pozícii a spokojnú so svojou ekonomickou situáciou. Opakom kultúrneho všežravca je starší muž s nízkym vzdelaním, ktorý žije v Košickom kraji, pracuje ako robotník a nie je spokojný so svojou životnou úrovňou.

Súvislosť sme našli aj medzi otvorenosťou voči rôznym kultúrnym žánrom a etnocentrickými postojmi. Tí, ktorí sa prejavujú ako kultúrni všežravci, majú otvorenejšie postoje k cudzím kultúram, sú liberálnejší a prístupnejší novým veciam. Sú tiež spokojnejší so svojím životom, majú v porovnaní s priemerom menší sklon orientovať sa na Východ a majú tiež viac osobných zážitkov a skúseností s ľuďmi zo zahraničia.

Iste, preukázanie uvedených súvislostí ešte neznamená, že väčšia kultúrna rozhladenosť by automaticky znamenala pokles etnocentrických postojov a celkovú väčšiu otvorenosť. Sociológovia Mark Elchardus a Jessy Siongers však na základe svojich výskumov tvrdia, že kultúrne faktory zohrávajú pri tvorbe postojov veľmi významnú úlohu. Naše zistenia minimálne ukazujú, že by stálo za to venovať sa v ďalších výskumoch presnému mechanizmu, ktorý by komplexne opísal vzťah kultúry a etnocentrizmu. Výsledky výskumu naznačujú, že kultúrna vyspelosť a rozhladenosť môžu byť cestou, ako sa brániť nebezpečenstvu xenofóbie a extrémizmu.

Literatúra

- BOURDIEU, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- BROOKS, V. W. (1958). *America's Coming-of-Age*. Garden City : Doubleday Anchor Books.
- DEFLEUR, M., DENNIS, E. E. (1998). *Understanding Mass Communication*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- ELCHARDUS, M., SIONGERS, J. (2007). Ethnocentrism, taste and symbolic boundaries. In: *Poetics* 35(4 — 5), 215 — 238.
- HAZIR, I. K. (2015). *Cultural Omnivorousness*. In: *Oxford Bibliographies in Sociology*, New York: Oxford University Press.
- HAZIR, I. K., WARDE, A. (2016). The cultural omnivore thesis: Methodological aspects of the debate. In: Hanquinet, L., Savage, M. (eds.): *Routledge International Handbook of the Sociology of Art and Culture*. London and New York: Routledge. 77 — 89.
- JASLOVSKÝ, M. JAZZ – to je sloboda. In: *SME*. 11. 11. 2004.
- KHAN, S. THE NEW ELITISTS. In: *New York Times*. 8. 7. 2012.
- LEVINE, L. W. (1988). *Highbrow/Lowbrow: The Emergence of Cultural Hierarchy in America*. Cambridge: Harvard University Press.
- LIZARDO, O., SKILES S. (2016). After omnivorousness. Is Bourdieu still relevant? In: Hanquinet, L., Savage, M. (eds.): *Routledge International Handbook of the Sociology of Art and Culture*. London and New York: Routledge. 90 — 104.
- PETERSON, R. A. (1992). Understanding audience segmentation: From elite and mass to omnivore and univore. In: *Poetics* 21(4), 243 — 258.
- PETERSON, R. A., KERN, R. M. (1996). Changing highbrow taste: From snob to omnivore. In: *American Sociological Review*. 61(5), 900 — 907.
- ROEOVÁ, S. (2012). *Impresionisté: jejich životní příběhy*. Praha: Metafora.
- ŠAFR, J. (2008). *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- WACQUANT, L. (2002). Pierre Bourdieu. In: *Biograf* 27.
- WRIGHT, D. (2016). *Cultural Consumption and Cultural Omnivorousness*. In: Inglis, D., Almila, A. M. (eds.): *Cultural Sociology*. London: SAGE Publications Ltd, s. 567 — 578.

Medzihra: Rodina, rodové roly a kultúra ako geopolitický kompas

Otázka o primárnej kultúrnej identite, ktorá mala po úvodnej moderovanej úvahe o mnohoznačnosti pojmu kultúra otvoriť diskusiu, skupinu Banskobystričanov narodených pred rokom 1977 zaskočila. Prvý, kto po chvíli skúsil prelomiť ticho, bol najmladší účastník diskusie – štyridsaťdvaročný podnikateľ Marek. Povedal, že sa v poslednom čase začal spontánne venovať drevorezbe a v dôsledku toho sa cíti, že je súčasťou „tej ľudovej kultúry“. Svoju intuitívnu radosť z tradičného remesla vysvetlil akoby samozrejme príslušnosťou k slovenskému národu. O chvíľu nato sa ale Marek ujal slova znovu a reagujúc na výzvu uviesť ďalšie kultúry, pri ktorých sa účastníci diskusie cítia, že sú ich súčasťou, nadklenul národnú identitu Slováka nadradenou kategóriou európskeho liberalizmu. Ústredným prvkom, ktorý Markovi pomáha vymedziť hranicu našej a cudzej kultúry, je pritom trochu prekvapivo ženské telo:

„Ja okrem toho, že som Slovak a že aj z ľudovej kultúry čerpám, som si uvedomil, že veľmi mám rád aj túto našu európsku kultúru – takú tú otvorenosť, skutočný liberalizmus. A aj som sa zúčastňoval na kultúrnych podujatiach v Európe od 90. rokov, na festivaloch, koncertoch. Istý čas mi to pripadalo, že trochu je tá kultúra už úpadková, zdegenerovaná. Ale až v kontraste s ďalšou kultúrou som si uvedomil, že aká tá naša európska kultúra je super. Napríklad ženy môžu chodiť v podprsenkách na koncerty a nikomu to neprekáža, je to absolútne v poriadku a všetko je okej.“

Marek sa tu stavia do dvojakej roly: na jednej strane zmienkou o „úpadkovosti“ signalizuje určitý morálny konzervativizmus, na druhej strane v implicitnej konfrontácii s kultúrou formovanou islamom sa stavia na obranu liberalizmu. Kontrastovanie nejasne ponímaných geopolitických celkov ako „Západ“, „Východ“, „Európa“, „arabské krajiny“ či „Slovanstvo“ sa v diskusiách spontánne objavovalo v reakcii na tematizáciu „iných kultúr“ a je pozoruhodné, že fundamentálne kultúrne odlišnosti (i s príslušným morálnym hodnotením) boli nezriedka formulované na podklade rodiny, rodových rolí či práv rodových menšín.

Obraz odhaleného ženského tela na letnom festivale používa Marek ako príznak ženskej emancipácie, európskej otvorenosti a tolerancie k potrebám jednotlivca. Práva žien ako prostriedok vyznačenia civilizačného zlomu a kultúrnej nekompatibility si našli v našich diskusných skupinách hneď niekoľko zástupcov. Obavy zo silnejúcej prítomnosti islamu v Európe rezonovali naprieč diskusiami a rečníci (zhodou okolností výlučne muži) ich opakovane formulovali pomocou témy osobnej slobody žien – počnúc zákazom šoférovať auto cez povinné zahaľovanie až po

nerovné rodičovské práva. Bratislavčan Juraj, štyridsaťročný pracovník v IT, vyslovil názor, že „žena pre (moslimov) nie je, pre nich je ako zvierá“. V dôsledku toho sa ženám napríklad nedostáva primeraného vzdelania, čo je podľa neho „prvopočiatkom“ kultúrnej odlišnosti. Následnú debatu moderátora so skupinou o možnostiach spolupráce kultúr, v ktorej sa vysokoškolský pedagóg Vladislav snažil brániť plošnému posudzovaniu a hádzaniu všetkých „do jedného vreca“, uzemnil logista Vlado návratom k právam žien:

„Najhoršie je to, že muž, ktorý uznáva islam, keď má potomka, tak ho berie ako svoj majetok. (...) U nás keď sa mladí rozvedú, tak dieťa môže byť aj tam, aj tam. Ale u moslimov to asi neplatí.“

Uvedené príklady ukazujú, ako efektívne pôsobia selektívne obrazy rovnosti pohlaví na podporu európskej kultúrnej nadradenosti nad kultúrami formovaným islamom. Nateraz fiktívny stret s islamom však nie je jediným civilizačným frontom, ktorého prítomnosť účastníci diskusií reflektovali cez obrazy rodiny a pochopenie rodových rolí: rodina ako univerzálne zdieľaná ľudská skúsenosť sa stala miestom vyjednávania geopolitického prnutia medzi liberálnou „západnou kultúrou“ a tradíciou hodnou ochrany. A je príznačné, že v tomto prípade práva žien ako téma do popredia nevystupovali.

Rodina ako ústredný pojem figurovala v diskusii banskobystrickej skupiny „starších generácií“ o tom, čím sa Slováci (prípadne Slovania) vyznačujú, čím sa odlišujú od ostatných národov. Hneď na úvod ju ako kľúčovú hodnotu zadefinovala dôchodkyňa Hana, ktorá za typické označila súdržné rodinné vzťahy. Tento motív, u Hany zaobalený do subjektívnych formulácií ako „viac-menej asi“ či „pre mňa a pre mojich známych“, rezonoval aj vo vyjadreniach nasledujúcich rečníkov: päťdesiatročný strážnik Jozef popri žánrovej zmienke o Slovenkách ako najkrajších ženách vyjadril presvedčenie, že „nám (Slovanom, Slovákovi) viac záleží na rodine (...) ako tým ostatným,“ a len o niečo staršia upratovačka Helena si po zmienke o folklóre povzdychla nad tým, že „tie rodiny už sú trochu od seba, to ale robí táto doba“.

Keď v druhej polovici banskobystrickej diskusie moderátor nastolil otázku ohrozenia „našej kultúry“, prvá kritická poznámka označila za hrozbu číslo jeden migračnú vlnu a islam, ktorý Európu kultúrne „prevalcuje“. Amatérsky rezbár, štyridsiatnik Marek oslovený moderátorom vzápätí na to reagoval nečakaným poukazom na západný kultúrny front:

„Ja si myslím, že to ohrozenie slovenskej kultúry je aj od európskej. Vlastne od tej Európskej únie – od tej európskej línie (...) oficiálnej: to radikálne voľnomyšlienkarstvo, úpadok, ja neviem, tá propagácia homosexuality a transgender a takéto veci. Ono je to fajn, rovnoprávnosť – myslím, že by to malo byť bežné, bez toho, aby to niekto nejako pretláčal. Tak to je jedno ohrozenie tradičnej slovenskej kultúry, ktorá je postavená na nejakých iných hodnotách. Čo sa síce nevyučuje s tou slobodomyselnosťou, akurát že tá západná kultúra sa sústreďí na tie úpadkové veci viacej, že sa bahnia v tom proste – v tom morálnom úpadku.“

V Markovom podaní (ktoré ďalej pokračuje opisom zdieľaného európskeho ohrozenia „inváziou“ moslimov) sa Slovensko nachádza v zovretí dvoch nebezpečných vplyvov. Ak úpadkové tendencie európskeho liberalizmu vidí v „propagácii homosexuality a transgender“, teda v alternatívnom, netradičnom pohľade na rodové identity a rodinné roly z nich vyplývajúce, potvrdzuje tým implicitnú tézu, že práve heterosexuálna rodina („iné hodnoty“) hrá preňho rolu základného definičného znaku tradičnej slovenskej kultúry. V súlade s tým v závere diskusie na moderátorovu návodnú otázku, či štát dostatočne podporuje tradičnú kultúru, odpovedá sťažnosťou na to, že podporu získava „skôr nejaká umelá zahraničná kultúra“, čím – ako sa vzápätí ukáže – myslí projekty zviditeľňujúce sexuálne menšiny:

„Ja myslím trebárs podporovanie rodovej rovnosti, napríklad predstavenia, ktoré sa robia na takéto témy. Na toto sa dávajú peniaze. (...) Ale keď ide o ľudovú kultúru, napríklad keby niektorý súbor chcel riešiť nejaké priestory, tak to sa nepodporuje. To si tí ľudia musia sami vydupať a naozaj byť zaničení.“

Markovo pobúrenie tu má jasnú os: ak modelová, autenticky tradičná, široko akceptovaná (ľudová) a zároveň autenticky nadšenecká kultúrna produkcia ťahá v konfrontácii s protežovanou „cudzou“ kultúrou za kratší koniec, ide o flagrantnú nespravodlivosť. Takto vytýčená hranica medzi ľudovou tradíciou a marginálnym spoločensky kritickým umením rezonuje s geopolitickým uvažovaním, v ktorom sa Slovensko ocitá pod palbou úpadkovej západnej kultúry.

Kritika západného kultúrneho vplyvu sa v rámci diskusie o inšpiráciách a ohrozeniach zo strany kultúrnych „druhých“, samozrejme, neobmedzovala na (nanajvýš ojedinelú, akokoľvek výraznú) tematizáciu rodiny. Refrénom odrážajúcim ambivalentné výsledky postkomunistickej ekonomickej transformácie bola kritika konzumerizmu a materializmu. Podnikavosť a finančný kalkul spájaný s kapitalistickým Západom sa síce na jednej strane dočkal i uznanlivých zmienok: štyridsiatnička Monika za hodnú nasledovania označila západnú „finančnú gramotnosť“, päťdesiatnička Mária podobne (hoci s náznakom morálneho pohrdania) ocenila, že „na Západe majú všetko vypočítané ako biznis, (...) svoj štandard musí (človek) mať až do dôchodku už vyrátaný – vyriešený.“ Kritika vplyvu „amerického materializmu“,

ktorý sa sústreďí na „produkt“, či kultúrneho importu (symbolizovaného opakovane „americkými“ sviatkami sprítomňovanými tematickým tovarom ponúkaným supermarketmi) však naprieč diskusiami prevažovala. Akokoľvek slabo vrysované boli hranice pojmov Západ a Východ, vo väčšine prípadov nadväzovali na povedomie o rozdelení Európy v časoch studenej vojny. Zatiaľ čo Západ diskutéri opakovane opisovali jasnými, hoci zjednodušenými ťahmi, obsah pojmu Východ ostal hmlistý: hovoríme o Ďalekom východe, Indii, Blízkom východe formovanom islamom, myslí sa bývalý „východný blok“ alebo konkrétne nástupca jeho mocenského centra – Rusko?

Najfrekvencovanejšou implicitnou kategóriou predstavujúcou alternatívu k Západu tak zostalo nejasnými hranicami vymedzené Slovanstvo. Spriaznenosť so slovanskými národmi sa v diskusiách objavovala a zhmotňovala v zmienkach o jazykovom porozumení, príbuznosti ľudovej kultúry jednotlivých národov, spoločnej skúsenosti s komunizmom či v predstave o spoločných vlastnostiach, medzi ktorými dominovala srdečnosť. Najsofistikovanejšiu reflexiu vzťahu k slovanskej kultúre predniesol tridsaťjedenročný programátor Jano z Bratislavy, ktorý sa k nej prihlásil hneď po tom, čo ostatní diskutujúci vyprodukovali kaskádu primárnych identít najrozmanitejšieho druhu – od kultúry „mladých“ až po „zdravý životný štýl“. Slovanstvo Jano stotožnil so stále sa prejavujúcimi „koreňmi predkov“: znamená pre neho „návrat k takej jednoduchosti života, takej tej spojitosti s prírodou“, ale tiež k tradíciám, slovesnosti a znalostiam predkov vôbec. Keď v tejto skupine neskôr prišla reč na kultúrne vplyvy, umiestnil sa Jano v pomyselnom strede kultúrnych vplyvov:

„Ja to vnímam tak, že sme ovplyvňovaní neustále, teda historicky a už aj ako Slováci, odjakživa. Podľa mňa na nás je vlastne zachovať si vlastnú identitu a nenechať sa do nejakej veľkej miery ovplyvňovať inými kultúrami. Je tu momentálne, ja to tak vnímam, silný západný vplyv. Tak ako tu kolegovia povedali – ten materializmus, konzumný spôsob života, zrýchlený život, všetko je také, ako keby peniaze boli na prvom mieste, a tak ďalej. A potom tu vnímam protipól východu – skôr tú ľudskosť a taký ten východný spôsob života. Treba nájsť stred medzi týmito vecami – podľa mňa –, (...) aby nás to úplne neprevälcovalo, myslím ten konzumný spôsob života.“

Janov želaný stred medzi konzumným a ľudským odráža podobné hľadanie kultúrnej a geopolitickej rovnováhy ako Markova obrana na Slovensku obvyklých foriem rodinného života – proti úpadkovému liberalizmu na jednej strane a netolerantnému (moslimskému) konzervativizmu na strane druhej. Jano netvrdí, že ľudskosť, srdečnosť, pohostinnosť alebo obetavosť sú vlastnosťami slovanského východu či špecificky Ruska, skôr sa snaží presunúť to ťažisko bližšie „k nám“. Jana i Marka spája napriek odlišným obsahom a situáciám estetika návratu od „cudzieho“ naspäť k prirodzenosti a miernosti. Obraz mosta medzi Východom a Západom,

ktorý v replikách oboch mužov rezonuje, ponúka kompromis medzi prozápadným étosom dominujúcim postkomunistickej transformácii a podráždenou reakciou spoločností bývalého východného bloku na západné nerovnomerné rozdelenie plodov voľného trhu. Možnosť nájsť svoj „stred“ sľubuje obnovenie stability a suverenity. Odmietnutie „nenašských“ predstáv o rodine je tak zároveň utvrdením samého seba o autenticite predstavovanej národnej tradície a jej performatívnym časopriestorovým ukotvením v geopolitickej krútnave globalizovaného sveta.

2. dejstvo: Kultúra ako rodina

Existuje veľký počet definícií termínu kultúra (RASSMUSEN AND LAVISH, 2014). Od úzkeho definovania kultúry ako umenia a estetiky, nadväzujúceho na Matthewa Arnoldsa a jeho publikáciu *Culture and Anarchy* z roku 1867, až po širokú definíciu, antropologickým spôsobom uchopujúcu prežívanie spoločností ako celkov. Použil ju vo svojej publikácii *Primitive Culture* z roku 1870 Edward Tylor, podľa ktorého je kultúra „komplexný celok, ktorý obsahuje znalosti, vieru, umenie, morálku, zákon, zvyky a iné kapacity a obyčaje, ktoré nadobudol človek ako člen(ka) spoločnosti“ (TYLOR IN SPENCER-OATEY, 2012)³.

Práve táto definícia sa stala fundamentálnou v rámci antropologického výskumu a budeme z nej vychádzať aj pri našej analýze kultúry. Zameriavame sa pritom na porozumenie fenoménu rodiny. Ako totiž vyplýva z Tylorovho textu, súčasťou kultúry určitého spoločstva je aj to, aký má toto spoločstvo postoj k rodine. Pokiaľ platí, že spoločnosti, v tomto prípade slovenská spoločnosť, vnímajú rodinu ako základnú bunku spoločnosti, v ktorej sú vychovávané nové generácie, rodina sa stáva nielen súčasťou kultúry, ale aj miestom, kde sa kultúra reprodukuje prostredníctvom výchovy. Preto je pre každú spoločnosť dôležité porozumieť tomu, aké miesto v nej rodina zastáva a ako k nej členovia tejto spoločnosti pristupujú. Naším cieľom je preto porozumieť tomu, akú úlohu hrá rodina v živote ľudí, ako sa k rôznym podobám rodiny stavajú obyvatelia a obyvatelky Slovenska a čím sú tieto postoje ovplyvňované.

3 Preložené z angličtiny.

Rodina

Dve najzákladnejšie teórie vysvetľujúce vývoj konceptu rodiny od 19. storočia sú teória demografickej tranzície a teória familializácie (familialisation). Teória demografickej tranzície sa zameriava na komplexné vysvetľovanie demografických zmien a ich zasadenie do kultúrneho kontextu. Naopak, teória familializácie kladie väčší dôraz na kultúru, hodnoty a tradície spoločenských celkov (LESTHAEGHE & MEEKERS, 1986; REHER, 1998). Vysvetľuje posuny vo vnímaní rodiny a kladie veľký dôraz na analýzu vplyvov, ktoré sú kľúčové pre pochopenie týchto zmien.

Teória demografickej tranzície sleduje pri objasňovaní vývoja v prvom rade demografické ukazovatele. V priebehu 20. storočia došlo na Slovensku k prvej demografickej tranzícii, ktorá aj vďaka politike komunistického režimu znamenala prechod od viacpočetných a viacgeneračných rodín k prevládajúcemu modelu nukleárnej rodiny pozostávajúcej z rodičov a detí (ktorých počet striedavo klesal a stúpala aj vplyvom štátnych politík, ale stále sa držal nad minimálnou hranicou pôrodnosti, dôležitou pre reprodukciu spoločenstva⁴). V posledných dekádach však vidíme jasné známky druhej demografickej tranzície (LESTHAEGE ET AL., 2010). Autori medzi ne zaraďujú dlhšiu bezdetnosť párov, pokles pôrodnosti pod reprodukčnú hranicu (v niektorých prípadoch to znamená prepád do najnižšej kategórie pôrodnosti, čo je 1,3 a menej dieťaťa na matku⁵), predmanželskú kohabitáciu, mimomanželskú pôrodnosť, rozvodovosť, manželstvá vyššej parity, nové formy spolunažívania (napríklad partnerstvo bez spoločného domova⁶) a vyššia miera nezávislosti žien pri rozhodovaní o vlastnom tele a reprodukčných možnostiach.

Podľa Kohna (1977), Alwina (1989) či Putnama (2000) sú tieto demografické tranzície sprevádzané aj odklonom od „tradičných“ spoločenských postojov typických pre 20. storočie, ako sú dôležitosť náboženstva, stabilné zamestnanie, ktoré sprevádza jednotlivca po celý život, nízka mobilita, politika riadená zhora, a príklonom k novým typom životného štýlu, viery a zamestnania, ktoré sú poznačené individualizáciou. Táto zmena nastala aj v stredoeurópskom priestore, aj keď nie postupným prerodom, prípadne v reakcii na ekonomické krízy, ale náhlou zmenou po kolapse komunistického režimu (LESTHAEGE ET AL., 2010).

Teória familializácie sa odvoláva na existenciu a silu rodinných väzieb. Krajiny so silnejšou familializáciou, silným rodinným systémom (DALLA, 2002), sa nachádzajú na juhu Európy, so „silným rodinným pásom“ – Grécko a Cyprus (LESTHAEGE ET AL., 2010). V týchto krajinách sú rodinné putá historicky silnejšie a stabilnejšie, a to počas celého života – čo sa prejavuje neskorým odchodom dospelých detí od rodičov (sprevádzaným vstupom do manželstva), spolužitím rôznych generácií a ocho-

4 Z anglického replacement level, ca. 2,05 dieťaťa porodeného matkou počas jej života. Presný údaj za desatinou čiarkou sa líši v závislosti od literatúry.

5 Z anglického lowest-low fertility.

6 Z anglického LAT – living-apart-together.

tou detí starať sa „na staré kolená“ o svojich rodičov. Mužov opatrujú ich matky až do momentu svadby, čo pomáha zachovávať tradičné rozdelenie rodových rolí. Pre ženy znamená pôrod odchod z pracoviska, a to nielen z kultúrnych, ale aj z praktických dôvodov – v týchto krajinách je typická nižšia dostupnosť predškolských zariadení.

Viac individualistické nastavenie v nazeraní na rodinu je na severe Európy, hlavne v škandinávskych krajinách, kde sú väzby medzi rodinnými členmi, predovšetkým naprieč generáciami, slabšie. Prejavuje sa to v skorom odchode dospelých detí z „rodičovského hniezda“ bez nutnosti vstupu do manželstva, často aj pred dosiahnutím plnoletosti. Tento trend podporuje štát formou štipendií, študentského bývania, praktických sŕaží pre tých, ktorí nepokračujú v štúdiu, ale aj formou zamestnaneckých programov a podporou v nezamestnanosti pre mladých. Sprievodným javom je vyššia mobilita, spoločné bývanie a kohabitácia s partnerom alebo partnerkou pred svadbou, vyšší vek pri vstupe do manželstva a pri rodičovstve a vyšší podiel detí narodených mimo manželstva. Podpora zo strany štátu a inštitúcií je viditeľná aj v čase materstva a rodičovstva, keď sú rodičia a osobitne matky podporované do takej miery, aby mohli zostať vo svojom pracovnom prostredí. Takéto nastavenie tiež podporuje stieranie tradičného rozdelenia rodových rolí.

Vývoj na Slovensku je, ako sme už uviedli, silne ovplyvnený zmenami režimov v 20. storočí, preto sa nedá jednoznačne zaradiť ani do jednej kategórie. Pozerajúc sa na našu krajinu optikou prvej teórie platí, že sme prešli druhou tranzíciou v demografickej rovine, kultúrny proces individualizácie však stále nie je ukončený tak, ako sa to opisuje v ideálnych príkladoch západoeurópskych krajín, ktoré neprešli skúsenosťou s komunistickým režimom. Sledujúc druhú teóriu, Slovensko čiastočne napĺňa znaky oboch hraničných kategórií, a teda nielen geograficky leží niekde uprostred.

Bez ohľadu na mieru aktuálnosti alebo presnosti pri zaradení Slovenska do jednej z uvedených kategórií je predstavenie týchto teórií nutné preto, aby sme si uvedomili, že postoje k rodine závisia od viacerých faktorov. Medzi ne patria napríklad sociodemografický a historický vývoj konkrétnej krajiny, ale hlavne postoje jednotlivcov k rôznym hodnotám, čo je úzko späté s ich kultúrnym prežívaním (BOURDIEU, 1984).

Ako je to na Slovensku

V súčasnosti sa na Slovensku často verejne diskutuje o tom, ako by mali vyzerat naše rodiny, za aké smery vývoja rodinného života a vzťahov by sme ako občania a občianky vo svojej krajine mali bojovať, a naopak, proti akým by sme sa mali postaviť. To, že ľudia diskusiu o rodine a jej povahe považujú za dôležitú spoločenskú tému, sme v posledných rokoch videli v úspešnej snahe usporiadať referendum o tradičnej rodine, ako aj v zakotvení definície tradičnej rodiny do ústavy. Dôležitosť uznávania rodinných celkov sa prejavuje aj v pretrvávajúcich snahách o zakotvenie iných ako heterosexuálnych zväzkov do právneho systému našej krajiny a taktiež v opozícii voči takémuto kroku.

Vďaka diskusiám, ktoré sa k téme vedú v slovenskom (politickom) diskurze, vieme o existencii konzervatívnych skupín, a naopak, na základe nedostatočnej účasti na spomínanom referende a zvyšujúcom sa počte osôb na gay pride podujatiach môžeme hovoriť aj o existencii skupín, ktoré sa nestotožňujú s „bojom“ za tradičnú rodinu a ktoré majú nový pohľad na to, čo je to rodina. V snahe získavať široké masy na svoju stranu je najhlasnejšie počuť hlasy aktivistov a aktivistiek, ale aj osôb pôsobiacich v politike alebo v cirkvi, ktorí majú vyhranené postoje k týmto témam. Tieto názory majú tendenciu blížiti sa k extrémnym hodnotám, pretože stredové pozície si nezískavajú vo verejnom diskurze podporu (FORTNER AND FACKLER, 2015). Tieto hlasy však nemusia reprezentatívne zastupovať populáciu na Slovensku.

Aký je skutočný vývoj rodiny na Slovensku, vieme zistiť zo štatistických údajov, ktoré nám umožňujú napríklad sledovať fenomény ako vývoj priemerného veku pri vstupe do manželského zväzku, zvyšovanie podielu kohabitujúcich dvojíc, zvyšovanie podielu detí narodených mimo manželstva, sťahovanie mladých ľudí od rodičov (ŠTATISTICKÝ ÚRAD, 2017, KANTOROVA, 2004). V rôznych kultúrach sa stáva, že spoločenská zmena, teda to, ako sa veci dejú, predbehne kultúrnu zmenu, teda to, ako sa na veci pozeráme a ako ich posudzujeme. To znamená, že nové trendy nie sú určitý čas spoločensky akceptované, respektíve sú skupiny ľudí, ktoré ich aspoň deklaratívne odmietajú (DURKHEIM, 2004).

Preto nás nezaujíma to, ako sa o veciach hovorí v médiách či na verejnosti, alebo ako vyzerajú demografické štatistiky, ale aké postoje zaujíma všeobecná vzorka populácie k rodine a novým trendom, ktoré sa objavujú pri jej tvorbe a budovaní. Tieto nové trendy môžeme označiť aj pojmom individualizácia alebo detradicionalizácia (BAUMAN, 2002, BECK, 2004, GIDDENS, 2001), v našom prípade ide o proces detradicionalizácie rodiny (KOSTER, 2009).

V tejto kapitole preto analyzujeme, aké postoje vyjadrili respondenti a respondentky k rôznym formám rodiny, ako sa od seba odlišujú rôzne sociodemografické skupiny, čo napomáha formovať tieto postoje a akú úlohu v tom všetkom zohráva kultúrna všežravosť (definíciu tohto pojmu nájdete v kapitole Kultúra ako vkus).

Ako sme už spomenuli v úvode, pracujeme s dátami Národného osvetového centra, ich zber sa uskutočnil v roku 2017 na vzorke 1008 respondentov a respondentiek. V tejto analýze boli použité dáta k 969 osobám.

Sledované postoje

V analýze sa budeme postupne venovať porozumeniu všeobecným hodnotovým postojom, potom sa bližšie pozrieme na postoje ku konkrétnym otázkam týkajúcim sa rodiny a na záver budeme hľadať medzi nimi súvislosti použitím faktorovej analýzy, regresnej analýzy a analýzy hlavných komponentov.

Postoje k rodine boli merané súhlasom so súborom výrokov, ktoré budeme spájať do väčších celkov – indikátorov, skúmajúcich jeden aspekt rodinného života. Respondenti a respondentky mohli na každý výrok odpovedať na škále od úplne súhlasím cez skôr súhlasím, aj súhlasím, aj nesúhlasím, nesúhlasím až po vôbec nesúhlasím.

1. Keď žena chce, môže mať dieťa ako slobodná matka bez toho, aby mala stáleho partnera.
 2. Homosexuálne páry by mali mať možnosť adoptovať si deti.
 3. Je to v poriadku, ak dvaja žijú spolu bez sobáša.
 4. K finančnému zabezpečeniu rodiny majú prispievať obaja partneri.
 5. Muži by mali mať rovnakú zodpovednosť za deti a domácnosť ako ženy.
 6. Pracujúca matka môže vytvoriť rovnako vrúcny vzťah a pocit bezpečia pre svoje deti ako matka, ktorá nie je zamestnaná.
 7. Dieťa v predškolskom veku pravdepodobne trpí, ak je jeho matka zamestnaná.
 8. Zamestnanie je dobrá vec, ale väčšina žien aj tak túži po domácnosti a deťoch.
 9. Byť ženou v domácnosti prináša rovnaké naplnenie ako platená práca.
 10. Ak je rodič vážne chorý alebo zoslabnutý, postarať sa o neho je v prvom rade povinnosťou jeho dospelých detí.
 11. Bez ohľadu na to, aké prednosti a nedostatky majú naši rodičia, vždy ich musíme milovať a ctiť si ich.
 12. Dospelé deti majú svoj vlastný život a nemalo by sa od nich žiadať, aby obetovali svoju životnú úroveň kvôli svojim rodičom.
- Medzi týmito 12 výrokmi sa nachádzajú väzby, na základe ktorých vieme identifikovať štyri témy, s ktorými tieto výroky súvisia. Sú to témy netradičná rodina (výroky 1. – 3.), rodová rovnosť v rodine (výroky 4. – 6.), tradičné matky (výroky 7. – 9.) a vzťah s rodičmi (výroky 10. – 11).

ANALÝZA VÝROKOV

Na základe korelačnej analýzy sme zistili, že medzi 12 výroky existujú konkrétne väzby: v odpovediach sa jednotlivci pravidelne vyjadrovali pri určitých výroky rovnako. Vidíme tiež, že tento súbor nesleduje 12 jednotlivých tém, ale je možné sledované výroky spájať do viacerých indikátorov, tak ako sme plánovali. Nižšie hodnoty (do 0.5 bodu v korelačnej analýze) ukazujú existenciu variability v odpovediach respondentov a respondentiek.

Rozmanitosť potvrdzuje aj to, že na základe faktorovej analýzy (EFA) vieme identifikovať štyri indikátory, teda štyri témy, ktoré tieto výroky sledujú. Prvý, ktorý sme si pomenovali ako netradičné rodiny, pozostáva z prvých troch výrokov, druhý – rodová rovnosť – sa skladá z výrokov 4. – 6., tretí, ktorý pokrýva výroky 7. – 9., nazývame tradičná matka a štvrtý – vzťah s rodičmi – pozostáva z 10. a 11. výroku. Posledný výrok „ak je rodič vážne chorý alebo zoslabnutý, postarať sa o neho je v prvom rade povinnosťou jeho dospelých detí“ sa neviaže silne so žiadnou inou skupinou.⁷

Vzhľadom na identifikované faktory by sa súhlasný postoj s prvými dvoma dal považovať za progresívny, alebo podľa teórie familializácie individualistický (severský model). Naopak, súhlas s výroky tvoriacimi faktor tradičná matka je skôr konzervatívny a v súlade s definíciou silných rodinných režimov. S posledným faktorom do určitej miery súhlasia obe skupiny a nie je veľmi vyhranený. To je v zhode s teóriou familializmu a slabšou kultúrou úcty k rodičom.⁸ Tá je na Slovensku slabšia v porovnaní s južným modelom, čo je zrejmé aj z existujúcich výskumov (KALMLIJN, 2006⁹; DISKUTOVANÉ V LESTHAEGE ET AL., 2010).

Na základe odpovedí na 12 výrokov (pozri vyššie) vieme v spoločenskom diskurze o rodine identifikovať štyri témy. Podľa toho, ako sa k nim ľudia stavajú, vidíme malé vyhranené skupiny, ktoré majú niektoré spoločné postoje, ale zároveň jestvujú skupiny, ktoré sa v rámci rôznych tém vyjadrujú inak, ako by si prísne progresívno-konzervatívne delenie vyžadovalo. Skupiny teda nie sú úplne izolované, hranice medzi nimi sú rozmazané. Keď sa chceme pozrieť na početnosť jed-

7 Autorka identifikovala štyri faktory na základe ich *eigenvalues* hodnôt a vybrala tie, ktoré presahovali hodnotu 0.9, čo je dobrou praxou. Vhodnosť modelu kontrolovala aj porovnaním s alternatívnymi modelmi (vrátane šikmo rotovaného), čo potvrdilo, že tento model najlepšie opisuje dáta.

8 Z anglického filial piety.

9 Kalmijn (2006) sleduje vzťah medzi starostlivosťou dospelých detí o rodičov a ich zdravím, sledujúc demografické ukazovatele a tiež deklarovanú úctu k rodičom, ktorá je meraná rovnakými otázkami, ako sú výroky 10. – 12. v prezentovanom výskume. V deklarácii úcty k rodičom by sa Slovensko radilo s 80 % podporou na vyššie priečky, ale pri ochote prispôsobiť sa svojim rodičom (výrok 12.) by sa radilo do spodnej časti tabuľky so 44 %.

1. Keď žena chce, môže mať dieťa ako slobodná matka bez toho, aby mala stáleho partnera.

2. Homosexuálne páry by mali mať možnosť adoptovať si deti.

3. Je to v poriadku, ak dvaja žijú spolu bez sobáša.

NETRADIČNÉ RODINY

4. K finančnému zabezpečeniu rodiny majú prispievať obaja partneri.

5. Muži by mali mať rovnakú zodpovednosť za deti a domácnosť ako ženy.

6. Pracujúca matka môže vytvoriť rovnako vrúcny vzťah a pocit bezpečia pre svoje deti ako matka, ktorá nie je zamestnaná.

RODOVÁ ROVNOSŤ

7. Dieťa v predškolskom veku pravdepodobne trpí, ak je jeho matka zamestnaná.

8. Zamestnanie je dobrá vec, ale väčšina žien aj tak túži po domácnosti a deťoch.

9. Byť ženou v domácnosti prináša rovnaké naplnenie ako platená práca.

TRADIČNÁ MATKA

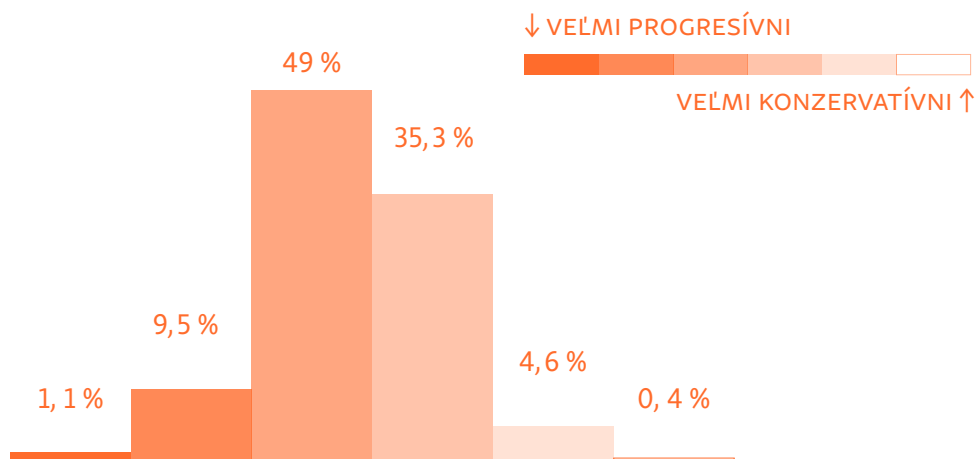
10. Ak je rodič vážne chorý alebo zoslabnutý, postarať sa o neho je v prvom rade povinnosťou jeho dospelých detí.

11. Bez ohľadu na to, aké prednosti a nedostatky majú naši rodičia, vždy ich musíme milovať a ctíť si ich.

VZŤAH S RODIČMI

notlivých skupín, vieme vytvoriť index¹⁰ toho, ako často súhlasia s progresívnymi výroky a nesúhlasia s konzervatívnymi výroky. Ľudí, ktorí vo väčšine prípadov skôr alebo úplne súhlasili s progresívnymi výroky a zároveň skôr alebo úplne nesúhlasili s konzervatívnymi výroky, bolo približne 34 %. Osôb, ktoré označovali presne opačné postoje, bolo asi 10 %, hlavne preto, že možnosť „úplne nesúhlasím“ (s nejakou progresívnou pozíciou) bola veľmi málo využívaná.

Z celkového porovnania, ktoré znázorňuje GRAF 4, je zrejmé, že najmenšie zastúpenie majú veľmi konzervatívne postoje a väčšina jednotlivcov sa pohybuje v stredových pozíciách. Celkový pohľad na názory na rodinu nám hovorí, že postoje k týmto témam nie sú veľmi vyhranené.

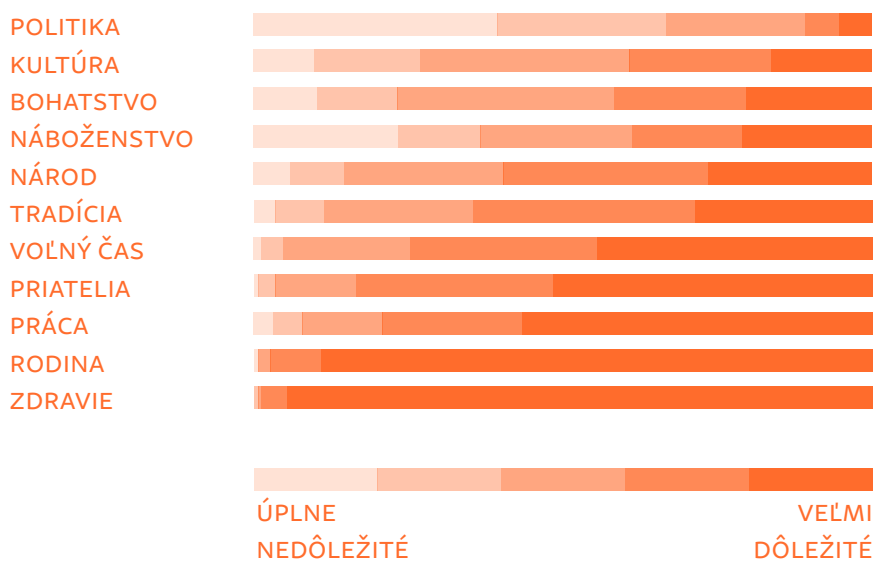
GRAF 4 Postoje ľudí k rodine sú rozmiestnené naprieč celým názorovým spektrom

10 Index je vytvorený na základe toho, ako často bol vyjadrený súhlas s výroky, ktoré boli priradené témam označeným za konzervatívne a progresívne. Do vytvoreného indexu neboli zahrnuté výroky 10. – 12. Vyššie hodnoty dosahujú osoby, ktoré zastávajú viac konzervatívne postoje. V odpovediach sa častejšie objavovala extrémna hodnota úplne súhlasím ako extrémna hodnota úplne nesúhlasím.

Ktoré hodnoty ovplyvňujú postoje k rôznym podobám rodiny?

V tejto časti sa pozrieme na to, aké hodnoty sú pre našich respondentov dôležité. Názory na to, ako by mala vyzerat' rodina, sú ovplyvnené osobnými charakteristikami jednotlivcov, ako aj tým, aké hodnoty má spoločnosť, v ktorej jedinec existuje, ktoré z týchto hodnôt preberá a zastáva vo svojom živote a na čo kladie dôraz (KALMIJIN, 2006; LESTHAEGE ET AL., 2010; DURKHEIM, 2005; BECK, 2004). Preto posudzované hodnoty delíme na tie, ktoré sú osobné (bohatstvo, voľný čas, priatelia, práca, rodina a zdravie), a tie, ktoré sú v spoločnosti zastupované nejakými inštitúciami, ktoré ich definujú (politika, kultúra v užšom zmysle, náboženstvo, národ a tradícia), sú štrukturálnou súčasťou kultúry spoločenstva (širšia definícia kultúry), ktoré žije na Slovensku, a sú celospoločenské. Pri posudzovaní toho, aké hodnoty ovplyvňujú postoje k rodine, sa zameriavame práve na druhú skupinu, pretože tieto hodnoty sú rovnaké pre všetkých, ktorí žijú v rámci jednej kultúry.

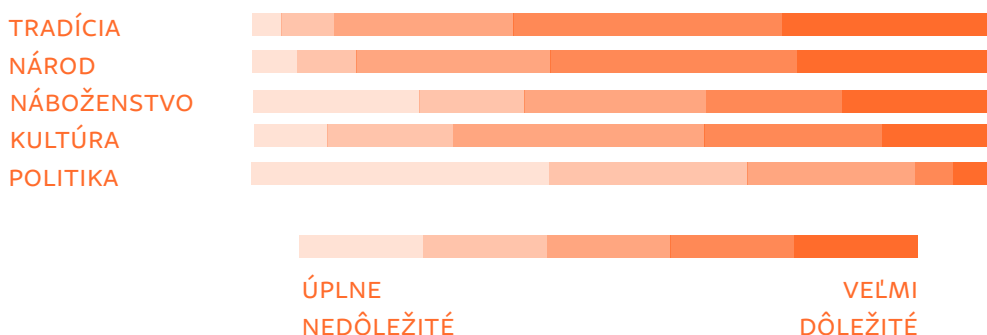
Respondenti mali za úlohu odpovedať na otázku: „Do akej miery považujete nasledujúce hodnoty za dôležité vo svojom živote? Prosím, odpovedzte na škále od 1 do 5, kde 1 znamená veľmi dôležitá a 5 znamená vôbec nie je dôležitá.“ Odpovede respondentov a respondentiek zobrazuje **GRAF 5**.

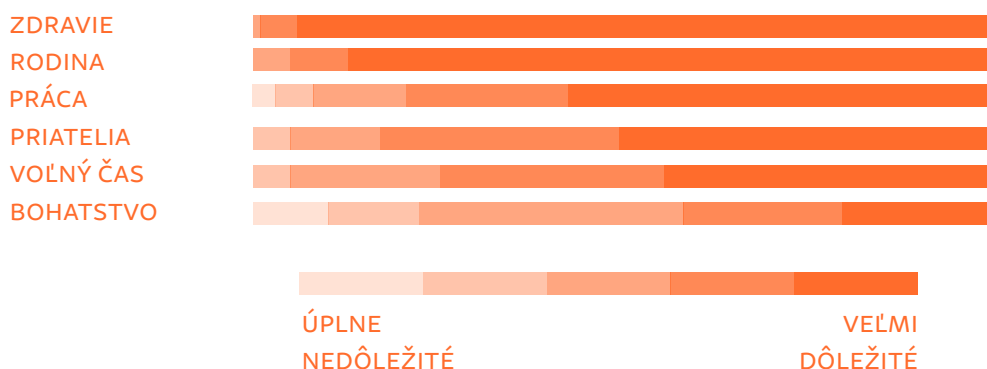
GRAF 5 Do akej miery považujete nasledujúce hodnoty za dôležité vo svojom živote? Vodorovná os označuje podiel ľudí, ktorí priradili zobrazeným hodnotám jednotlivé stupne dôležitosti.

Z výsledkov je zrejmé, že zdravie a rodina sú pre obyvateľstvo najdôležitejšie, naopak kultúra v užšom zmysle a politika sú najmenej dôležité. Tieto odpovede ukazujú, že ľudia za najdôležitejšie považujú to, čo je im najbližšie a čo má najjasnejšiu a najhmatateľnejšiu podobu v ich životoch. Na opačnej strane sú práve ťažko uchopiteľné pojmy politiky a kultúry. Zdravie a rodina ovplyvňujú každodenný život jedinca, teda to, ako sa cíti a či dokáže naplňať svoje potreby, priamo. Na druhej strane politika a kultúra sú abstraktné pojmy, pretože ich vplyv sa do života jednotlivca premieta skrz dlhé procesy, čo ho robí na prvý pohľad menej zjavným.

Keď tieto hodnoty rozdelíme na osobné a spoločenské, vidíme lepšie, ako spolu súvisia (GRAF 6 a GRAF 7, tmavšia farba znamená vyššiu dôležitosť pre jednotlivca v jeho každodennom živote).

GRAF 6 Dôležitosť spoločenských hodnôt. Vodorovná os označuje podiel ľudí, ktorí priradili zobrazeným hodnotám jednotlivé stupne dôležitosti.

GRAF 7 Dôležitosť osobných hodnôt. Vodorovná os označuje podiel ľudí, ktorí priradili zobrazeným hodnotám jednotlivé stupne dôležitosti.

Tradícia a národ na tomto grafe jasne kopírujú tú istú distribúciu. V hodnotení kultúry boli respondenti a respondentky pomerne nevyhranení, čo sa dá čítať z toho, že viac ako tretina ľudí jej priradila neutrálnu pozíciu. Podobne je na tom aj náboženstvo, avšak oproti kultúre má v oboch extrémnych hodnotách silnejšiu podporu. Najmenej dôležitá je pre ľudí politika. Najzaujímavejšia na dôležitosť partikulárnych hodnôt je blízkosť tradície a národa, ktoré zároveň prekonal ostatné hodnoty.

Osobné hodnoty sú vo všeobecnosti pre ľudí dôležitejšie ako spoločenské, čo je vidieť na tom, aký podiel ľudí ich označoval.

V ďalšej časti budeme sledovať vzťah spoločenských hodnôt a rodinných postojov, ktoré ľudia zastávajú. Pozrieme sa hlavne na tradíciu a národ, keďže tieto hodnoty považujú respondenti a respondentky za najdôležitejšie a zároveň sú najstabilnejšie v reprezentácii. Rovnako sa budeme zaoberať aj kultúrou, ktorá je centrom nášho výskumného záujmu. Iné vysvetľujúce premenné, ktoré používame, sú sociodemografické ukazovatele ako vek, pohlavie, vzdelanie, zamestnanie a ekonomické postavenie (socioekonomický status je bližšie vysvetlený v 1. dejstve), vierovyznanie a národnosť. Analýzy sa snažia odhaliť a opísať vzťahy medzi premennými a postojmi, ako boli zachytené dátami. Ich cieľom nie je tieto vzťahy vysvetľovať kauzálne.

Sledovanou (závislou) premennou je v každej analýze postoj k jednej téme spojenej s rodinou. **TABUĽKY 3 – 5** ukazujú, ako sú nezávislé premenné, teda jednotlivé sociodemografické faktory a hodnotové postoje, prepojené (asociované) s postojmi k netradičným formám rodiny (**TABUĽKA 3**), rodovej rovnosti (**TABUĽKA 4**) a vzťahu dospelých detí k rodičom (**TABUĽKA 5**).

Referenčnou skupinou (osoby určitého typu), s ktorou porovnávame zvyšok vzorky, je v našej analýze žena v najvyššej vekovej kategórii, so základškolským vzdelaním a najnižším socioekonomickým statusom, hlásiaca sa k slovenskej národnosti¹¹; kultúru nepovažuje za dôležitú, národ a tradíciu naopak áno. V každom modeli má referenčná skupina najnegatívnejšie postoje k sledovanej téme. To znamená, že zmena v každej premennej moderuje, teda znižuje negatívnosť vyjadreného postoja. Znak —, —— a ——— v tabuľke značia, aká silná je asociácia medzi nezávislou premennou uvedenou v danom riadku a postojom. Nula znamená, že tam asociácia nie je.

11 Socioekonomický status a národnosť nie sú zobrazené v tabuľkách s jednou výnimkou, lebo nie sú signifikantné.

AKO SME MERALI ASOCIÁCIE

Asociácia medzi rôznymi premennými je meraná pomocou lineárnej regresnej analýzy. Koeficienty odhadnuté v analýze boli štandardizované. Pre zjednodušenie zobrazenia je referenčná skupina na jednej strane spektra a uvedené sú približné veľkosti asociácie (— je silnejšia asociácia ako —). Tabuľky obsahujú túto informáciu pre premenné, kde bola asociácia signifikantná na úrovni $p < 0.05$. Chýbajúce dáta sú iba na úrovni vyjadrenia postojov k jednotlivým indikátorom, čo zredukovalo vzorku z 1008 respondentov na 969, medzi respondentmi a respondentkami s chýbajúcimi dátami nebol odhalený vzťah a nepredpokladá sa, že by z analýzy vypadla partikulárna skupina. Modely boli testované na multikolinearitu premenných, ktorá nebola preukázaná. Akaikeho a Bayesovo informačné kritérium potvrdilo (dosiahnutím najnižších hodnôt oproti modelom 1 a 2), že tretí model je najvhodnejší na opis dát v prvej a tretej analýze (TABUĽKY 3 A 5). V druhej analýze (TABUĽKA 4) sa informačné kritériá rozchádzajú (BIC favorizuje druhý model a AIC tretí model), čo vidieť aj na nesignifikantnej alebo slabšej asociácii spoločenských hodnôt v modeli. Napriek tomu je pre porovnanie zobrazený aj tretí model. Vysvetľovací potenciál modelov je mierny (do pätiny variability vo vzorke) v závislosti od konkrétneho postoja. Model vyššieho poradia vo všetkých analýzach vykazuje vyšší podiel vysvetlenej variability (vyššia hodnota adjustovaného koeficientu determinácie), spoločenské hodnoty vysvetľujú násobne viac variability ako sociodemografické ukazovatele.

Zobrazené sú iba analýzy k trom zo štyroch sledovaných postojov. Pri analýze možných súvislostí medzi postojmi k role matky (téma 3, výroky 7. – 9.) v rodine a tým, nakoľko si ľudia cenia jednotlivé „hodnoty“, sme neodhalili žiadne pravidelnosti, a to ani na úrovni jednotlivých indikátorov (analýza jednotlivých výrokov), ani pri celkovom pohľade (analýza postoja). Ak si teda respondent alebo respondentka vysoko cenili tradíciu či národ, neznamená to zároveň automaticky tradičný pohľad na rolu matky.

V tejto analýze referenčná kategória predstavuje skupinu s najnegatívnejším postojom k sledovanej premennej – netradičným formám rodiny. Najsilnejšia asociácia medzi postojom a premennými je vo veku a v tom, či sú respondenti a respondentky sami veriacimi, bez ohľadu na to, ako veľmi je pre nich viera dôležitá. Medzi staršími ľuďmi a veriacimi sa objavujú viac konzervatívne názory. Medzi ženami a mužmi nie je signifikantný rozdiel. Vidíme, že to, aké hodnoty respondenti a respondentky považovali za dôležité, súvisí s ich postojmi k rodine. Čím sa pre nich znižovala dôležitosť národa a tradície, tým sa znižovali aj konzervatívnejšie postoje. Tí, ktorí si cenia kultúru ako hodnotu viac, mali menej negatívne názory na netradičné formy rodiny.

V nazeraní na úlohy, ktoré sa tradične pripisujú ženám a mužom (tak ako sú predstavené vo výrokoch 4. – 6.), vidíme progresívnejšie názory, teda menej negatívne postoje k rodovej rovnosti, skôr medzi ženami, mladšími ľuďmi, ľuďmi s vyšším vzdelaním a u tých, ktorí sa nehlásia k žiadnemu náboženstvu. Sila asociácie sa

pre jednotlivé premenné mení. Na rozdiel od témy netradičných rodinných foriem, v tejto téme dôležitosť národa a tradície nezohráva žiadnu rolu. Naďalej ale vidíme, že s jednotlivcami, ktorí považujú kultúru za dôležitejšiu vo svojich životoch, sa spájajú progresívnejšie názory na rodinu.

Pri analýze hodnôt, ktoré sú asociované s postojmi ku vzťahu medzi deťmi a rodičmi, majú ženy a starší ľudia väčšiu tendenciu zastávať názor, že by dospelé deti mali prispôsobovať svoj život svojim rodičom a mali by ich mať v úcte. To je však pravda iba v modeloch 1 a 2, ktoré nekontrolujú vplyv dôležitosti hodnôt národa a tradície. V ostatných modeloch sa vzťah medzi vekom a skúmaným postojom stráca a naberá na signifikancii asociácia medzi analyzovaným postojom a dôležitosťou tradície. V tejto analýze ako v jedinej vidieť rozdiel medzi osobami hlásiacimi sa k rôznym národnostiam – respondenti a respondentky maďarskej národnosti signifikantne menej súhlasia s postojom. Tieto rozdiely môžeme interpretovať dvoma spôsobmi. Keďže vidíme dôležitosť tradície, ktorá má vplyv na tento postoj, môžeme sa domnievať, že tradícia úcty k rodičom je u ľudí, ktorí sa hlásia k maďarskej národnosti, nižšia. Zároveň však jestvuje vzťah medzi vekom a tradíciou a v našom prípade je vekový priemer týchto ľudí vo vzorke nižší.

POSTOJ K NETRADIČNÝM FORMÁM RODINY¹²	MODEL 1.	MODEL 2.	MODEL 3.
• MUŽ, R. S. ŽENA	0	0	0
• ZNIŽUJÚCI SA VEK, R. S. NAJVYŠŠIA KATEGÓRIA	---	---	---
• ZVYŠUJÚCE SA VZDELANIE R. S. ZÁKLADNÁ ŠKOLA	0	0	0
• VIERA, R. S. VERIACI/VERIACA	----	----	----
• ZVYŠUJÚCA SA DÔLEŽITOSŤ KULTÚRY, R. S. JE NEDÔLEŽITÁ		---	---
• ZNIŽUJÚCA SA DÔLEŽITOSŤ NÁRODA, R. S. JE DÔLEŽITÝ			—
• ZNIŽUJÚCA SA DÔLEŽITOSŤ TRADÍCIE, R. S. JE DÔLEŽITÁ			---

R.S. ZNAMENÁ REFERENČNÁ SKUPINA

TABUĽKA 3 Postoj k indikátoru netradičná rodina

12 Vo všetkých troch analýzach v každom z troch modelov boli medzi nezávislými premennými aj socioekonomický status a národnosť (meraná ako dummy premenná), tak ako je to opísané v texte. Zobrazená je však iba asociácia maďarskej národnosti s postojom v TABUĽKE 5, lebo to bola jediná zachytená signifikantná asociácia medzi premennými a postojmi.

POSTOJ K RODOVEJ ROVNOSTI ¹³	MODEL 1.	MODEL 2.	MODEL 3.
• MUŽ, R. S. ŽENA	----	----	----
• ZNIŽUJÚCI SA VEK, R. S. NAJVVYŠŠIA KATEGÓRIA	—	—	—
• ZVYŠUJÚCE SA VZDELANIE R. S. ZÁKLADNÁ ŠKOLA	---	---	---
• VIERA, R. S. VERIACI/VERIACA	---	---	---
• ZNIŽUJÚCA SA DÔLEŽITOSŤ NÁRODA, R. S. JE DÔLEŽITÝ		—	—
• ZNIŽUJÚCA SA DÔLEŽITOSŤ TRADÍCIE, R. S. JE DÔLEŽITÁ			0
• MUŽ, R. S. ŽENA			0

R.S. ZNAMENÁ REFERENČNÁ SKUPINA

TABUĽKA 4 Postoj k indikátoru rodová rovnosť

POSTOJ K VYSOKEJ ÚCTE K RODIČOM ¹⁴	MODEL 1.	MODEL 2.	MODEL 3.
• MUŽ, R. S. ŽENA	---	---	---
• ZNIŽUJÚCI SA VEK, R. S. NAJVVYŠŠIA KATEGÓRIA	—	—	0
• ZVYŠUJÚCE SA VZDELANIE R. S. ZÁKLADNÁ ŠKOLA	0	0	0
• MAĎARSKÁ NÁRODNOSŤ, R. S. SLOVENSKÁ NÁRODNOSŤ	----	----	----
• VIERA, R. S. VERIACI/VERIACA	0	0	0
• ZVYŠUJÚCA SA DÔLEŽITOSŤ KULTÚRY, R. S. JE NEDÔLEŽITÁ		—	0
• ZNIŽUJÚCA SA DÔLEŽITOSŤ NÁRODA, R. S. JE DÔLEŽITÝ			0
• ZNIŽUJÚCA SA DÔLEŽITOSŤ TRADÍCIE, R. S. JE DÔLEŽITÁ			---

R.S. ZNAMENÁ REFERENČNÁ SKUPINA

TABUĽKA 5 Postoj k vzťahu s rodičmi

13 Vo všetkých troch analýzach v každom z troch modelov boli medzi nezávislými premennými aj socioekonomický status a národnosť (meraná ako dummy premenná), tak ako je to opísané v texte. Zobrazená je však iba asociácia maďarskej národnosti s postojom v **TABUĽKE 4**, lebo to bola jediná zacytená signifikantná asociácia medzi premennými a postojmi.

14 Vo všetkých troch analýzach v každom z troch modelov boli medzi nezávislými premennými aj socioekonomický status a národnosť (meraná ako dummy premenná), tak ako je to opísané v texte. Zobrazená je však iba asociácia maďarskej národnosti s postojom v **TABUĽKE 5**, lebo to bola jediná zacytená signifikantná asociácia medzi premennými a postojmi.

Kultúrna všežravosť a rodina

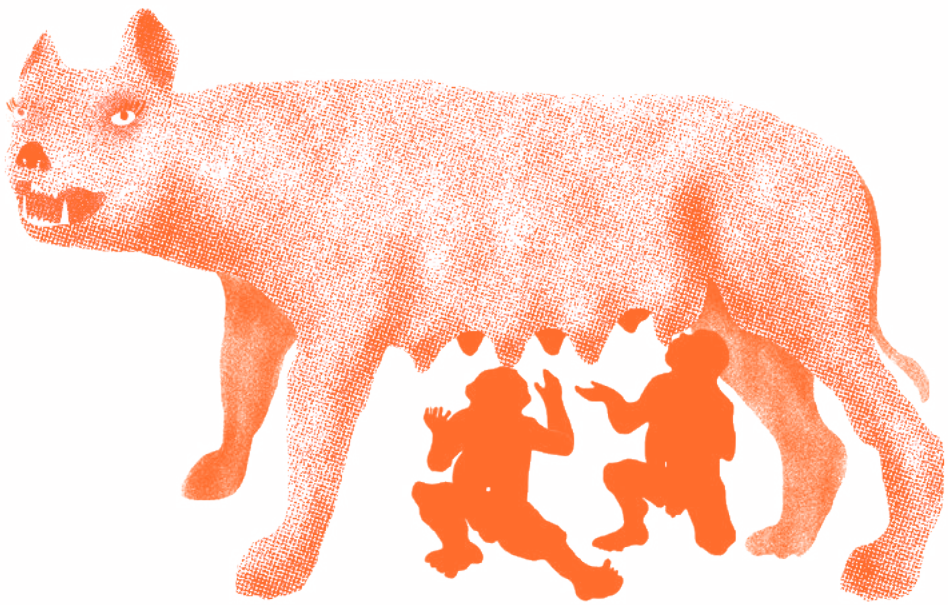
Po vložení indexu kultúrnej všežravosti (zostaveného na základe rôznorodosti navštívených kultúrnych podujatí) a postojov k rodine do regresnej analýzy vidíme štatisticky nesignifikantné výsledky tohto vzťahu. To znamená, že tieto premenné nie sú prepojené. Ich smer ale potvrdzuje výsledky kapitoly 1 o všežravosti, teda ľudia, ktorí sú všežravejší, majú tendenciu považovať rodinu za menej dôležitú hodnotu.

Dôvodov, prečo nie je tento vzťah v modeli vyhodnotený ako signifikantný, môže byť viacero. Dôležitosť kultúry ako hodnoty je už v modeli meraná inak (v rámci spoločenských hodnôt) a svoju rolu môže zohrávať aj skutočnosť, že návštevnosť kultúrnych podujatí je ovplyvnená okrem iného aj tým, aké sú reálne možnosti jednotlivcov (ŠEDOVIČ, HERGEZELOVÁ, 2018). Táto premenná preto nemusí presne odrážať to, akú veľkú dôležitosť zohráva kultúra (v jej užšom zmysle) v živote respondenta alebo respondentky.

V predošlých analýzach sme videli, že kultúru považujú za dôležitú hodnotu hlavne progresívnejšie zmýšľajúci ľudia. Meranie dôležitosti kultúry prostredníctvom otvoreného deklarovania tejto hodnoty ukazuje iný výsledok aj preto, že to oproti indexu všežravosti môže merať iné, širšie nazeranie na kultúru. Tu narážame na problém definície kultúry a toho, čo si pod týmto pojmom predstavujú jednotliví respondenti a respondentky (POZRI VÝSKUMNÁ SPRÁVA OD MRVA, 2018).

Napriek tomu vidíme, že progresívnejšie zmýšľajúci ľudia sa vo väčšine znakov (s výnimkou socioekonomického faktora) zhodujú práve s kultúrnymi všežravcami. Preto si myslíme, že je namieste predpokladať, že existuje skupina, ktorá disponuje skôr progresívnym kultúrnym kapitálom vrátane progresívneho postoja k rôznym formám rodiny.

Tento výsledok je v súlade so širšou definíciou kultúry, ktorá hovorí, že všetko vrátane rodiny je súčasťou kultúry. Ako je opísané v kapitole o kultúrnej všežravosti, kultúra silne definuje naše postoje (BOURDIEU, 1984), aj keď si to možno niekedy neuvedomujeme. Presne tak, ako sme to videli v odpovediach na otázku o dôležitosti kultúry v živote jednotlivcov, kde jej väčšina prikladala malý význam.

Záver

V tejto kapitole sme analyzovali súčasné nazeranie ľudí na Slovensku na fenomén rodiny. Vidíme, že pri odpovedi na otázku, akú dôležitosť jej ľudia prikladajú, je zhoda v skúmanej vzorke a väčšina sa zhoduje, že je to jedna z najdôležitejších hodnôt v ich živote.

Pri sledovaní postojov k jednotlivým typom rodiny a aspektom fungovania rodiny vo vnútri nukleárných buniek, ale aj naprieč generáciami, vidieť medzi ľuďmi variabilitu.

Celkovo môžeme povedať, že postoje ľudí k rodine sú rozmiestnené po celom spektre od konzervatívnych až po progresívne názory. Platí, že kým na oboch stranách sú jednotlivci, ktorí zastávajú extrémne pozície, na progresívnej strane je ich viac. Väčšina ľudí sa však pohybuje v strede názorového spektra.

To, čo ovplyvňuje postoje k rodine najviac, sú osobné sociodemografické ukazovatele ako vek, pohlavie a viera. V pozorovaných indikátoroch nebol ani raz preukázaný ako relevantný spoločenský status postavený na ekonomických ukazovateľoch. Z hodnôt, ktoré sme sledovali (národ, tradícia a kultúra), sa dôležitosť národa a tradície v živote jednotlivcov spája s konzervatívnejšími postojmi a so silnejším súhlasom s výrokmi, ktoré hovoria pozitívne o „tradičnej rodine“ a o tradičnom rozdelení rodových rolí. Dôležitosť kultúry v živote jednotlivca sa naopak spája s progresívnejšími postojmi.

Z výsledkov je zrejmé, že národ a tradície sú nielen najdôležitejšími deklarovateľnými hodnotami (spomedzi všetkých spoločenských hodnôt, pozri **GRAF 6**), ale zároveň sme zistili ich reálny vzťah so sledovanými postojmi. Podľa citovanej definície Tylora sú tieto hodnoty integrálnou súčasťou kultúry spoločenstva. To je opak toho, ako bola hodnotená dôležitosť kultúry v živote jednotlivcov a aký významný vzťah sme našli medzi ňou a deklarovateľnými postojmi.

Nezhoda medzi tým, že kultúra chápaná v širšom zmysle definuje postoje ľudí a zároveň jej jednotlivci neprpisujú veľkú dôležitosť, môže spočívať v tom, že v spoločenskom diskurze je kultúra často vnímaná len ako umenie. Je možné, že takto úzko definovanú kultúru mali na mysli aj respondenti a respondentky, keď odpovedali na otázku, ktoré hodnoty sú pre nich najdôležitejšie.

Pri sledovaní ideálnych typov vidíme zhodu naprieč jednotlivými témami a kapitolami. Progresívnejší respondenti a respondenti tak ukazujú konštantne progresívne názory, čo je zrejmé napríklad pri porovnaní ideálnych typov opísaných v tejto kapitole a v kapitole o kultúrnej všezravnosti.

Napriek limitom, ktoré má tento výskum (metodologické limity dát, metód a zjednodušených zobrazení výsledkov analýz), by bolo zaujímavé ho zopakovať s opakovaným zberom dát a sledovať, či a ako sa menia v čase. Takým spôsobom by výsledky nehovorili iba o postojoch, ako boli zaznamenané počas zberu dát, ale umožnil by aj kontrolovať ich stabilitu v čase, prípadne zmenu pod vplyvom významných udalostí. Výsledky by boli možno odlišné už po uplynutí krátkeho času, napríklad pod vplyvom verejnej diskusie o Istanbulskej dohovore, ktorá prebehla krátko po zbere dát.

Literatúra

- ALWIN, D. (1989). Changes in qualities valued in children, 1964 — 1984. *Social Science Research* 44(2): 1 — 42.
- ARNOLDS. M. (1867). *Culture and Anarchy*. Courier Corporation.
- DE BEER, P. & KOSTER, F. (2009). *Sticking together or Falling apart? Solidarity in an Era of Individualization and Globalization*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- BAUMAN, Z. (2002). *Tekutá moderna*. Praha: Mladá fronta.
- BECK, U. (2004). *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- BOURDIEU, P. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. Harvard: Harvard University Press.
- DALLA, Z. G. (2002). The banquet of Aeolus: A familistic interpretation of Italy's lowest low fertility, *Demographic research* 4(5): 133 — 161.
- DURKHEIM, É. (2004). *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- DURKHEIM, É. (2005). *Suicide: study in sociology*. London & New York: Taylor & Francis e-Library.
- FORTNER, R. S. & FACKLER P. M. (2017). *World Media Ethics: Cases and Commentary*. Blackwell: Wiley.
- GIDDENS, A. (2001). *Třetí cesta*. Praha: Mladá fronta.
- KALMIJN, M. (2006). A comparative perspective on intergenerational support: Responsiveness to parental needs in individualistic and familistic countries. In: *Intergenerational Relations session of FAMNET Workshop EQUALSOC Conferences*. Turin.
- KOHN, M. L. (1977). *Class and conformity. A study of Values*. Chicago: University of Chicago Press.
- LESTHAEGHE, R. (2010). The Unfolding story of the Second Demographic transition. *Population and development review* 36(2): 211 — 251.
- LESTHAEGHE, R. & MEEKERS, D. (1986). Value changes and the dimensions of familism in the European community. *European Journal of Population* 2 (3 — 4): 225 — 268.
- MRVA, M. (2018). *Kultúra a hodnotová orientácia obyvateľov Slovenskej republiky. Správa z výskumu*. Národné osvetové centrum.
- PUTNAM, R. D. (2001). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (1st edition). Touchstone Books by Simon & Schuster.
- RASMUSSEN, H. & LAVISH, L. (2014). Broad Definitions of Culture in the Field of Multicultural Psychology. In: *Perspectives on the Intersection of Multiculturalism and Positive Psychology*. Dordrecht: Springer.
- REHER, D. S. (1998). Family ties in Western Europe: persistent contrast. *Population and Development Review* 24(2): 203 — 234.
- SPENCER-OATEY, H. (2012). What is culture? GlobalPAD Core Concepts. Available at GlobalPAD Open House <http://www.warwick.ac.uk/globalpadintercultural>.

3. dejstvo: Kultúra ako pamäť

„Šťastný národ, ktorý má nudné dejiny.“

Charles Louis de Secondat de Montesquieu

V roku 2002 si britská stanica BBC nechala licencovať program s názvom 100 Greatest Britons. Projekt bol úspešný a po celom svete vzniklo niekoľko národných mutácií. V susednej Českej republike sa najväčším Čechom stal panovník Karol IV. Luxemburský, v Ruskej federácii sa na prvom mieste umiestnil panovník Alexander Nevský, v Spojených štátoch amerických tesne zvíťazil bývalý prezident Ronald Reagan pred ďalším bývalým prezidentom Abrahamom Lincolnom a v pôvodnej britskej ankete uspel vojnový ministerský predseda Winston Churchill. Vo Francúzsku sa najväčším Francúzom stal generál Charles de Gaulle pred vedcom Louisom Pasteurom a v Nemecku uspel bývalý kancelár Konrad Adenauer pred Martinom Lutherom a Karlom Marxom.

Anketa splnila svoj účel a tvorcom priniesla komerčný zisk. Zábavný televízny program priniesol zaujímavé informácie, na niektoré otázky však už odpovedať nedokázal. Kde sa vlastne v pamäti národa nachádzajú významné osobnosti? Aký k nim máme vzťah? A ako je to u nás na Slovensku? Koho by sme si zvolili my a koho vlastne z našej histórie poznáme? Ako hodnotíme známe osobnosti z našich dejín? A ako vnímame rôzne procesy a udalosti, ktoré zasiahli do našich životov a životov našich predkov?

Historická pamäť predstavuje koncepciu, ktorá sa pokúša vnieť do tejto problematiky viac svetla a uchopiť historické dianie z perspektívy súčasnosti. Archeológ Eduard Krekovič v predslove k zborníku *Mýty naše slovenské* (KREKOVIČ, MANNOVÁ, KREKOVIČOVÁ, 2013, s. 5) poznamenáva, že „každý národ si v istom štádiu vytvára svoju národnú mytológiu“. Poukazuje na dôležitú skutočnosť, že skutočné dejiny si v priebehu vývoja opätovne usporadúvame a subjektívne interpretujeme, a niekedy aj cielene dezinterpretujeme, čo sa prejavuje na historickej pamäti národa a jeho príslušníkov.

V rámci tejto kapitoly si predstavíme stručný teoretický náhľad do problematiky historickej a kolektívnej pamäti v teoretickej perspektíve. Následne sa zameriame na preskúmanie historickej pamäti na základe empirických údajov, ktoré sme získali, a pokúsime sa načrtnúť jej obraz.

**GENMJR. JOZEF GABČÍK,
*8. APRÍL 1912 - POLUVSIE, †18. JÚN 1942, PRAHA**

Stručný exkurz o probléme historickej pamäti

Každý človek je obdarený schopnosťou zapamätať si určitý, relatívne rozsiahly súbor informácií, ktorý nazývame aj individuálnou pamäťou. Keď vyjdeme na ulicu, keď sa pozrieme do mapy alebo do kalendára, keď sledujeme nejaký film alebo seriál, keď počúvame hudbu alebo čítame beletriu, keď sa aktívne alebo pasívne podieľame na sviatkoch či pamätných dňoch, nachádzame okolo seba celý rad odkazov na miesta, udalosti a osobnosti, ktoré sme nikdy nestretli, nevideli ani nepočuli. Často ich dokonca vôbec nepoznáme. Každý z nás býva na ulici, ktorá nesie nejaký názov – jeho význam možno poznáme, ale možno ani nie. Na Slovensku nachádzame mestá a obce ako Bernolákovo, Hurbanovo či Sládkovičovo, máme študentský internát Ludovíta Štúra, Ulicu 1. mája alebo 29. augusta. Dokonca aj jazyk, ktorým komunikujeme, je nasýtený celým radom výrazov a slovných spojení, ktoré majú určité historické konotácie. Napríklad Svätoplukove prúty, pred a po narodení Krista, Waterloo, je starý ako Matuzalém. Všetky uvedené príklady nás odkazujú k pojmu historickej pamäti.

Čo je to teda historická pamäť? Je to iba suma či agregát individuálnych pamätí, alebo je sociálnym faktom *sui generis*, ako tvrdil Durkheim? Aký má charakter, čím a akým spôsobom je formovaná a reprodukováaná? Prečo si jednotlivé kultúry a niektoré skupiny ľudí pripomínajú udalosti a osobnosti často staršie ako tisíc rokov? Ako ich vnímame a čo určuje naše vnímanie týchto osobností a udalostí? V tomto texte nie je priestor na zodpovedanie všetkých uvedených otázok a ani ďalších, ktoré z nich priamo či nepriamo vyplývajú. Pokúsime sa iba v stručnej forme načrtnúť určitý výsek teoretického a vedeckého diskurzu, ktorý vznikol okolo pojmov kolektívna a historická pamäť, aby sme následne mohli podrobiť analýze dáta získané pomocou dotazníkového zisťovania, v ktorom jedna časť batérie otázok bola smerovaná na problematiku historickej pamäti.

Jedným z prvých, kto sa pokúsil uchopiť historickú pamäť, bol francúzsky filozof a sociológ Maurice Halbwachs (1877 — 1945), ktorý sa sústredil na teoretické uchopenie kolektívnej pamäti a súčasne aj historickej pamäti. Halbwachs vychádza z rozlíšenia individuálnej pamäti a kolektívnej pamäti a uvažuje, že sú dva spôsoby, ako sa spomienky usporadúvajú. Prvý spôsob, ktorý uvádza je, že „sa sústreďujú okolo určitej osoby..., alebo sú distribuované dovnútra spoločnosti“ (HALBWACHS, 2009, S. 93). Halbwachs rozlišuje osobnú pamäť (autobiografickú) a sociálnu pamäť (historickú), ktorú diferencuje od kolektívnej pamäti. Jednotlivé pamäti sú v jeho koncepcii vzájomne prepojené, pretože kolektívna pamäť obklopuje individuálne pamäte jednotlivcov, oni na jednej strane utvárajú svojim aktívnym konaním charakter kolektívnej pamäti a súčasne preberajú zo spoločnosti prvky kolektívnej pamäti. Šubrt poznamenáva: „Halbwachs súdi, že všetko, čo vstupuje do kolektívnej pamäti, každá osobnosť, historický fakt atď., získava pri tomto vstupe formu elementu (pojmu, symbolu, učenia) systému ideí príslušnej spoločnosti“ (ŠUBRT, 2011, S. 138).

U Halbwachsa nie je história chronologickým sledom udalostí, ale je spoluvytváraná na symbolickej úrovni a konštruovaná až ex post. Aby sa osobnosť alebo udalosť mohli stať súčasťou kolektívnej historickej pamäti, musia byť nazerané ako významné, musia sa prejaviť. Následne dochádza k schematickému a neúplnému obrazu minulosti, ktorý je kategorizovaný jednotlivcami. Halbwachs v tejto súvislosti poznamenáva, že „história sa vlastne podobá cintorínu s prísne vymedzeným priestorom, kde pre každý nový hrob je potrebné nájsť miesto“ (HALBWACHS, 2009, s. 96).

Ak chceme pochopiť kolektívnu pamäť, musíme si uvedomiť, že existuje celý rad rozličných chápaní a konceptov spoločenskej, a teda aj historickej pamäti. Assmannová (ASSMANN, A., 2007) poukazuje na skutočnosť, že spomienky sú sociálne a kultúrne konštrukcie, ktoré podliehajú historickej premenlivosti. V nadväznosti na Assmannovú vymedzuje Gyárfášová štyri typy kolektívnej pamäti, ktoré sa vzťahujú k histórii. **Sociálnu pamäť**, ktorá je založená na koordinácii individuálnych spomienok zdieľaných v komunikácii; **kultúrnu pamäť**, ktorá pozostáva zo skúseností a vedomostí oddelených od ich individuálnych nositeľov, predovšetkým v podobe materiálnych artefaktov, a **politickú a národnú pamäť**, ktorá je „ukotvená v politických inštitúciách, podporovaná národnými (štátnymi) symbolmi, vyvolávaná pripomínaním udalostí a ovplyvňuje spoločnosť zhora“ (GYÁRFÁŠOVÁ, 2015, s. 24 — 25).

Podľa nášho názoru pozostáva historická pamäť z troch základných dimenzií: 1. dimenzie času, 2. dimenzie priestoru a 3. sémantickej dimenzie, na ktorú sa môžeme pozeráť aj ako na kultúrnu alebo symbolickú dimenziu. Prvá dimenzia nás odkazuje na umiestnenie objektov histórie a historickej pamäti v čase. Rozlišujeme pritom objektívny čas, teda čas, v ktorom sa realizujú objekty v konkrétnej podobe, historický čas, ktorý je predmetom skúmania histórie ako vedy a ktorý ma chronologický charakter, a imaginárny čas, ktorý môžeme chápať aj ako subjektívny, čiže čas, ako ho vníma subjekt, a spôsob, akým usporadúva jednotlivé objekty v čase. Spolu s priestorom vytvárajú časopriestorové kontinuum, v ktorom sú objekty lokalizované. Historik Dušan Kováč poznamenáva, že „čas je kategória veľmi relatívna“ (KOVÁČ, 2010, s. 17), a dodáva, že spoločenské vedomie vždy obsahuje aj historický rozmer, pričom podľa jeho názoru dominuje časovo najbližší historický medzník. Sémantika nás odkazuje na významy, ktoré jednotlivým udalostiam pripisujeme, ako ich interpretujeme a usporadúvame v pamäti. V rámci historickej pamäti chápanej ako kolektívna pamäť dimenzia času podľa Šubrtu „odráža kalendár a v ňom usporiadaný systém sviatkov“ (ŠUBRT, 2011, s. 138).

Keď sa zameriame na chápanie pamäti v tomto kontexte, musíme rozlišovať celý rad ďalších súvislostí. Lužný (LUŽNÝ, 2014) upozorňuje na niektoré z nich. V prvom rade poukazuje na obsah a jeho usporiadanie, ktoré chápe ako výtvar určitého historického okamihu. Ide podľa neho o sociálny konštrukt, ktorý je dobovo podmienený a môže byť politicky manipulovaný. V tejto súvislosti Lužný konštatuje: „Kto ovláda pamäť, ovláda spoločnosť; kto ovláda minulosť, ovláda súčasnosť“ (LUŽNÝ, 2014, s. 8).

Francúzsky historik Le Goff¹⁵ vymedzil päť etáp vývoja historickej pamäti: 1. etnická pamäť – vyskytuje sa v predliterárnych spoločnostiach, 2. rozvoj pamäti od praveku po starovek – od ústneho podania k písomníctvu, 3. stredoveká pamäť – rovnováha orálnej a literárnej pamäti, 4. rozvoj písanej pamäti od 16. storočia a 5. nárast záujmu o pamäť.

Z hľadiska charakteru sociálnej pamäti nemecký egyptológ Jan Assmann vymedzil: **mimetickú pamäť** – súvisí so sociálnym konaním, **pamäť vecí** – veci, ktoré sa nachádzajú v okolí jednotlivcov a odkazujú na minulosť, **komunikatívna pamäť** – je odovzdávaná vo forme komunikácie, a **kultúrna pamäť** – ktorá má usporiadanú a kódovanú podobu a predstavuje externý zásobník pamäti.

Pre nás je zásadná teoretická koncepcia Pierra Noru. Nora vytvára koncept miest a politiky pamäti. Jeho projekt miest pamäti poukazuje na nahrádzanie spontánnej pamäti zámernou konštruovanou pamäťou (PODĽA ŠUBRT, PFEIFEROVÁ, 2010). Miesta pamäti sú viazané na konkrétne historické zlomové udalosti, sú s nimi komemorované a tým udržujú kolektívnu pamäť sociálneho útvaru. Šubrt a Pfeiferová v tejto súvislosti uvádzajú, že „v súvislosti so zaníkaním národnej pamäti a stratou koherencie národnej minulosti vyvstáva podľa Noru potreba zostaviť inventár miest (konkrétnych i abstraktných), do ktorých sa táto pamäť vtelila a ktoré dnes predstavujú jej najvýznamnejšie symboly: sviatky, štátne znaky, pamätníky, slávnosti a rituály, cintoríny, slovníky, múzeá či archívy“ (ŠUBRT, PFEIFEROVÁ, 2010, S. 21).

Uvedená koncepcia má zásadný význam pre nasledujúcu analýzu založenú na empirickom výskume, v ktorom sme respondentom predložili vo forme stimulov zoznam historických osobností a udalostí, ktoré mali význam v moderných dejinách Slovenska. Prostredníctvom týchto stimulov sme chceli odhadnúť a preskúmať historickú pamäť a ukázať jej síce nie úplný, ale predsa reprezentatívny obraz.

15 Spracované podľa Šubrt, J., Pfeiferová, Š., 2010, s. 9 – 10.

Historická pamäť na Slovensku v kontexte empirických zistení

V našej analýze sa zameriame na odkrytie obrazu historickej pamäti vychádzajúcej z empirického výskumu, v ktorom sme sa zaujímali o hodnotenie vybraných stimulov odkazujúcich na historickú pamäť na Slovensku. Pokúsili sme sa na základe empirických dát o konštruovanie škály, ktorá by reprezentovala celkovú historickú pamäť. Prostredníctvom dotazníkového zberu dát sme sa zamerali na pozíciu jednotlivých historických osobností a udalostí v kontinuu historickej pamäti.

Údaje o historických osobnostiach a udalostiach sme získavali pomocou dvoch dvojíc otázok. Prvou dvojicou sme zisťovali, ako respondenti hodnotia jednotlivé osobnosti, ktoré im boli predložené vo forme stimulov v zozname vybraných historických osobností. Ďalšími dvoma otázkami sme analogickým spôsobom zisťovali hodnotenie vybraných historických udalostí.

Na lepšie porozumenie je vhodné uviesť presné znenie jednotlivých otázok. Otázka znela: „Do nasledujúceho zoznamu sme zaradili viacero verejne známych osobností z dávnejšej i nedávnej minulosti, ale aj zo súčasnosti. Vyberte, prosím, z tohto zoznamu najviac tri osobnosti, ktoré si vy osobne najväčšmi vážite, najväčšmi ich uznávate.“ Ďalšia otázka: „Vyberte, prosím, ešte zo zoznamu najviac tri osobnosti, voči ktorým máte najviac výhrad.“ Následne bol respondentom predložený zoznam stimulov (osobností) v nasledujúcej podobe:

Zoznam predložených stimulov:

1. Mária Terézia
2. Sándor Petőfi
3. Lajos Kossuth
4. Ľudovít Štúr
5. Andrej Hlinka
6. Tomáš G. Masaryk
7. Milan R. Štefánik
8. Jozef Tiso
9. Edvard Beneš
10. Alexander Dubček
11. Gustáv Husák
12. Václav Havel
13. Vladimír Mečiar
14. kardinál Korec
15. voči žiadnej z týchto osobností nemá výhrady
16. pozná aspoň niektoré, ale nevie sa rozhodnúť
17. nepozná žiadnu z týchto osobností

ZNENIE OTÁZOK

Prvá otázka z predloženej dvojice zisťuje mieru úcty alebo uznania osobnosti zo strany respondenta. Druhá otázka kladie dôraz na výhrady voči osobnosti v zozname. Je otázne, či je možné jednoznačne chápať „výhrady“ ako negatívne vnímanie osobnosti v opozícii k uznaniu. Napriek tomu sme sa rozhodli chápať označenie v zozname pre prvú otázku ako pozitívnu reakciu na osobnosť a v druhom ako negatívnu reakciu na stimul. Ďalším problémom súvisiacim so znením otázok je, že respondenti uskutočnili súbežne dve operácie, a to posúdenie stimulov a výber zo zoznamu, ktorý im bol predložený. Je otázne, či by nebolo vhodnejšie ponechať respondentom úplnú voľnosť vo výbere, prípadne im ponúknuť možnosť doplniť príslušné zoznamy. Podobne je možné klásť oprávnené námietky proti výberu stimulov, ktorý bol vytvorený arbitrárnym rozhodnutím výskumného tímu. A v neposlednom rade je tu aj otázka, či by nebolo vhodné nechať usporiadať celý zoznam podľa určitého posudzovacieho pravidla alebo pridať možnosť rozšíriť získanú informáciu o bodové hodnotenie, napríklad vo forme školského známkovania, prípadne pridať ďalšie otázky. Uvedomujeme si, že rozsah dotazníka bol už aj tak značný a pridanie ďalších otázok by ho ešte rozšírilo. Podobne je možné formulovať aj námietky proti druhej dvojici otázok.

Podobný bol postup aj v prípade zisťovania historických udalostí. Otázka znela: „Od roku 1918 sa u nás odohrali viaceré pozoruhodné historické udalosti. Z nasledujúceho neúplného zoznamu takýchto udalostí vyberte, prosím, najviac päť takých, ktoré považujete za najpozitívnejšie.“ Nasledujúca otázka: „A teraz zo zoznamu vyberte, prosím, tie udalosti, ktoré vy považujete za najnegatívnejšie. Môžete vybrať najviac päť udalostí.“¹⁶

16 V tomto prípade sú formulácie jednoznačné.

Zoznam predložených stimulov:

1. rozpad Rakúsko-Uhorska po 1. svetovej vojne
2. tzv. Trianonská zmluva, ktorou pripadli mnohé časti Uhorska novovzniknutým štátom
3. vznik Československa v roku 1918
4. autonómia Slovenska v rámci Československa (jeseň 1938)
5. vyhánanie Čechov zo Slovenska na jeseň 1938
6. vyhlásenie samostatnej Slovenskej republiky na jar 1939
7. arizácia židovského majetku za vojnového slovenského štátu
8. transporty Židov a Rómov zo Slovenska do koncentračných táborov
9. Slovenské národné povstanie v auguste 1944
10. obnovenie Československa v roku 1945
11. odsun Nemcov z Československa v roku 1945
12. postih Maďarov zo Slovenska po 2. svetovej vojne
13. znárodnenie po februári 1948
14. priemyselnosť (industrializácia) Slovenska v 50. rokoch
15. reformný (obrodny) proces v prvej polovici roka 1968
16. obsadenie Československa vojskami Varšavskej zmluvy v auguste 1968
17. proces tzv. normalizácie po roku 1969 (v 70. rokoch)
18. November 1989
19. dohoda o odsune sovietskych vojsk z Československa
20. vznik samostatnej Slovenskej republiky v januári 1993
21. zrušenie Mečiarových amnestií
22. vstup do EÚ
23. vstup do NATO
24. žiadna z nich
25. žiadnu z týchto udalostí nepozná
26. pozná udalosti, ale nevie sa rozhodnúť

Respondenti uskutočnili tri operácie: výber stimulu, posúdenie stimulu a porovnanie s ostatnými stimulmi. Aby sme mohli reprezentovať celkovú historickú pamäť, rozhodli sme sa konštruovať škálu historickej pamäti pre historické osobnosti a pre historické udalosti.

TVORBA ŠKÁL

Ponúkala sa nám možnosť konštruovať škálu pre kombináciu oboch znakov, ktorá by vytvorila jednotný obraz historickej pamäti. K tomuto kroku sme nepristúpili s ohľadom na náročnosť konštrukcie škály. Pravdepodobne niekedy v budúcnosti bude predstavená aj takáto škála. Okrem toho sekcia venovaná historickej pamäti pozostáva aj z ďalších znakov, ktoré sme v danej situácii podrobnejšie neanalyzovali a ktoré by si zaslúžili našu pozornosť. Pre komplexné preskúmanie bude však potrebné konštruovať nejaký nový nástroj.

Počas analýzy empirických dát sme zistili, že jednotlivé stimuly majú podobu nominálnych dichotomických znakov s variantmi 0 neoznačil a 1 označil, ktoré nadobúdajú binomické rozloženie pravdepodobnosti. Vzhľadom na skutočnosť, že sme disponovali dvomi opačne orientovanými stimulmi, mohli sme vytvoriť variabilitu znaku -1 označil ako negatívne vnímaný stimul, 0 neutrálne hodnotený stimul a +1 pozitívne hodnotený stimul. V tomto prípade dostávame ordinálny znak s malou variabilitou, ktorý nadobúda kategoriálne rozdelenie pravdepodobnosti. Ak dvojicu otázok a jednotlivé stimuly zjednotíme do jedného znaku, dostaneme znak, ktorý má normálne rozdelenie. Na základe tohto zistenia sme pristúpili ku konštrukcii dvoch škál pre každú dvojicu otázok.

Pri konštrukcii škály sme vychádzali z porovnania jednotlivých stimulov. Vytvorili sme parciálne škály pre všetky dvojice stimulov príslušného znaku

- 2 - 1 0 + 1 + 2
matematická interpretácia škály

0 1 2 3 4
transformovaná škála

kde 0 reprezentuje neutrálny vzťah medzi stimulmi, +/-1 reprezentujú vzdialenosť o jeden bod škály v pozitívnom alebo v negatívnom smere a +/-2 o dva body škály.

Uvedme si to na príklade. Hodnota +2 znamená, že jeden stimul bol posúdený ako negatívny a druhý ako pozitívny, pretože túto operáciu uskutočňujeme vždy pre dvojicu stimulov, stanovíme si orientáciu interpretácie, vzhľadom na ktorý stimul interpretujeme príslušnú hodnotu.

V ďalšom kroku sme získali príslušné hodnoty, ktoré sme mohli interpretovať dvomi rôznymi spôsobmi. V prvom prípade sme škálu historickej pamäti vystavali na interpretácii vzdialenosti medzi stimulmi v priestore hodnotení, resp. preferenčných vzdialeností, kde hodnoty interpretujeme ako vzdialenosť medzi dvomi stimulmi.¹⁷ Súčasne si musíme uvedomiť, že jednotlivé stimuly predstavujú body v priestore historickej pamäti a nie je možné ich interpretovať nad rámec usporiadania na kontinuu preferencií.¹⁸

Na základe uvedených skutočností sme mohli pristúpiť k umiestneniu stimulov do vytvorenej škály. Je potrebné poznamenať, že sme vytvorili dve paralelné škály. Prvá, ktorá zachytáva preferenčnú vzdialenosť medzi stimulmi v očistenej podobe, to znamená bez zarátania nielen inkonzistentných reakcií, ale aj bez vzájomnej absencie reakcie na dvojicu stimulov. Druhá škála reprodukuje aj túto absenciu reakcií, ale je tiež očistená o inkonzistentné hodnotenia.

PORADIE		ŠKÁLOVÉ HODNOTY
14	VLADIMÍR MEČIAR	1,073
13	JOZEF TIŠO	1,226
12	EDVARD BENEŠ	1,484
11	GUSTÁV HUSÁK	1,559
10	ANDREJ HLINKA	1,648
9	LAJOS KOSSUTH	1,716
8	VÁCLAV HAVEL	1,747
7	SÁNDOR PETŐFI	1,794
6	T. G. MASARYK	1,983
5	KARDINÁL KOREC	2,063
4	ALEXANDER DUBČEK	2,384
3	MÁRIA TERÉZIA	2,405
2	M. R. ŠTEFÁNIK	2,408
1	ĽUDOVÍT ŠTÚR	2,492

TABUĽKA 6 Poradie stimulov a odhad škálových hodnôt historickej pamäti za osobnosti

17 Týmto spôsobom vytvorený priestor musíme chápať ako n-rozmerný, pretože každá os vzdialenosti určená dvojicou stimulov ako bodov v symbolickom, prípadne sémantickom priestore predstavuje samostatnú dimenziu vzhľadom na konkrétny stimul. Z toho vyplýva, že dostávame $n - 1$ dimenzií. Navyše v tomto priestore pracujeme s orientáciou, čo nás priviedlo k interpretácii tohto priestoru ako vektorového priestoru. Vďaka tomu sme mohli vypočítať vzájomnú pozíciu jednotlivých stimulov a usporiadať ich do poradia na jednom kontinuu na základe vzorca $D_{ij} = \sqrt{\sum d_{ij}^2}$.

18 Ak má byť podrobne vysvetlená historická pamäť a súvislosti, ktoré viedli respondentov k reakciám na predložené stimuly, či dokonca majú byť vysvetlené pozície stimulov na kontinuu vzhľadom na diskurz spojený s jednotlivými historickými osobnosťami a udalosťami, ktoré sú zahrnuté do zoznamu stimulov, bolo by potrebné uskutočniť rozsiahly výskum zameraný výhradne na kolektívnu pamäť, ktorý by kombinoval kvalitatívne a kvantitatívne metodologické prístupy. Vhodným sa tak ukazuje integrovaný výskumný prístup.

PORADIE		ŠKÁLOVÉ HODNOTY
14	VLADIMÍR MEČIAR	1,36
13	JOZEF TISO	1,506
12	EDVARD BENEŠ	1,675
11	GUSTÁV HUSÁK	1,701
10	ANDREJ HLINKA	1,732
9	LAJOS KOSSUTH	1,75
8	VÁCLAV HAVEL	1,765
7	SÁNDOR PETŐFI	1,783
6	T. G. MASARYK	1,844
5	KARDINÁL KOREC	1,875
4	ALEXANDER DUBČEK	2,095
3	MÁRIA TERÉZIA	2,068
2	M. R. ŠTEFÁNIK	2,087
1	ĽUDOVÍT ŠTÚR	2,169

TABUĽKA 7 Poradie stimulov a odhad škálových hodnôt historickej pamäti za osobnosti

PORADIE		ŠKÁLOVÉ HODNOTY
9	ROZPAD RAKÚSKO-UHORSKA	2,678059
15	TRIANON	2,2739833
4	VZNIK ČSR 1918	2,990652
16	AUTONÓMIA SLOVENSKA	2,2627417
20	VYHÁŇANIE ČECHOV	1,77397858
10	SLOVENSKÝ ŠTÁT	2,54578082
21	ARIZÁCIA	1,644384
23	TRANSPORTY ŽIDOV	1,35535973
1	SNP	3,1066
8	OBNOVA ČSR 1945	2,75245345
13	ODSUN NEMCOV	2,438852
18	POSTIH MAĎAROV	2,032240143
19	ZNÁRODNENIE	1,90971202
11	INDUSTRIALIZÁCIA	2,53179778
12	PRAŽSKÁ JAR	2,516346558
22	AUGUST '68	1,57860698
17	NORMALIZÁCIA	2,133775996
5	NOVEMBER 1989	2,869320477
3	ODCHOD RUSKÝCH VOJSK	2,99716533
2	VZNIK SR	3,02225082
6	ZRUŠENIE MEČIAROVÝCH AMNESTIÍ	2,789623631
7	VSTUP DO EÚ	2,77632851
14	VSTUP DO NATO	2,27991228

TABUĽKA 8 Poradie stimulov a odhad škálových hodnôt historickej pamäti za udalosti

Ako môžeme vidieť, prvé štyri osobnosti dosiahli odlišné skóre na škále podľa toho, či uvažujeme o absolútnej vzdialenosti alebo o čistej vzdialenosti. Tie osobnosti, ktoré dosiahli v danom priestore najvyššie hodnoty, môžeme interpretovať ako najviac pozitívne vnímané. V poradí od najlepšie vnímaného sú to tieto osobnosti: Ľudovít Štúr, Milan Rastislav Štefánik, Alexander Dubček a Mária Terézia. Na opačnom konci škály sa s výrazným odstupom umiestnila jediná žijúca osobnosť zo zoznamu – bývalý premiér Vladimír Mečiar. Pred ním sa na konci škály umiestnili Jozef Tiso, Edvard Beneš, Gustáv Husák a Andrej Hlinka. Pri hodnotení udalostí vidíme, že tie, ktoré je možné priradiť k jednotlivým osobnostiam nachádzajúcim sa na konci škály, sú vnímané rovnako negatívne. Najnižšie skóre dosiahli udalosti spojené s tragédiami 2. svetovej vojny ako holokaust (transporty židovského obyvateľstva do koncentračných táborov a arizácia), udalosti vyvolané 2. svetovou vojnou a následnými dekrétmi prezidenta republiky, tzv. Benešovými dekrétmi (odsun a postih obyvateľov nemeckej a maďarskej národnosti), a udalosti spojené so vstupom vojsk Varšavskej zmluvy (august 1968, následná normalizácia). Naopak, respondenti označili za pozitívne udalosti spojené so vznikom nových štátnych útvarov (vznik SR 1993 pozícia na škále 1., respektíve 2., vznik a obnovenie ČSR pozícia 4. a 8.), vstup do Európskej únie (pozícia 6., respektíve 7.) a udalosti spojené s vyhranením voči totalitným a autoritatívnym režimom (November 1989, pozícia 3., respektíve 5., a Slovenské národné povstanie, pozícia 2., respektíve 1.).

PORADIE	ŠKÁLOVÉ HODNOTY
9 ROZPAD RAKÚSKO-UHORSKA	2,42837394
10 TRIANON	2,4203306
4 VZNIK ČSR 1918	2,570214
16 AUTONÓMIA SLOVENSKA	2,30369269
20 VYHÁŇANIE ČECHOV	2,15986111
11 SLOVENSKÝ ŠTÁT	2,3937418
21 ARIZÁCIA	2,088061
23 TRANSPORTY ŽIDOV	1,78577714
2 SNP	2,652
8 OBNOVA ČSR 1945	2,44376758
14 ODSUN NEMCOV	2,319267
18 POSTIH MAĎAROV	2,25144398
19 ZNÁRODNENIE	2,191574776
12 INDUSTRIALIZÁCIA	2,380546156
13 PRAŽSKÁ JAR	2,334737673
22 AUGUST '68	2,02138566
17 NORMALIZÁCIA	2,27112307
3 NOVEMBER 1989	2,589980695
5 ODCHOD RUSKÝCH VOJSK	2,55831976
1 VZNIK SR	2,66926956
7 ZRUŠENIE MEČIAROVÝCH AMNESTIÍ	2,499399928
6 VSTUP DO EÚ	2,549
15 VSTUP DO NATO	2,31775754

TABUĽKA 9 Poradie stimulov a odhad škálových hodnôt historickej pamäti za udalosti

Konštruovali sme aj druhú škálu, ktorá nám umožnila odhadnúť pravdepodobnosť preferovania jedného stimulu pred druhým a následne nám opätovne umožnila usporiadať stimuly na príslušnom kontinuu. Inými slovami povedané, umožnilo nám to zistiť, o koľko je pravdepodobnejšie, že respondenti budú preferovať jednu historickú osobnosť alebo udalosť pred inou. Na tento účel sme vytvorili maticu pravdepodobností pre stimuly osobností a pre stimuly udalostí, z ktorých sme následne vytvorili maticu kvantilov štandardizovaného normálneho rozdelenia.¹⁹ Z toho sme vypočítali škálové hodnoty pre jednotlivé stimuly ako priemery kvantilov jednotlivých stimulov a transformovali sme škálu do podoby intervalu o až 1, respektíve o až 100.

V ďalšom kroku sme pristúpili k testovaniu dvoch hypotéz. Prvá hypotéza bola zameraná na význam chronologického historického času. Zaujímalo nás, či sa nami odhadované usporiadanie stimulov zhoduje s historickým časom pôsobenia historických osobností a výskytom historických udalostí. Inými slovami povedané, či je možné konštatovať, že osobnosti a udalosti, ktoré sú staršieho dáta, sú vnímané pozitívnejšie. Na tento účel sme pre oba varianty – osobnosti aj udalosti – konštruovali teoretické škály. Prvá teoreticky konštruovaná škála vychádzala z roku narodenia osobnosti. Druhú škálu sme odvodili od roku prvej významnej udalosti sporej s danou osobnosťou.²⁰ Získali sme tak poradovú škálu²¹, ktorú sme porovnávali s našimi škálami vychádzajúcimi z empirických údajov. Rovnakým spôsobom sme postupovali aj v prípade historických udalostí, kde sme ako východiskový časový bod historickej chronológie využili rok, keď sa udalosť začala.²² Druhý typ teoretických škál, ktoré sme porovnávali s empiricky odhadnutými škálami, bola poradová škála pôvodného poradia stimulov, čím sme chceli testovať hypotézu o vplyve usporiadania stimulov predkladaných respondentom. Predpokladali sme, že poradie môže mať významný vplyv na posúdenie stimulov. Čím je stimul umiestnený vyššie v zozname, tým bude preferovanejší.

Ukázalo sa, že čas a poradie stimulov sú výrazne nesignifikantné, z čoho usudzujeme, že na základe našich meraní nie je možné overiť vzťah medzi pozíciou osobnosti alebo udalosti v chronologickom usporiadaní historického času ani vplyv po-

19 Umožnila nám to skutočnosť opísaná vyššie, že agregované premenné historickej pamäti za historické osobnosti a udalosti majú charakter normálneho rozdelenia.

20 Dôvodom tohto kroku bol predpoklad vychádzajúci z Halbwachsovo tvrdenia, že „je nevyhnutné, aby daná osoba bola historickou postavou“ (HALBWACHS, M., 2009, s. 122). Z toho vyplýva, že sa najprv musí stať historickou osobnosťou, niekým verejne a všeobecne známym.

21 Výhradne ordinálne teoretické škály sme vytvorili preto, lebo sú z hľadiska zdôvodnenia menej náchylné na dezinterpretáciu a navyše je zložité teoreticky odôvodniť intervalové škály, respektíve ich hodnoty.

22 Aj v tomto prípade sme sa opierali o Halbwachsovo tvrdenie, že „určitá udalosť je zaradená do radu historických faktov až nejaký čas po tom, čo sa odohrala“ (HALBWACHS, M., 2009, s. 97). Na inom mieste dodáva: „Sú národné udalosti, ktoré naraz zmenia život všetkých. Sú vzácne, ale môžu všetkým ľuďom v krajine poskytnúť orientačný bod v čase“ (HALBWACHS, M., 2009, s. 122).

radia stimulov. Súčasne nám korelačné koeficienty ukázali, aj keď boli štatisticky nesignifikantné, že chronologický čas a usporiadanie predkladania stimulov sa javia ako nezávislé vo vzťahu k empiricky odhadnutým škálam.

Aby sme mohli lepšie vidieť, ako sa distribuovali hodnotenia stimulov respondentmi, vytvorili sme pomerový index, ktorý porovnáva počet pozitívnych a negatívnych hodnotení v absolútnych frekvenciách a v relatívnych početnostiach. Súčasne chceme upozorniť na to, že určitá malá časť respondentov hodnotila jednotlivé stimuly inkonzistentne. My sme tieto inkonzistentné hodnotenia vyňali, ale pre úplnosť ich uvádzame. Poukazujú na skutočnosť, že otázky nemuseli byť formulované dostatočne zrozumiteľne, prípadne sa tiež mohla prejaviť únava respondentov.

	POZ	NEG	INK	Δ	POZ (%)	NEG (%)	Δ (%)
MÁRIA TERÉZIA	295	10	12	285	29,3	1,0	28,3
SÁNDOR PETŐFI	54	67	0	-13	5,4	6,6	-1,2
LAJOS KOSSUTH	46	84	1	-38	4,6	8,3	-3,7
ĽUDOVÍT ŠTÚR	400	12	13	388	39,7	1,2	38,5
ANDREJ HLINKA	47	111	6	-64	4,7	11,0	-6,3
T. G. MASARYK	96	44	5	52	9,5	4,4	5,1
M. R. ŠTEFÁNIK	324	20	3	304	32,1	2,0	30,1
JOZEF TIŠO	33	331	2	-298	3,3	32,8	-29,5
EDVARD BENEŠ	12	135	1	-123	1,2	13,4	-12,2
ALEXANDER DUBČEK	337	23	7	314	33,4	2,3	31,1
GUSTÁV HUSÁK	42	140	1	-98	4,2	13,9	-9,7
VÁCLAV HAVEL	103	134	1	-31	10,2	13,3	-3,1
VLADIMÍR MEČIAR	15	468	1	-453	1,5	46,4	-44,9
KARDINÁL KOREC	133	48	2	85	13,2	4,8	8,4

TABUĽKA 10

Index hodnotenia historických osobností a inkonzistentné výpovede respondentov

Na základe uvedeného indexu môžeme konštatovať, že inkonzistentnosť výpovedí respondentov reprodukuje predovšetkým celkovú mieru posúdenia stimulov. Súčasne vidíme, že nízka pozícia Edvarda Beneša na škálach je spôsobená predovšetkým nízkou mierou, s ktorou respondenti zaujímali k tejto historickej osobnosti konkrétne hodnotiace stanovisko. Nižšiu mieru dosiahli už iba Lajos Kossuth, Sándor Petőfi a Tomáš G. Masaryk. V prípade týchto osobností sa ukazuje odlišný pomer hodnotení respondentov.

Podobne môžeme poukázať na distribúciu a pomer hodnotení historických udalostí. V tomto prípade bola miera inkonzistentnosti výpovedí respondentov porucho nižšia. Vysvetľujeme si to tým, že otázky boli jednoznačnejšie a zrozumiteľnejšie formulované. Môžeme sa iba domnievať, že spolupôsobiacim faktorom nižšej miery inkonzistentnosti bola skutočnosť, že voči jednotlivým udalostiam v porovnaní s historickými osobnosťami majú respondenti vyhranenejší názor. Na základe našich údajov však túto domnienku overiť nevieme.

	POZ	NEG	INK	Δ	POZ (%)	NEG (%)	Δ (%)
ROZPAD							
RAKÚSKO-UHORSKA	106	30	5	76	10,5	3,0	7,5
TRIANON	25	53	0	-28	2,5	5,3	-2,8
VZNIK ČSR 1918	196	14	2	182	19,4	1,4	18,0
AUTONÓMIA							
SLOVENSKA	21	32	2	-11	2,1	3,2	-1,1
VYHÁŇANIE ČECHOV	10	156	4	-146	1,0	15,5	-14,5
SLOVENSKÝ ŠTÁT	94	45	2	49	9,3	4,5	4,8
ARIZÁCIA	13	226	0	-213	1,3	22,4	-21,1
TRANSPORTY ŽIDOV	17	469	3	-452	1,7	46,5	-44,8
SNP	227	18	4	209	27,5	1,8	25,7
OBNOVA ČSR 1945	105	16	3	89	10,4	1,6	8,8
ODSUN NEMCOV	76	48	4	28	7,5	4,8	2,7
POSTIH MAĐAROV	22	94	2	-72	2,2	9,3	-7,1
ZNÁRODNIENIE	41	161	3	-120	4,1	16,0	-11,9
INDUSTRIALIZÁCIA	74	38	0	36	7,3	3,8	3,5
PRAŽSKÁ JAR	56	28	4	28	5,6	2,8	2,8
INVÁZIA VOJSK -							
AUGUST '68	8	268	0	-260	0,8	26,6	-25,8
NORMALIZÁCIA	24	78	1	-54	2,4	7,7	-5,3
NOVEMBER 1989	289	81	4	208	28,7	8,0	20,7
ODCHOD							
RUSKÝCH VOJSK	203	11	4	192	20,1	1,1	19,0
VZNIK SR	302	45	3	257	30,0	4,5	25,5
ZRUŠENIE							
MEČIAROVÝCH							
AMNESTIÍ	184	57	1	127	18,3	5,7	12,6
VSTUP DO EÚ	271	107	3	164	26,9	10,6	19,0
VSTUP DO NATO	76	103	0	-27	7,5	10,2	-2,7

TABUĽKA 11

Index hodnotenia historických udalostí a inkonzistentné výpovede respondentov

Historická pamäť vo vzťahu k vybraným znakom

Zaujímalo nás, či je rozloženie hodnotení stimulov ovplyvnené niekoľkými vybranými faktormi, ktoré sme analyzovali. Prvým znakom, prostredníctvom ktorého sme porovnávali namerané hodnoty stimulov historickej pamäti, bolo pohlavie. Boli sme zvedaví, či a ako sa líši hodnotenie jednotlivých stimulov u mužov a u žien.

Pri pohľade na nami konštruovaný index porovnávajúci vnímanie historických osobností podľa pohlavia (znázornené sú percentuálne rozdiely) vidíme niekoľko výrazných rozdielov. Prvý nachádzame v rozdielnom hodnotení panovníčky z čias habsburskej monarchie Márie Terézie, ktorá je jedinou ženou v predložennom zozname. V jej prípade si môžeme všimnúť, že ju výraznejšie preferujú ženy ako muži. Rozdiel predstavuje 16,1 % percentuálneho bodu v pozitívnom spektre hodnotenia, čo predstavuje takmer dvojnásobok hodnotenia na strane respondentov mužského pohlavia. Myslíme si, že tento rozdiel spôsobujú dve skutočnosti. Prvú sme už nepriamo naznačili, a síce, že je to jediná žena v zozname stimulov. Druhá skutočnosť sa začína vyjavovať, keď si všimneme rozdiel v hodnotiacich stanoviskách mužov a žien u kardinála Korca, kde je tento nepomer ešte výraznejší. Rozdiel medzi proporčným hodnotením je síce len necelých 12 % percentuálnych bodov, ale predstavuje nárast o takmer päťnásobok. Odpoveď, ktorá sa ponúka, spočíva v zohľadnení religiózneho aspektu, konkrétne asociácie s konfesionálnym pozadím. Súčasne musíme poznamenať, že Mária Terézia dosiahla jedno z najvyšších skóre na našej škále historickej pamäti a súčasne 4. najvyšší podiel pozitívnych reakcií. Respondentky tiež výrazne negatívnejšie hodnotili Andreja Hlinku, u žien dostal takmer dvojnásobne nižšie skóre ako medzi mužmi. Naopak, muži výraznejšie preferovali Tomáša G. Masaryka. Dosiahol takmer 9-násobok podielu v pomere pozitívnych a negatívnych hodnotení u mužov než u respondentiek.

	MUŽI Δ (%)	ŽENY Δ (%)	MUŽI INK	ŽENY INK	SPOLU INK	SPOLU Δ (%)
MÁRIA TERÉZIA	19,9	36,0	7	5	12	28,3
SÁNDOR PETŐFI	-1,8	-0,8	0	0	0	-1,2
LAJOS KOSSUTH	-3,1	-4,4	0	1	1	-3,7
ĽUDOVÍT ŠTÚR	37,5	39,5	6	7	13	38,5
ANDREJ HLINKA	-4,5	-8,0	3	3	6	-6,3
T. G. MASARYK	9,1	1,5	2	3	5	5,1
M. R. ŠTEFÁNIK	32,7	27,8	1	2	3	30,1
JOZEF TISO	-26,4	-32,6	1	1	2	-29,5
EDVARD BENEŠ	-14,3	-10,3	0	1	1	-12,2
ALEXANDER DUBČEK	33,0	29,6	4	3	7	31,1
GUSTÁV HUSÁK	-8,5	-10,9	1	0	1	-9,7
VÁCLAV HAVEL	-3,7	-2,5	1	0	1	-3,1
VLADIMÍR MEČIAR	-41,6	-48,0	0	1	1	-44,9
KARDINÁL KOREC	2,3	14,1	1	1	2	8,4

TABUĽKA 12 Index hodnotenia historických osobností podľa pohlavia

Keď sa zameriame na rozdielne vnímanie historických udalostí u mužov a u žien, môžeme vidieť, že nedochádza k takým výrazným rozdielom vo vzájomných pomeroch. Najvýznamnejšie odchýlky sa ukazujú v posudzovaní Trianonskej dohody, ktorú muži vnímajú približne štvornásobne negatívnejšie ako ženy. Podobné je to pri hodnotení odsunu obyvateľov nemeckej národnosti po 2. svetovej vojne na základe Benešových dekrétov, len s tým rozdielom, že obe pohlavia vnímajú túto udalosť mierne pozitívne.

Rozdielne vnímanie na základe pohlavia ale v malej miere nachádzame pri vnímaní vstupu do NATO, kde ženy vnímajú túto udalosť negatívnejšie ako muži. Vysvetlením môže byť skutočnosť, že NATO je vojenskou organizáciou. Mierne rozdiely sa vyskytujú aj v preferovaní vstupu do Európskej únie a v hodnotení procesu industrializácie, ktoré vnímali respondentky pozitívnejšie než muži. V prípade industrializácie môžeme predpokladať, že je to podmienené rozšírením príležitostí a možností pre ženskú časť populácie.

	MUŽI Δ (%)	ŽENY Δ (%)	SPOLU Δ (%)
ROZPAD RAKÚSKO-UHORSKA	9,1	6,1	10,5
TRIANON	-4,3	-1,3	2,5
VZNIK ČSR 1918	18,4	17,7	19,4
AUTONÓMIA SLOVENSKA	-1,6	-0,5	2,1
VYHÁŇANIE ČECHOV	-14,7	-14,2	1,0
SLOVENSKÝ ŠTÁT	3,9	5,7	9,3
ARIZÁCIA	-20,7	-21,5	1,3
TRANSPORTY ŽIDOV	-42,8	-46,7	1,7
SNP	23,8	27,4	27,5
OBNOVA ČSR 1945	8,5	9,2	10,4
ODSUN NEMCOV	4,3	1,3	7,5
POSTIH MAĐAROV	-7,4	-6,9	2,2
ZNÁRODNENIE	-11,8	-12,0	4,1
INDUSTRIALIZÁCIA	2,4	4,5	7,3
PRAŽSKÁ JAR	3,3	2,3	5,6
INVÁZIA VOJSK – AUGUST '68	-25,5	-26,1	0,8
NORMALIZÁCIA	-5,6	-5,1	2,4
NOVEMBER 1989	22,1	19,2	28,7
ODCHOD RUSKÝCH VOJSK	19,9	18,3	20,1
VZNIK SR	25,9	25,2	30,0
ZRUŠENIE MEČIAROVÝCH AMNESTIÍ	12,8	12,4	18,3
VSTUP DO EÚ	14,3	18,1	26,9
VSTUP DO NATO	-1,1	-4,2	7,5

TABUĽKA 13 Index hodnotenia historických udalostí podľa pohlavia

	ZÁKLADNÉ Δ (%)	SŠ BEZ MATURITY Δ (%)	SŠ S MATURITOU Δ (%)	VŠ SPOLU Δ (%)
MÁRIA TERÉZIA	21,3	23,9	33,7	29,9 12
SÁNDOR PETŐFI	0,0	-1,8	-2,0	-0,4 0
LAJOS KOSSUTH	-2,0	-0,7	-5,8	-5,8 1
ĽUDOVÍT ŠTÚR	26,6	39,1	40,1	43,4 13
ANDREJ HLINKA	-3,3	-4,5	-6,6	-10,6 6
T. G. MASARYK	4,7	5,9	4,1	6,3 5
M. R. ŠTEFÁNIK	24,7	28,0	28,6	40,1 3
JOZEF TISO	-20,7	-28,6	-31,5	-34,3 2
EDVARD BENEŠ	-8,0	-11,7	-11,9	-16,4 1
ALEXANDER DUBČEK	22,6	33,9	28,7	37,7 7
GUSTÁV HUSÁK	-6,7	-10,7	-7,7	-14,0 1
VÁCLAV HAVEL	-0,7	-3,8	-5,8	1,1 1
VLADIMÍR MEČIAR	-30,7	-46,1	-46,4	-51,2 1
KARDINÁL KOREC	8,6	8,9	7,7	8,7 2

TABUĽKA 14

Index hodnotenia historických osobností podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania

	ZÁKLADNÉ Δ (%)	SŠ BEZ MATURITY Δ (%)	SŠ S MATURITOU Δ (%)	VŠ Δ (%)
ROZPAD RAKÚSKO-UHORSKA	8,0	9,0	7,7	4,8
TRIANON	-1,4	-3,4	-1,1	-5,8
VZNIK ČSR 1918	6,7	20,1	19,6	20,8
AUTONÓMIA SLOVENSKA	0,0	-3,1	-0,3	-0,5
VYHÁŇANIE ČECHOV	-7,4	-13,1	-16,6	-17,9
SLOVENSKÝ ŠTÁT	0,7	7,3	3,6	6,5
ARIZÁCIA	-14,0	-21,8	-21,8	-24,2
TRANSPORTY ŽIDOV	-34,7	-41,6	-50,1	-47,4
SNP	16,0	27,0	27,6	27,5
OBNOVA ČSR 1945	4,0	9,0	11,1	8,2
ODSUN NEMCOV	3,3	4,2	4,4	-2,4
POSTIH MAĎAROV	-8,0	-7,3	-7,2	-6,3
ZNÁRODNENIE	-6,0	-14,1	-13,6	-10,1
INDUSTRIALIZÁCIA	2,0	3,8	5,2	2,5
PRAŽSKÁ JAR	0,6	3,1	2,8	5,1
INVÁZIA VOJSK – AUGUST '68	18,7	-23,5	-27,3	-31,4
NORMALIZÁCIA	4,0	-3,1	-5,3	-9,7
NOVEMBER 1989	14,0	13,6	21,0	31,9
ODCHOD RUSKÝCH VOJSK	13,3	21,2	20,7	17,4
VZNIK SR	22,7	22,9	24,6	32,8
ZRUŠENIE				
MEČIAROVÝCH AMNESTIÍ	12,0	11,4	13,0	14,0
VSTUP DO EÚ	10,7	9,7	20,7	21,7
VSTUP DO NATO	-0,6	-4,1	-3,0	-1,4

TABUĽKA 15

Index hodnotenia historických udalostí podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania

Druhým znakom, ktorý nás v súvislosti s historickou pamäťou zaujímal, bolo vzdelanie, presnejšie najvyššie dosiahnuté vzdelanie. Môžeme vidieť, že tento znak sa ukazuje v posudzovaní stimulov zo strany respondentov ako významnejší než pohlavie. Je možné identifikovať určité tendencie a súčasne aj určité zlomy v hodnotení historických osobností i udalostí, ktoré často spolu súvisia. Najprv si ich priblížime jednotlivo.

Ak sústredíme pozornosť na pomer preferencií rozdelených podľa vzdelania, vidíme, že v prípade Ľudovíta Štúra je kontinuálna tendencia vyššej miery preferencií s rastúcim stupňom vzdelania. Opačné kontinuálne tendencie, teda pokles preferencií v hodnotení, môžeme pozorovať u Andreja Hlinku, Jozefa Tisa, Edvarda Beneša a Vladimíra Mečiara, kde s vyšším stupňom dosiahnutého vzdelania klesajú ich preferenčné body. Zásadné zlomy v preferenciách pozorujeme u Kossutha a u Štefánika. V prípade Lajosa Kossutha sa zlom nachádza medzi stredoškolskými stupňami vzdelania, kde respondenti bez maturity hodnotia Kossutha pozitívnejšie (hoci stále v záporných číslach), kým respondenti s maturitou a vyšším vzdelaním mu dávajú výrazne nižšie preferencie. Túto skutočnosť si vysvetľujeme tým, že Lajos Kossuth nie je súčasťou základnej historickej výbavy a vzdelanie s maturitou umožňuje oboznámenie s touto osobnosťou. Ak porovnáme Kossutha a Petőfiho, ktorí reprezentujú osobnosti spojené s uhorskými (maďarskými) dejinami, vidíme, že kým Petőfiho hodnotenie je pozitívnejšie a vyrovnané medzi jednotlivými vzdelanostnými skupinami, u Kossutha je negatívnejšie a láme sa okolo maturity. Do určitej miery nám to umožňuje vyfiltrovať etnický prvok v jeho hodnotení vzhľadom na vzdelanie.

V prípade Milana Rastislava Štefánika je situácia odlišná. Zlom nastáva na úrovni vysokoškolsky vzdelaných ľudí. Je tu výrazná diskrepancia medzi respondentmi s vysokoškolským vzdelaním a ostatnými respondentmi s nižším stupňom dosiahnutého vzdelania.

V prípade udalostí vidíme v jednom prípade pozvoľné klesanie preferencií na pozitívnej strane spektra hodnotení, a to v prípade hodnotenia rozpadu Rakúsko-Uhorska. Súčasne vidíme aj niekoľko tendencií v náraste alebo v poklese preferenčného vnímania udalostí respondentmi.

Ďalšími dvomi znakmi, ktoré sme sledovali, boli národnostná príslušnosť a konfesia. Oba znaky považujeme z hľadiska historickej pamäti za dôležité. Z **TABUĽKY 16** vidieť, že národnosť je relevantným faktorom vnímania jednotlivých osobností.²³ Podstatným sa javí predovšetkým rozdiel medzi respondentmi slovenskej a maďarskej národnosti. Ako je možné vidieť, najvýraznejšie rozdiely sú vo vnímaní Lajosa Kossutha a Sándora Petőfiho, osobností spojených s uhorskými (maďarskými) dejinami, kde okrem zmeny znamienka (-) u respondentov slovenskej národnosti na znamienko (+) u respondentov maďarskej národnosti sa významne líšia aj per-

23 Vzhľadom na štruktúru vzorky a zastúpenie jednotlivých národností sme museli rekatégorizovať zvyšné varianty národnosti do jednej. Označili sme ju „ostatné“.

centuálne pomery. Respondenti maďarskej národnosti tiež výraznejšie preferujú Máriu Teréziu (nárast približne o 16 %). Súčasne vidíme výrazný pokles pomerov u Ľudovíta Štúra (o takmer 30 %), Milana Rastislava Štefánika (o 22 %) a Alexandra Dubčeka (o 11 %). Je zrejmé, že poradie osobností podľa vyjadrených hodnotení je rozdielne vzhľadom na celkové skóre vzorky. Rovnako sa líšia medzi sebou. Okrem toho je dôležité si všimnúť nárast negatívneho hodnotenia u osobností, ktoré sú aj celkovo vnímané negatívne, ale u respondentov maďarskej národnosti je toto vnímanie výraznejšie. Príkladmi sú Andrej Hlinka (nárast negatívneho skóre hodnotenia o 11 %), Jozef Tiso (o 16 %), Gustáv Husák (približne o 12 %) a Edvard Beneš (až o 21 %). Naopak, v prípade najnegatívnejšie vnímanej osobnosti, ktorou je Vladimír Mečiar, nevidíme žiadny významný rozdiel. Rovnako negatívne ho vnímajú obe národnostné skupiny. Nakoniec ešte jedna zaujímavosť, v tejto súvislosti nie je možné prehliadnuť skutočnosť, že Václav Havel je po Kossuthovi a Petőfim jedinou osobnosťou, u ktorej došlo pri porovnaní na základe národnosti ku zmene znamienka hodnotenia. Medzi slovenskými respondentmi dosiahol hodnotu – 4,2 percentuálneho bodu a u maďarských respondentov + 1,1 percentuálneho bodu.

	SLOVENSKÁ Δ (%)	MAĎARSKÁ Δ (%)	OSTATNÉ Δ (%)
MÁRIA TERÉZIA	27,3	43,5	10,7
SÁNDOR PETŐFI	-6,8	52,2	0,0
LAJOS KOSSUTH	-8,3	40,2	-3,5
ĽUDOVÍT ŠTÚR	41,7	13,0	21,4
ANDREJ HLINKA	-5,3	-16,3	-7,1
T. G. MASARYK	5,7	0,0	3,6
M. R. ŠTEFÁNIK	32,8	10,8	10,7
JOZEF TISO	-28,6	-44,6	-10,8
EDVARD BENEŠ	-10,2	-31,5	-10,7
ALEXANDER DUBČEK	33,0	20,6	7,1
GUSTÁV HUSÁK	-8,7	-21,7	-3,6
VÁCLAV HAVEL	-4,2	1,1	7,2
VLADIMÍR MEČIAR	-45,7	-45,8	-17,9
KARDINÁL KOREC	9,0	4,3	5,1

TABUĽKA 16 Index hodnotenia historických osobností podľa národnostnej príslušnosti

Čo sa týka porovnania vnímania historických udalostí z hľadiska etnicity respondentov, môžeme vidieť niekoľko zásadných rozdielov, ktoré nie sú prekvapujúce. Po prvé, rozdiel vo vnímaní Trianonskej dohody, ktorú respondenti maďarskej národnosti vnímajú výrazne negatívnejšie, a to o viac ako 22 %. Ešte negatívnejšie vnímajú postih Maďarov po roku 1945, ktorý je hodnotený negatívnejšie o takmer 36 %. Menšie, ale stále podstatné rozdiely vidíme aj pri hodnotení vzniku 1. ČSR v roku 1918, ktorý respondenti slovenskej národnosti hodnotili o 17 % pozitívnejšie. O 11 % pozitívnejšie hodnotia Slováci v porovnaní s Maďarmi tiež Slovenské národné povstanie. Naopak, respondenti slovenskej národnosti hodnotia výrazne negatívnejšie vyhánanie Čechov (o 8 %), vstup vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 (o 8 %) a znárodnenie (o 7,5 %).

Okrem toho v dvoch prípadoch sa menilo znamienko hodnotenia na základe národnostnej príslušnosti. Konkrétne v prípade vyhlásenia samostatnej Slovenskej republiky na jar 1939 (z +5,7 % u Slovákov na -2,2 % u Maďarov) a v prípade hodnotenia normalizácie v 70. – 80. rokoch (z -6,1 % u Slovákov na +1,0 % u Maďarov).

Väčšina udalostí a osobností, ktorých hodnotenie je ovplyvnené národnosťou respondentov, nám dáva jasný obraz o historickej pamäti. V niektorých prípadoch sú udalosti a aj niektoré osobnosti vnímané približne rovnakým spôsobom, čo znamená, že obidve etniká žijúce na Slovensku ich vnímajú podobným spôsobom.

	SLOVENSKÁ Δ (%)	MAĎARSKÁ Δ (%)	OSTATNÉ Δ (%)
ROZPAD RAKÚSKO-UHORSKA	7,3	7,6	14,3
TRIANON	-0,6	-22,9	-3,6
VZNIK ČSR 1918	20,0	3,2	7,1
AUTONÓMIA SLOVENSKA	-0,8	-4,3	0,0
VYHÁŇANIE ČECHOV	-15,2	-7,5	-17,9
SLOVENSKÝ ŠTÁT	5,7	-2,2	xxx
ARIZÁCIA	-21,7	-18,5	-14,3
TRANSPORTY ŽIDOV	-44,8	-46,7	-39,3
SNP	27,4	16,3	3,5
OBNOVA ČSR 1945	9,2	5,5	7,1
ODSUN NEMCOV	2,7	2,2	3,6
POSTIH MAĎAROV	-3,6	-39,1	-14,3
ZNÁRODNENIE	-12,9	-5,5	-3,5
INDUSTRIALIZÁCIA	3,4	4,3	7,1
PRAŽSKÁ JAR	2,4	6,5	3,6
INVÁZIA VOJSK – AUGUST '68	-27,0	-19,5	-7,1
NORMALIZÁCIA	-6,1	1,0	-3,5
NOVEMBER 1989	20,2	22,8	25,0
ODCHOD RUSKÝCH VOJSK	19,0	22,8	10,7
VZNIK SR	27,3	14,2	4,4
ZRUŠENIE MEČIAROVÝCH AMNESTÍÍ	12,1	16,3	14,3
VSTUP DO EÚ	16,3	10,9	32,1
VSTUP DO NATO	-2,9	-2,2	3,4

TABUĽKA 17

Index hodnotenia historických udalostí podľa národnostnej príslušnosti

Posledným významným znakom, ktorý sme v súvislosti s hodnotením historických udalostí a osobností analyzovali, je konfesiónálne zaradenie respondentov.²⁴ V tejto súvislosti je vhodné zamerať pozornosť predovšetkým na rozdiel medzi katolíkmi a evanjelikmi. Ukázalo sa, že práve respondenti evanjelického vierovyznania sa svojimi preferenciami odlišujú od ostatných najvýraznejšie. Významné rozdiely sme zaznamenali predovšetkým u Štúra a Dubčeka. V prvom prípade išlo o nárast pozitívnych hodnotení o približne 12 až 20 %, v druhom prípade o 17 až 27 % v porovnaní s ostatnými skupinami. Naopak, evanjelici hodnotili výrazne negatívnejšie Andreja Hlinku, a to o 14 až 18 %, Jozefa Tisa o 20 až 25 %.

Okrem týchto skutočností nás zaujalo aj vnímanie kardinála Korca, ktorého respondenti rímskokatolíckeho vierovyznania preferujú výrazne viac ako evanjelici, avšak ešte väčšie, až dvojnásobné preferencie oproti rímskym katolíkom získal u gréckokatolíkov. Ďalším zaujímavým zistením je zmena hodnotiaceho znamienka u Václava Havla v prípade evanjelikov, kde dosiahol +9,7%, zatiaľ čo u respondentov rímskokatolíckeho vyznania -5,4% a u gréckokatolíkov -2,1%.

	RÍM.KAT. Δ (%)	EVAN. Δ (%)	GR.KAT. Δ (%)	BEZ VYZNANIA Δ (%)	OSTATNÉ Δ (%)
MÁRIA TERÉZIA	29,4	23,6	28,6	26,7	20,0
SÁNDOR PETŐFI	-2,8	-4,1	0,0	3,4	13,3
LAJOS KOSSUTH	-4,8	-4,1	-8,2	-0,5	13,3
ĽUDOVÍT ŠTÚR	38,1	50,0	30,6	38,3	26,7
ANDREJ HLINKA	-4,2	-22,2	-4,1	-8,3	-6,7
T. G. MASARYK	4,8	5,5	4,1	6,3	6,6
M. R. ŠTEFÁNIK	27,9	38,9	34,7	32,0	46,7
JOZEF TISO	-25,7	-51,4	-42,9	-29,6	-53,3
EDVARD BENEŠ	-11,6	-9,7	-10,2	-15,0	-20,0
ALEXANDER DUBČEK	30,0	47,2	26,6	31,1	20,0
GUSTÁV HUSÁK	-9,0	-13,8	-4,1	-10,7	-26,6
VÁCLAV HAVEL	-5,4	9,7	-2,1	-0,5	0,0
VLADIMÍR MEČIAR	-45,2	-45,8	-59,2	-41,8	-26,7
KARDINÁL KOREC	14,3	2,7	28,6	-6,3	xxx

TABUĽKA 18 Index hodnotenia historických osobností podľa konfesiónálneho zaradenia

24 Podobne ako pri predchádzajúcom znaku, aj v tomto prípade sme museli zlúčiť časť variantov kvôli ich nízkej saturácii. Nakoniec nám zostali 4 kategórie + kategória ostatné. Je dôležité poznamenať, že dostatočne saturované sú iba kategórie katolícke vierovyznanie, evanjelické vierovyznanie a bez vyznania. Pre úplnosť sme však ponechali aj kategóriu gréckokatolíckeho vierovyznania, ktorú je ešte možné podrobiť analýze.

Evanjelici výrazne pozitívnejšie hodnotia rozpad rakúsko-uhorskej monarchie, vyhlásenie samostatnej Slovenskej republiky na jar 1939, SNP, November 1989 a v prípade vstupu SR do NATO sú jedinou skupinou, ktorá to vníma pozitívne, a to na úrovni 2 %. Naopak, výrazne negatívnejšie vnímajú autonomistické snahy Slovenska po roku 1918, arizáciu, znárodnenie a inváziu vojsk Varšavskej zmluvy v roku 1968.

	RÍM.KAT. Δ (%)	EVAN. Δ (%)	GR.KAT. Δ (%)	BEZ VYZ. Δ (%)	OSTATNÉ Δ (%)
ROZPAD RAKÚSKO-UHORSKA	7,2	13,9	6,2	5,3	26,7
TRIANON	-3,8	-2,7	xxx	-1,5	-13,3
VZNIK ČSR 1918	18,3	23,6	14,3	15,0	33,3
AUTONÓMIA SLOVENSKA	-1,5	-6,9	0,0	2,0	xxx
VYHÁŇANIE ČECHOV	-12,6	-18,0	-10,2	-19,4	-26,6
SLOVENSKÝ ŠTÁT	4,7	9,7	2,0	4,9	-6,7
ARIZÁCIA	-19,9	-25,0	-18,4	-19,9	-40,0
TRANSPORTY ŽIDOV	-44,7	-47,2	-36,8	-45,6	-53,3
SNP	25,7	36,1	16,4	23,3	40,0
OBNOVA ČSR 1945	7,8	11,1	12,3	11,2	0,0
ODSUN NEMCOV	3,6	1,4	4,1	0,4	0,0
POSTIH MAĎAROV	-5,9	-9,7	-2,0	-9,2	-40,0
ZNÁRODNENIE	-12,0	-23,6	-8,2	-8,2	-13,3
INDUSTRIALIZÁCIA	3,5	1,4	2,0	4,1	20,0
PRAŽSKÁ JAR	2,1	5,5	8,2	0,9	26,7
INVÁZIA VOJSK – AUGUST '68	-25,5	-37,5	-16,3	-25,2	-20,0
NORMALIZÁCIA	-5,5	-5,5	-2,1	-5,4	-6,6
NOVEMBER 1989	17,1	36,2	18,4	26,2	33,3
ODCHOD RUSKÝCH VOJSK	20,5	22,2	16,3	14,1	13,3
VZNIK SR	27,1	32,0	16,4	20,9	13,4
ZRUŠENIE					
MEČIAROVÝCH AMNESTÍÍ	13,5	7,0	-2,0	11,6	0,0
VSTUP DO EÚ	15,3	9,7	12,3	22,3	20,0
VSTUP DO NATO	-3,0	2,7	-8,2	-1,9	-6,6

TABUĽKA 19 Index hodnotenia historických udalostí podľa konfesijného zaradenia

Záver

V tejto kapitole sme sa pokúsili načrtnúť obraz historickej pamäti prostredníctvom vybraných záchytných bodov histórie Slovenska. Podarilo sa nám ich usporiadať pomocou škál, ktoré zachytávajú pozíciu historických osobností a udalostí dejín Slovenska. Odkryli sme tiež niektoré podstatné súvislosti, ktoré podmieňujú naše vnímanie dejinných udalostí a osobností. Tieto faktory, ktoré majú charakter individuálnych atribútov respondentov, nám sprostredkovávajú určitý obraz.

Po prvé, zistili sme, že existuje určitá skupina osobností, ktoré sú vnímané predovšetkým pozitívne. Vznikla tak na základe našich dát akási pozitívna šesťka, ktorú tvoria Ľudovít Štúr, Alexander Dubček, Mária Terézia, Milan Rastislav Štefánik, kardinál Korec a Tomáš G. Masaryk. Každá z týchto osobností je priamym alebo nepriamym spôsobom pozitívne spojená s historickou udalosťou alebo udalosťami, ktoré sú tiež vnímané prevažne pozitívne. Zároveň sa ukázalo, že predovšetkým vzdelanie, národnostná príslušnosť a konfesia majú významný vplyv na charakter hodnotenia zo strany respondentov, a to v prípade osobností i udalostí. V hodnoteniach sa prejavuje pravdepodobne asociácia s vlastným hodnotovým a výkladovým rámcom jednotlivcov, podľa ktorého hodnotia určitú skutočnosť ako pozitívnu alebo negatívnu. K podrobnejším záverom v tomto okamihu nie je možné prikrčiť bez rizika dezinterpretácie, pretože zozbierané údaje neposkytujú dostatočnú oporu takémuto explanačnému rámcu. Súčasne môžeme konštatovať, že jednotlivé historické osobnosti a udalosti majú určitý diskriminačný potenciál, ktorý diferencuje populáciu na základe ďalších atribútov, ktoré sme čiastočne poodkryli.

Literatúra

- ASSMANN, A. (2007). Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik. Bundeszentrale für politische Bildung.
- ASSMANN, J. (2001). Kultura a paměť: Písmo, vzpomínky a politická identita v rozvinutých kulturách starověku. Praha: Prostor.
- BÚTORA, M., KOLLÁR, M., MESEŽNIKOV, G., BÚTOROVÁ, Z. (Ed.). (2010). Kde sme? Mentálne mapy Slovenska. Bratislava: Kalligram.
- GYÁRFÁŠOVÁ, O. (2015). Sonda do historickej pamäti slovenskej spoločnosti zaostrená na mladých. In: *Annales Scientia Politica*, 4(1), 23 — 33. Dostupné online k 16. 3. 2017: (<http://www.unipo.sk/public/media/21957/04%20Gyarfasova.pdf>).
- HALBWACHS, M. (2009). Kolektivní paměť. Praha: SLON.
- KOVÁČ, D. November '89 v dejinách Slovenska. In: Bútorá, M., Kollár, M., Mesežnikov, G., Bútorová, Z. (Ed.). (2010). Kde sme? Mentálne mapy Slovenska. Bratislava: Kalligram, s. 17 — 29.
- KREKOVIČ, E., MANNOVÁ, E., KREKOVIČOVÁ, E. (Ed.). (2013). Mýty naše slovenské. Bratislava: Premedia.
- KRIVÝ, V. (2014). Ozajstný Slovák a zdroje národnej hrdosti. Prvé zistenia z výskumu ISSP Slovensko. Materiál pripravený pre tlačovú konferenciu k prvým výsledkom ISSP.
- Slovensko 2014. Bratislava: 3. 3. 2015. Dostupné online k 16. 3. 2017: (<http://www.humanisti.sk/download.php?soubor=218>).
- KRIVÝ, V. (2016). Národná hrdosť a súvisiace postoje. Vybrané zistenia z výskumu ISSP Slovensko 2014. In: *Slovenský národopis*, 64(1), 47 — 59. Dostupné online k 16. 3. 2017: (https://www.sav.sk/journals/uploads/05311244slovensky_narodopis_2016_1_krivy_narodna_hrdost.pdf).
- LUŽNÝ, D. (2014). Kulturní paměť jako koncept sociálních věd. In: *Studia Philosophica*. 61(2), 3 — 18. Dostupné online k 16. 3. 2017: (https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/131457/1_StudiaPhilosophica_61-2014-2_2.pdf?sequence=1).
- MRVA, M. (2018). Kultúra a hodnotová orientácia obyvateľov Slovenskej republiky. Správa z výskumu. Národné osvetové centrum.
- ŠUBRT, J. (2011). Antinomie sociální paměti. In: *Sociológia*. 43(2), 133 — 157. Dostupné online k 16. 8. 2018: (<https://www.sav.sk/journals/uploads/04261235Subrt%20OK.pdf>).
- ŠUBRT, J., PFEIFEROVÁ, Š. (2010). Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In: *Historická sociologie* 2(1), 9 — 29. Dostupné online k 16. 8. 2018: (<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>)
- ŠUBRT, J., VINOPAL, J. (2010). K otázce historického vědomí obyvatel České republiky. In: *Naše společnost* 8(1), 9 — 20. Dostupné online k 16. 8. 2018: (https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c3/a1155/f28/%c5%a0ubrt,%20ji%c5%99%c3%ad;%20Vinopal,%20ji%c5%99%c3%ad.%20K%20ot%c3%a1zce%20historick%c3%a9ho%20v%c4%9bdom%c3%ad%20obyvatel%20%c4%8cesk%c3%a9%20republiky.pdf)

- TOMÁŠEK, M., ŠUBRT, J. (2014). Jak se vyrovnáváme s naší minulostí? České a československé nedávné dějiny prizmatem teorie kolektivní paměti a kvalitativní metodologie (focus groups) In: Sociológia 46(1), 88 — 115. Dostupné online k 16. 8. 2018:
(<https://www.sav.sk/journals/uploads/02201051Tomasek%20-%20Subrt.pdf>)

Medzihra: Útlak, nesloboda a kultúrna trauma ako spodný prúd kolektívnych identít

Jednou z projektívnych diskusných otázok, ktoré v rámci fókusových skupín nepriamo mapovali kolektívne sebaobrazy Slovákov, bola výzva, aby účastníci uviedli, v čom by sa chceli od cudzích kultúr inšpirovať. Keď neberieme do úvahy pôžitkárске komplimenty českej pivnej kultúre či talianskej stredomorskej kuchyni, dajú sa obdivné poznámky na adresu iných národov rozdeliť podľa vyznenia na pozitívne vzory a zahraničné príklady exponujúce nefunkčnosť domácich slovenských pomerov. V tej prvej skupine sa stretli pohostinní Peržania s úctivými Japoncami, bezprostrední Mexičania s mierumilovnými Indmi, disciplinovaní Nemci s temperamentnými Maďarmi, čistotní Rakúšania so solidárnymi Škandinávami. Príklady z druhej kategórie inšpirácií – obžalôb, nezriedka uvedené zmienkou o dlhšej osobnej skúsenosti diskutujúceho s danou krajinou, ilustrovali buď citlivejší prístup ku kultúrnym statkom (konkrétne svedomitejšiu údržbu verejných priestorov v Maďarsku či ochranu, umnú prezentáciu a efektívnu propagáciu historických pamiatok vo Švajčiarsku alebo Veľkej Británii), alebo v zahraničí bežné citlivejšie, tolerantnejšie formy medziľudskej komunikácie.

Hoci sa explicitné otázky o kolektívnej pamäti do osnovy skupinovej diskusie z kapacitných dôvodov nevošli, spodné prúdy vzorov založených na historických naratívoch si našli cestu na povrch i tak. Leitmotívom veľkej časti týchto odkazov na minulosť bolo ich ukotvenie v predstave traumatickej skúsenosti, ktorá našinca od iných národov odlišuje.

Kultúrna trauma sa podľa kultúrnej sociológie (ALEXANDER ET AL., 2004) stáva skutočnosťou v pomyselnom momente kolektívneho precitnutia do povedomia o spoločnom osude trvale poznačenom násilím. Trauma ako významová štruktúra, ako interpretačný kľúč k sebapochopeniu, pritom nevzniká spontánne, nevynára sa ako nejaký automatický dôsledok objektívne traumatizujúcej udalosti. Naopak, rodí sa z procesu reflexie utrpením formovanej identity, ktorej zmene sa skupina či pomyselný kolektív (ANDERSON, 2006) usiluje porozumieť cez príbehy, obrazy, spoločné rituály. Ich formovaním a opakovanou interpretáciou sa dáva minulosti zmysel, určujú sa väzby kauzality, definujú sa kategórie páchatel'ov a obetí a priraďujú sa morálne hodnoty jednotlivým účastníkom. Pojem kultúrnej traumy tak neodkazuje na samotnú ničivú silu (ktorú, samozrejme ani nijak a priori nespochybňuje), ale na proces produkcie a reprodukcie porozumenia jej dôsledkov pre tých, na ktorých dopadla. Takýto „traumatický proces“ (ALEXANDER ET AL., 2004) pôsobí na kolektív obetí integrujúco, pomáha vytyčovať jeho hranice, a preto nie je prekvapivé, že sa historické skúsenosti porážky, nespravodlivosti a útlaku stáva-

jú ústrednými piliermi nacionalistických projektov. Popri stavaní barikád a hĺbení nastražených pascí medzi urazenými národmi však má kultúrna trauma aj mierotvorný potenciál, ktorý sa aktivuje v momente prekročenia hradiieb, vzájomného načúvania a uznania.

Pri moderovanej diskusii Bratislavčanov starších ako 40 rokov o interkultúrnych inšpiráciách sa vrcholky traumatických kolektívnych skúseností vynorili spod hladiny v krátkom slede hneď trikrát. Keď moderátor skupinu vyzval, aby porovnávali kultúry a vymenovali inšpirácie od blízkych i vzdialených „iných“, dovtedy výrečná sedemdesiatnička Nora sprvu nereagovala. Žena, ktorá mala v prvej polhodine diskusie na každú otázku jasný názor, nechala najprv ostatných pochváliť údajné pozitívne vlastnosti iných národov a až na priamu otázku moderátora zareagovala vyhlásením:

Mne sa naša kultúra páči, preto som aj nezdrhla, neušla. (Smiech celej skupiny.) Môj manžel kedysi chcel. Jemu sa tu nič nepáčilo, všetko bolo akože namič. Ale ja som spokojná tu u nás na Slovensku.

Nore sa týmto vstupom podarilo úplne prerámcovať diskusiu. Kým dovtedy rečníci moderátorov podnet hierarchizovať kultúry úplne ignorovali, po Norinom vyznaní už to možné nebolo. Nastolila ním patriotizmus, ktorý si cení hodnoty vlastnej krajiny a jej zvyklostí, nachádza v nich naplnenie a ostáva verný domovu – motív, ktorý nasledujúce príspevky nemôžu nezohľadniť. V Norinom demonštratívnom odmietnutí hry na kolektívnu sebakritiku prostredníctvom velebenia cudzích kvalít do horizontu diskusie zároveň vstupuje generačná biografická dilema z obdobia pokročilého socializmu, ktorá nespokojnosť s domácimi pomermi ponúkala riešiť emigráciou. Blesková biografická črta manželského nesúladu zdôrazňuje pozitívny rozmer rozhodnutia zostať: nie je to zotrvanie napriek nespokojnosti, nie je to odraz bezmocnosti či nejakej osudovosti vyššieho rádu, ale akt prijatia a uprednostnenia toho podstatného, z čoho pramení spokojnosť. Vyvolaním tohto historického žánrového obrazu nastavila Nora svojim partnerom v diskusii zrkadlo odhaľujúce ich nedostatočnú hrdosť na vlastnú kultúrnu identitu.

Po krátkej replike dôchodkyne Marty, ktorá v reakcii na Norinu implicitnú výzvu svoje predošlé ocenenie Nemecka a severských krajín doplnila konštatovaním, že je tiež „patriot“, sa slova ujal päťdesiatnik Vlado a k otázke postavenia vlastnej kultúry medzi ostatnými sa postavil čelom:

Vlado: Mne pripadajú – už len Česi mi pripadajú trochu na vyššom stupni ako Slováci.

Moderátor: A v čom je akože rozdiel podľa vás? Čo je to plus?

Vlado: Oni boli kráľovstvo, mali dlho svoj štát.

Moderátor: História, hej?

Vlado: My sme boli večne pod niekým v Uhorsku, Ľudovít Štúr nás vytiahol

v podstate nedávno. A tam sa dlho spolupracovalo s okolitými nemeckými štátmi, v Čechám myslím. Tam prichádzali technológie. Proste prídete do Čiech a tie zámky, čo máte navštíviť, nespočítate.

Vlado si už skôr ťažkal na povýšenecký prístup „Germánov“, ktorí „sa na nás pozerajú ako na mladších bratov, že oni nás začnú učiť pracovať“. Teraz, po Norinej patriotickej poznámke, umiestnil Slovensko na pomyselnú najvyššiu vývojovú úroveň. Kvalitatívny deficit v porovnaní s inými kultúrami pripustil jedine v prípade Českej republiky, oproti ktorej podľa neho trpíme nedostatkom technologickej tradície, meranej počtom historických pamiatok a hustotou kultúrnych a obchodných vzťahov so susedmi. Selektívne porovnávanie s kultúrne i geograficky blízkym Českom tu však v prvom rade podčiarkuje nedostatok politickej tradície. Nemať svoj štát, ale byť súčasťou iného štátu znamená súčasne život v neslobode a nemožnosť rozvoja. Ekonomická, technologická i kultúrna (pamiatky) zaostalosť Slovenska oproti Česku sa vysvetľuje tým, že si Slováci v minulosti nevládli sami.

Moderátorom vzápätí oslovený štyridsiatnik Juraj Vladovu historickú líniu predĺžil až do súčasnosti a presunul dôraz na nedávnu postkomunistickú transformáciu:

To je to, čo som povedal na začiatku – my sme boli vždy dole a dnes už zámky proste nepostavíme. Všetky fabriky a všetky sídla (nadnárodných spoločností; pozn. AG) sú, bohužiaľ, v Čechách, len málo ich sem príde. Najhoršie to bolo po revolúcii – ťažký priemysel odišiel tam, zbrojársky priemysel odišiel tam, potom prišla vláda, ktorá tu je – a je tu to, čo tu je. Bohužiaľ! Pomaly už ani poľnohospodárstvo tu nie je, nič. Ale za to nemôžem ani ja, ani vy.

Čo Vlado interpretoval ako vývojový sklz (sme ako národ „vytiahnutí“ len nedávno), vykladá Juraj už ako neprekonateľný deficit súčasnej politickej kultúry. Čas budovania zámok je nenávratne preč, čo je však horšie: nenávratne preč je v dôsledku rozdelenia Československa a postkomunistickej transformácie i priemysel a krajina pod zlým vedením upadá. Historický mikronaratív sa končí bezradným zvolaním malého človeka, ktorý za nič nemôže. Kruh, ktorý začal Vlado konštatovaním, že „sme boli večne pod niekým“, sa týmto uzavrel.

Obraz národného kolektívu ako pacienta dejín, ako bezmocnej obeť mocných, sa zakorenil do slovenských ľudových dejín mocnými koreňmi. Historický útlak často slúži ako vysvetlenie pozitívnych charakterových črt národa. Juraj pri opise kolektívnych vlastností Slovákov v tomto zmysle argumentoval, že Slováci sú národ pracovitý a k ostatným prívětivý práve preto, že žili dlho „podrobení“ a nikdy „neboli nejaká veľmoc, čo sa rozpínala“. Vlado tvrdenie o nekonfliktnosti Slovákov vzápätí podopiera poukazom na mierové rozdelenie Československa.

Skúsenosť s neslobodou, vojnou či komunizmom však vo väčšine prípadov fungovala ako zdroj zdôvodnení rozličných negatívnych kolektívnych rysov. Jednou z opakovane uvádzaných črt bola údajná náchylnosť Slovákov absorbovať cudzie

kultúrne vplyvy, prispôsobovať sa tlaku prostredia a ochotne sa vzdávať vlastných tradícií. Príkladom takéhoto kultúrneho napodobňovania sa vo viacerých diskusiách stali sviatky ako Halloween či Valentín, ktorých prijatie interpretovali viacerí diskutujúci (starší i mladší) ako príklon k západnému konzumerizmu. Vysokoškolačka Peťa z Košíc pomenovala príčinu tohto javu jednou vetou: „Cítíme sa málo ako Slováci niektorí.“ Vyjadrila tým jednu z kľúčových frustrácií účastníkov všetkých šiestich fókusových skupín. Tridsiatnik Dušan však na následnú moderátorovu ponuku rozviesť príčiny tohto nedostatku sebavedomia reagoval úvahou založenou práve na argumente porobou:

Moderátor: Podľa vás je to v tom, že si málo vážime, ceníme sami seba?

Dušan: Nie, ale podľa mňa sme ľahko ovplyvnitelní a veľmi ľahko sa prispôsobujeme.

Moderátor: A čím je to dané, Dušan, podľa vás, že sme takíto Slováci?

Dušan: Ja neviem. Celý život sme boli bičovaným národom, tak možno to aj tým.

Moderátor: Čiže v tom zmysle, že sme poddaní?

Dušan: Hej, asi hej. A snažíme sa zobrať si niečo, možnože aby sme zapadli alebo ja neviem.

Fredy: Takí trendy, takí štýloví a vo všeobecnosti to ľudia vidia v telke, na internete.

Moderátor: Veľmi rýchli preberači. Hej. Tak sa to dá povedať.

Martin: Prispôsobiví až veľmi.

Personifikovaný národ, vykreslený ako otrok, „celý život“ deptaný bičom svojich pánov, sa prispôsobuje, aby nevyčnieval. Túžba po konformite, ktorou Dušan vysvetľuje ochotu privlastniť si cudziu kultúru, sa v spontánnej súhlasnej reakcii Fredyho stáva karikatúrou (štýloví, a predsa sú len napodobeninou) a u Martina sa už stretáva s jasným nesúhlasom. Držať si to svoje (zoči-voči plazivému kultúrne-mu vplyvu) je otázkou sebavedomia, ktoré je podľa Dušana a ostatných diskutujúcich Slovákom historicky cudzie.

Ak v Dušanovej reflexii rezonuje isté bolestíntvo, dvadsiatnik Filip z Banskej Bystrice sa poťažoval na domáce nižšie normy medziľudských vzťahov. Iniciatívne reagujúc ako prvý na otázku o odlišnostiach západných a východných kultúr, konštatoval vlastnú skúsenosť, že oproti slovanským krajinám strednej Európy sa v Kanade k sebe vzájomne správajú slušnejšie, pričom dodal, že tento rozdiel je podmienený historicky. Na výzvu moderátora, aby to bližšie vysvetlil, odpovedal odkazom na sériu traumatických udalostí, ktoré podľa neho formovali mentalitu Stredoeurópanov:

Tam možno ľudia nezažili vojnu na vlastnej koži, aj sa tam inak formoval celý ten systém. Tu boli najprv monarchie, potom nevoľníctvo a tak to prešlo postupne. (Kanadania) Nezažili komunizmus. (...) Nie sú potom ani takí kvázi...

(hľadá správne slová), nieže sebeckí, ale povedzme, že tí ľudia tu dbajú na to, aby mali, lebo niekedy možno nebolo v histórii a muselo sa šetriť. A tam sú ľudia zvyknutí aj viacej utrácať a nestrachujú sa tak o to svoje.

Bezohľadnosť Slovákov k sebe navzájom chápe Filip ako nepriamy dôsledok vlády utláčajúcich režimov, materiálneho strádania a neslobody. Sebeckosť a opatrnosť, ktoré boli v minulosti nutné na prežitie v tomto regióne, pretrvávajú ako stopy historického utrpenia predkov vryté hlboko do kolektívneho nevedomia a súčasná krátka epizóda demokratického vývoja ich ešte nestačila prekryť. Ten istý argument sa znovu z Filipových úst ozve o čosi neskôr pri vysvetľovaní vysokej miery korupcie na Slovensku: „Tu boli ľudia vždy chudobní a nemali, tak sa snažili pomôcť si, ako vedeli – a tam (vo Fínsku) nie.“

Kým predošlé príklady svedčia o snahe vysvetľovať súčasné javy ako logický dôsledok adaptačných stratégií na minulé utrpenie, historický vývoj i kodifikovaná trauma v niektorých prípadoch fungovala ako akýsi biano šek na rýchle splatenie argumentačného dlhu. A to dokonca aj vtedy, keď tento šek odkazoval na nedávne a široko spoločensky diskutované obdobie komunizmu. Keď napríklad štyridsaťročný bratislavský vysokoškolský pedagóg Vladislav obvyklé stereotypy o priateľských a pohostinných Slovákoch doplnil kritickým priznaním, že Slováci sú zároveň voči sebe navzájom závistliví, moderátor ho začal pobádať k úvahe „kde sa to v nás berie“. Vladislav na to iba bezradne hlesol: „Ja neviem, či je to tým komunizmom – alebo z čoho to môže byť.“ Hoci by sa ponúkali ďalšie vysvetlenia, napríklad nedostatkovou ekonomikou, v neskorom socializme rozšíreným familiarizmom (pozri MOŽNÝ, 1991) či (ako vzápätí učinila sťažovateľka skupiny Nora) poukazom na rastúcu sociálnu nerovnosť, Vladislav nič nevysvetľuje: jednoducho aplikuje zavedenú výkladovú skratku komunizmu korumpujúceho charakter.

Heslo komunizmus sa podobným spôsobom vyskytovalo ako interpretačná skratka pri komentovaní nepripravenosti na život v súčasnej kapitalistickej spoločnosti. Košičania Jozef a Mária takto poukazovali na nebezpečnú dôverčivosť niektorých seniorov pri styku s podomovými predajcami či na stále podvedome rozšírenú predstavu, že štát sa o občana na staré kolená postará, čo – v kontraste s kalkulujúcimi obyvateľmi západných krajín – Mária nazýva „pomyselnou barličkou z minulosti“. Päťdesiatročný Banskobystričan Jozef tak zasa s odkazom na obmedzenia cestovania počas komunistického režimu („keď sme boli ešte zavretí“) vysvetľoval rezervovanosť Slovákov voči cudzincom: „Neboli sme na nich zvyknutí a teraz nám pripadajú cudzí.“

Popri týchto ospravedlneniach s odvolaním na indispozíciu históriou sa však v diskusiách ojedinele ozval aj presne opačný tón: totiž predstava, že práve skúsenosť s komunizmom našu spoločnosť v niečom posilňuje. Rekapitulujúc zahraničný obraz o Slovákoch, Košičanka Mária referovala, že Slovákov v zahraničí počúvajú práve vďaka tomu, že „u nás bolo niekoľko tých ‚-izmov‘ v 20. storočí a západná Európa mala len jeden“. Slováci sú podľa nej rešpektovaní, lebo si museli „cez viac

vecí prejsť“ a sú „takí akoby obitejší“. Toto pozorovanie síce kontrastuje s citovanou Vladovou sťažnosťou na povýšenecký prístup jeho nemeckých kolegov, ktorí postkomunistických kolegov považovali za nekompetentných, určité sebavedomie vyplývajúce z prekonania komunizmu však ako forma nakladania s kolektívnymi dejinami predsa len existuje. Napríklad v uštipačnej poznámke štyridsiatnika Andreja z Košíc na adresu škandinávskych krajín, ktorých schopnosť prijať veľkú časť utečeneckej vlny v rokoch 2015 – 2016 účastníčka Mária vysvetlila práve súdržnosťou komunit nepoznačených „izmami“:

Takí Severania -izmy nemali, a preto teraz dôverčivo prijímajú utečencov, ale doplatia na to – boli mimo diania, a teraz sú prekvapení.

Na prvý pohľad ide o ironickú kritiku politickej naivity, Andrej však výrok vzápätí sebaisto doplnil: „Ale oni sa z toho dostanú.“ Hoci v ďalšom osvetľovaní tejto istoty priznal, že stojí na dôvere vo vyspelú politickú kultúru, aká na Slovensku chýba, predsa sa z jeho odpovede dá odčítať postoj rovnocennosti. Pocit menejcennosti, absencia hrdosti na vlastnú kultúru (viditeľná podľa rôznych diskutujúcich u Maďarov, Rakúšanov či Američanov) či nedostatočná priebornosť patrili medzi najčastejšie uvádzané kritické autostereotypy o vlastnom národe. Hľadať príčiny tohto stavu sa (nielen sociálnym vedcom) vyslovene ponúka. Akokoľvek však v centre kultúrnej traumy stojí koncept obetí, rolu bezmocného svedka vlastných dejín je možné, ba nutné prekročiť a na bolestivú minulosť sa pozrieť z nadhľadu. Kým napríklad skúsenosť s komunizmom môže ospravedlňovať rozličné javy a vlastnosti národa ako predstavovaného kolektívu (ANDERSON, 2006), práve uvedomelé nakladanie s touto skúsenosťou ako s potenciálnou hodnotnou môže byť cesta k onomu nedostatkovému sebavedomému, predsa však tolerantnému vlastenectvu.

Literatúra

- ANDERSON, B. (2006). *Imagined Communities*. London: Verso.
- ALEXANDER, J. C., EYERMAN, R., GIESEN, B., SMELSER, N. J., & SZTOMPKA, P. (Eds.). (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: Univ. of California Press.
- MOŽNÝ, I. (1991). *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Praha: Sociologické nakladatelství.

4. dejstvo: Kultúra ako dôvera

Fenomén dôvery nikdy nebol súčasťou mainstreamovej sociológie, napísal popredný nemecký sociológ Niklas Luhmann v publikácii vydanéj v roku 1988 (LUHMANN, 1988). O tridsať rokov neskôr však už toto jeho tvrdenie neplatí, problematika dôvery sa jednoznačne stala súčasťou hlavného prúdu sociológie, na čom má, mimochodom, nemalú zásluhu aj sám Luhmann. O opodstatnenosti skúmania tohto fenoménu nič nesvedčí viac ako udalosti, ktoré sa odohrali na Slovensku počas posledných mesiacov pred písaním tohto textu. Ide o udalosti, ktoré odštartovala vražda investigatívneho novinára a jeho snúbenice. Po nej sa spustila vlna rôznych protestných akcií, ktoré volali po potrestaní vinníkov, ako aj po vyvodení politickej zodpovednosti. Na protestoch silno rezonoval apel na vrátenie dôvery inštitúciám, najmä vláde, polícii a súdom. Do protestov sa zapojili desaťtisíce ľudí z rôznych spoločenských vrstiev a s rôznymi predstavami o spôsobe navrátenia dôvery.

S konceptom dôvery však neoperovali iba organizátori, rečníci a účastníci protestov, ale aj prezident, predstavitelia vlády a opozície. Premiér opakovane vyslovil dôveru svojmu ministrovi vnútra, ktorý sa podobne zachoval vo vzťahu k policajnému prezidentovi. Medzitým opozícia iniciovala hlasovanie o dôvere vláde v parlamente. Postupom času odstúpil premiér, minister vnútra, jeho nasledovník, ako aj policajný prezident, protesty volajúce po dôveryhodnej vláde však naďalej pokračovali.

Fenomén dôvery sa počas opísaných udalostí prejavil vo všetkých svojich variantoch. Dôveru v nám známych ľudí, tzv. partikulárnu dôveru, prejavil premiér k ministrovi vnútra a minister vnútra k policajnému prezidentovi, keď ho napriek tlaku neodvolal. Partikulárnu nedôveru naopak vyjadroval protestujúci dav, ktorý žiadal odstúpenie vládných predstaviteľov. Inštitucionálna dôvera sa dostala do popredia v súvislosti s vyslovenými pochybnosťami o schopnosti polície vyšetriť vraždu a odhalené kauzy, ako aj o ochote súdov potrestať vinníkov. Na druhej strane nedôvera a nespokojnosť, ktoré spájali protestujúce davy na námestiach, v nich mohli paradoxne posilniť dôveru v občiansku spoločnosť a v ostatných ľudí, ktorí majú rovnaké pocity. V opisovanom prípade problematiku dôvery veľmi silne artikulovali všetci aktéri. Nebýva to ale vždy tak, dôvera, respektíve nedôvera, ostáva väčšinou v zákulisí spoločenských vzťahov a procesov. Napriek tomu jej dôležitosť rozpoznali filozofi už v 16. a 17. storočí: vo svojej teórii spoločenskej zmluvy sa s ňou zaoberali Thomas Hobbes a John Locke a téma dôvery sa objavila aj v teóriách mnohých klasikov sociologického myslenia v polovici 19. storočia. Konceptuálne a systematicky sa ňou však sociológovia začali zaoberať až pomerne neskoro – prvá moderná teória dôvery sa viaže k menu spomínaného Niklasa Luhmanna (LUHMANN, 1979). Bol to však už Georg Simmel, ktorý vo svojej knihe *The Philosophy of Money* (SIMMEL, 1990) ako prvý rozlíšil typy dôvery – dôveru v druhých ľudí a konfidenciu v abstraktné mechanizmy a inštitúcie. Väčšina autorov išla ešte ďalej a v rámci interpersonálnej dôvery rozlíšila dôveru v ľudí, ktorých osobne poznáme, a dôveru v ľudí vo všeobecnosti.

Dôverovať, ale komu?

Putnam nazval prvý typ dôvery v nám známych ľudí hustou dôverou (thick trust) a dôveru v ľudí, ktorých nepoznáme osobne, nazval riedkou dôverou (thin trust). Tvrdí, že dôvera v známych ľudí je založená na osobných vzťahoch a vytvára sa v rámci sociálnej siete príbuzných a kamarátov. V prípade neznámych ľudí je však dôvera založená na reputácii, normách a na signáloch, ktoré vysiela výzor alebo správanie druhých (PUTNAM, 2001).

Uslaner, podobne ako Putnam, rozlišuje dôveru v známych a neznámych ľudí a hovorí, že dôvera v ľudí, ktorých osobne poznáme, závisí od našej osobnej skúsenosti a je výsledkom strategického rozhodnutia. Tento typ dôvery, ktorý nazval partikulárnou dôverou, má podľa neho minimálny vplyv na našu dôveru v cudzích ľuďoch. Dôvera v cudzích ľuďoch, ktorú nazval generalizovanou, všeobecnou dôverou, je podľa Uslanera založená na našom vnímaní okolitého sveta a je výsledkom morálneho rozhodnutia (USLANER, 2002).

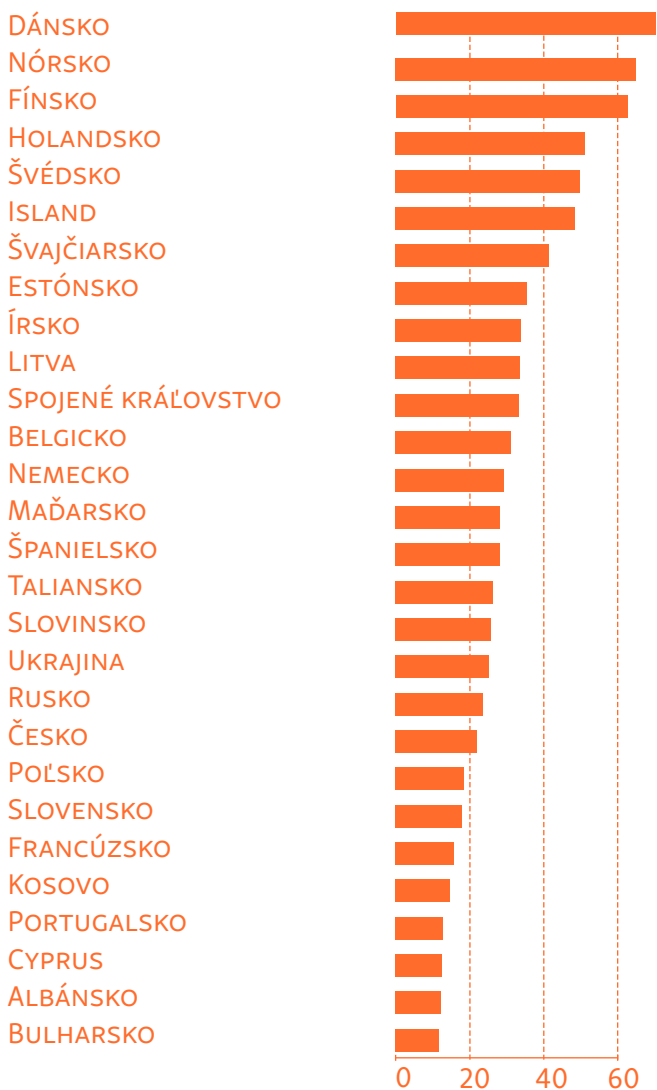
Vzťah medzi dôverou v známych a dôverou v cudzích ľuďoch však nie je vždy jednoznačný a explicitný. Poukazujú na to napríklad Delhey, Newton a Welzel (2011), ktorí tvrdia, že partikulárna a všeobecná dôvera sú skôr stupňom než druhom toho istého javu.

Podobné diskusie prebiehajú aj okolo vzťahu inštitucionálnej a medziľudskej dôvery, ktorých komplikovaný vzťah ilustruje aj opísaný príklad zo Slovenska. V rámci tohto textu sa však budeme musieť obmedziť iba na spoločenskú dôveru, ktorú podobne ako citovaní autori budeme chápať ako dôveru v ľudí vo všeobecnosti, ktorá sa odlišuje od partikulárnej dôvery založenej na osobných vzťahoch.

Spoločenská dôvera sa v poslednom období stala jednou z ústredných tém spoločenských vied. Považuje sa za základnú, niekedy dokonca za kľúčovú zložku sociálneho kapitálu, ale analyzuje sa aj samostatne, napríklad v súvislosti so sociálnou integráciou, demokratickou stabilitou, kooperáciou a spoločenskou harmóniou. Podľa niektorých štúdií spoločenská dôvera súvisí dokonca aj s dlhovekosťou a s fyzickým a psychickým zdravím (BAREFOOT ET AL., 1998).

Eric Uslaner, významný politický vedec a autor mnohých publikácií o dôvere, ju nazval slepačím vývarom spoločenského života, ktorý má pozitívny účinok na mnohé spoločenské javy, avšak podobne ako slepačí vývar funguje trochu mystériózne (USLANER, 2002). Faktom však je, že medzi jednotlivými krajinami existujú obrovské rozdiely v miere spoločenskej dôvery. Z európskych krajín sa na čele rebríčkov dlhodobo držia škandinávske krajiny, v ktorých sa väčšina ľudí domnieva, že ostatným ľuďom sa vo všeobecnosti dá dôverovať. Niektorí autori nazvali tento jav nordickou výnimočnosťou (DELHEY & NEWTON, 2005), iní nordickým zlatom (NORDIC COUNCIL OF MINISTERS, 2017). Na druhom konci kontinua sa umiestňujú mnohé postkomunistické krajiny, medzi nimi aj Slovensko, v ktorých je dôvera stabilne nízka.

VO VŠEOBECNOSTI SA DÁ ĽUĎOM DÔVEROVAŤ

GRAF 8 Všeobecná dôvera (v %)

Zdroj: Európska sociálna sonda 2012

Ako sme na tom na Slovensku?

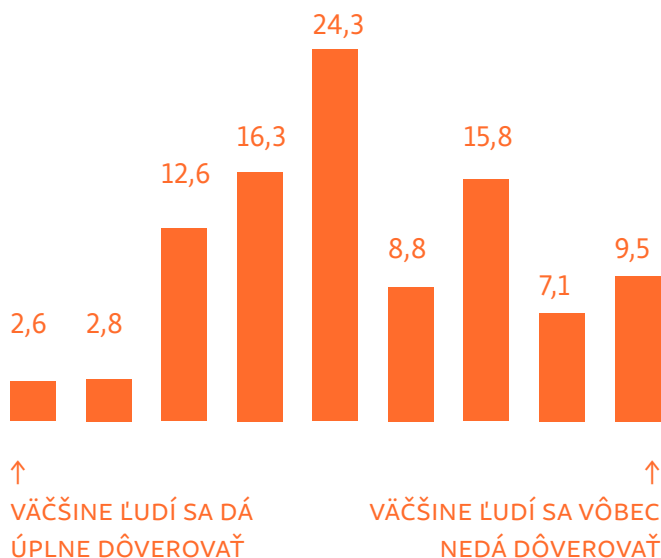
Ako zdroje poznatkov o stave spoločenskej dôvery na Slovensku nám slúžia najmä medzinárodné porovnávacie výskumy ako Európska sociálna sonda (ESS), Medzinárodný program sociálneho výskumu (ISSP) a Výskum európskych hodnôt (EVS). Ako nástroj na meranie dôvery v týchto medzinárodných výskumoch slúži otázka vypracovaná Rosenbergom (ROSENBERG, 1956) pre Všeobecný spoločenský výskum (GSS). Napriek tomu, že jej formulácia čelí kritike z rôznych strán (pozri napríklad STURGIS & SMITH, 2010), je otázka „Myslíte si, že väčšine ľudí možno dôverovať, alebo že v styku s inými treba byť veľmi opatrný?“ a jej rôzne modifikácie dodnes najrozšírenejším nástrojom na meranie spoločenskej dôvery. Jednotlivé výskumy realizované na Slovensku sa líšia najmä v tom, či odpovede zaznamenávajú na binárnej škále (EVS, ISSP) alebo na 11-stupňovej Likertovej škále (ESS). Napriek rôznym škálam a modifikáciám otázky sú výsledky všetkých spomínaných výskumov podobné a poukazujú na dlhodobu nízku úroveň spoločenskej dôvery na Slovensku (KLOBUCKÝ & MRVA, 2017). Dáta z EVS 2017 síce vypovedajú o náraste podielu ľudí, ktorí sa domnievajú, že „väčšine ľudí možno dôverovať“ (21,4 %), o 8 percentuálnych bodov oproti predchádzajúcej vlne EVS z roku 2008 (SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV SAV, 2017), ale Slovensko ešte stále patrí medzi krajiny s nízkou spoločenskou dôverou.

Dôvera bola jednou z hlavných tém aj vo výskume Kultúra a hodnotová orientácia obyvateľov Slovenskej republiky.

Pri jej meraní sme vychádzali zo spomenutej Rosenbergovej otázky, pokúsili sme sa však eliminovať aspoň niektoré z jej nedostatkov. Na dvojdimensionalitu otázky upozorňujú Miller a Motamura (MILLER & MITAMURA, 2003), ktorí hovoria, že otázka nevyžaduje od respondenta, aby si vybral medzi dôverou a nedôverou, ale medzi dôverou a opatrnosťou. Podľa nich však dôvera a opatrnosť nie sú protikladmi: môžeme sa domnievať, že väčšine ľudí je možné dôverovať, a zároveň, že treba byť opatrný a obozretný.

V našom výskume sme sa pokúsili vyhnúť tejto dvojdimensionalite a v druhej časti otázky sme použili nedôveru namiesto opatrnosti. Vznikla tak nasledujúca formulácia: „Povedali by ste, že väčšine ľudí sa dá, alebo sa nedá dôverovať?“ V snahe získať čo najpresnejší obraz sme sa rozhodli použiť 9-stupňovú Likertovu škálu na zaznamenanie odpovedí, kde 1 znamenala „väčšine ľudí sa dá úplne dôverovať“ a 9 znamenala „väčšine ľudí sa vôbec nedá dôverovať“.

Ako na to poukazuje **GRAF 9**, väčšina odpovedí sa sústreďuje okolo stredu škály, avšak rozloženie je posunuté doprava. Dokazuje to aj priemer, ktorý má hodnotu 5,4 (ŠD = 2,0). Iba 18 % všetkých opýtaných sa domnieva, že väčšine ľudí sa dá úplne dôverovať (súčet odpovedí 1 až 3), čo je porovnateľné so zisteniami medzinárodných prieskumov (KLOBUCKÝ & MRVA, 2017).

GRAF 9 Dá sa ľuďom dôverovať? (v %)

Nedôverujú však všetky spoločenské skupiny rovnako. Ženy v priemere dôverujú vo väčšej miere ako muži a to isté platí aj pre vzdelanie – s rastom vzdelania rastie aj dôvera. Celkovo ostatným ľuďom dôverujú najviac vysokoškolsky vzdelané ženy. Medzi vekovými kategóriami sa významný rozdiel nepreukázal.

Okrem reprezentatívneho prieskumu sme uskutočnili aj šesť rozhovorov vo fókusových skupinách, v rámci ktorých sa krátko diskutovalo okrem iného aj o spoločenskej dôvere. Naším primárnym cieľom bolo zistiť, ako rozmýšľajú respondenti o dôvere vo všeobecnosti, ako aj v súvislosti s inými kultúrami. Počas analýzy rozhovorov sa nám však vynorila pred očami téma, na ktorú sme sa priamo nepýtali, napriek tomu sa na ňu respondenti odvolávali vo viacerých fókusových skupinách. Je to téma hodnoty dôvery, ktorej dôležitosť sme si uvedomili až spätne. Nevieme preto posúdiť, do akej miery sú názory, ktoré sa objavili spontánne, reprezentatívne, domnievame sa však, že môžu byť dôležité pre skúmanie a interpretáciu dôvery. Všimli sme si totiž, že v súvislosti s dôverou respondenti niekoľkokrát spomenuli naivitu.

Vlastislav (Bratislava, staršia veková skupina): „Ja osobne som veľmi naivný a dôverujem. Ale, samozrejme, ten sedliacky rozum treba mať a rozlišovať to.“

Petra (Banská Bystrica, mladšia veková skupina): „Ja som dosť dôverčivý človek. A keď začnem dôverovať, tak aj tak sa mi potvrdí, že som nemala dôverovať.“

Helena (Banská Bystrica, staršia veková skupina): „Aj ja mám veľmi negatívne skúsenosti. Tiež som taký dobráčisko, mne veľa ľudí hovorí: Helena, ty si taká dobrá, až si sprostá.“

Viacerí sa odvolávali na príslovie „dôveruj, ale preveruj“, ako napríklad **Monika** z Košíc.

Monika (Košice, mladšia veková skupina): „Mám také pravidlo, že dôveruj, ale preveruj.“

Jeden respondent, **Ivan** z Banskej Bystrice, reprezentant staršej vekovej kategórie, bol ešte radikálnejší: „Ja neviem. Jeden môj kamarát tvrdí, že ženy, psovi a cigánovi never!“ (smiech)

Tieto spontánne výroky respondentov odkrývajú fenomén, ktorý je veľmi málo skúmaný. V odbornej literatúre je konsenzus o tom, že dôvera je pre spoločnosť dôležitá, avšak zatiaľ sa málokto zamyslel nad tým, či je dôvera v kolektívnom vedomí spoločnosti definovaná ako pozitívna a žiaduca hodnota alebo ako jav, ktorý sa spája s naivitou a nedostatočnou obozretnosťou. Kulturalistický prístup k skúmaniu dôvery reprezentuje v rámci sociológie Piotr Sztompka, ktorý zastáva názor, že eróziu dôvery v postsocialistických krajinách spôsobil komunistický režim, ktorý pochopil, že dôvera je základom občianskej mobilizácie a tým pádom je preň neprijateľná (SZTOMPA, 1999).

Bohatá zahraničná literatúra skúmajúca fenomén spoločenskej dôvery sa však väčšinou zameriava na iné vysvetlenia. Zoznam premenných, ktoré jednotliví autori ponúkajú ako potenciálne determinanty dôvery, je veľmi dlhý. Delhey a Newton (DELHEY & NEWTON, 2005) napríklad vo svojej štúdii, v ktorej porovnávajú mieru dôvery v 60 krajinách, používajú 35 premenných, zaradených do šiestich teoretických okruhov týkajúcich sa determinantov všeobecnej dôvery. Záver, ku ktorému dospeli, je, že spoločnosti s vyššou úrovňou spoločenskej dôvery dosiahli vyšší stupeň modernizácie a charakterizuje ich väčšia sloboda jednotlivcov.

Christian Bjørnskov vo svojej štúdii preskúmal 21 potenciálnych vysvetľujúcich faktorov vybraných na základe odbornej literatúry (BJØRNSKOV, 2007). Bjørnskov dospel k záveru, že zatiaľ čo vysoká miera katolíkov v krajine vedie k nižšej dôvere, protestantské krajiny charakterizuje vyššia dôvera, a tiež že v postsocialistických krajinách dôveruje ostatným menej ľudí ako v krajinách, ktoré nemajú historickú skúsenosť so socializmom (BJØRNSKOV, 2007).

Jeho a jemu podobné štúdie sa však v prvom rade zameriavajú na rozdiely medzi jednotlivými krajinami a porovnávajú ich vybrané charakteristiky. Ich výsledky sú však príliš všeobecné na to, aby vedeli dostatočne vysvetliť príčiny nízkej alebo naopak vysokej miery dôvery v spoločnosti. Neumožňujú teda zodpovedať otázku, ako tieto faktory fungujú a ako ovplyvňujú mieru všeobecnej dôvery v spoločnosti.

Naším cieľom bude zaplnenie tejto medzery prostredníctvom identifikácie faktorov, ktoré sú zdrojom všeobecnej dôvery. Budeme pritom vychádzať z výskumného dizajnu, ktorý aplikovali Delhey a Newton v publikácii z roku 2003. Vo svojom výskume sa snažili odhaliť faktory ovplyvňujúce dôveru v 6 krajinách (Južná Kórea, Švajčiarsko, Nemecko, Španielsko, Slovinsko a Maďarsko) na základe dát z výskumu Euromodule (DELHEY & NEWTON, 2003). Delhey a Newton identifikovali šesť teoretických prístupov, ktoré sú v sociológii najrozšírenejšie, a pomocou regresnej analýzy skúmali, do akej miery sú schopné vysvetliť mieru všeobecnej dôvery v jednotlivých krajinách. Podobný prístup budeme aplikovať aj my, avšak metodologické postupy budú prispôbené povahe našich dát.

Kde vzniká dôvera a čo ju formuje?

Odborná literatúra ponúka niekoľko vysvetlení vzniku a zdrojov všeobecnej dôvery, ktoré Delhey a Newton (DELHEY & NEWTON, 2003) zaradili do šiestich tematických okruhov, pričom identifikovali dve dominantné perspektívy. Perspektívu vysvetľujúcu dôveru individuálnymi charakteristikami jednotlivcov a perspektívu vysvetľujúcu dôveru spoločenskými faktormi.

Individualistické teórie všeobecnej dôvery

Medzi teórie, ktoré pristupujú k skúmaniu dôvery cez skúmanie individuálnych charakteristík jednotlivcov, zaraďujú autori vnímanie dôvery ako niečoho stabilného, na čo nemajú vplyv každodenné skúsenosti a čo je podmienené psychickou náklonnosťou. Tento prístup chápe dôveru ako psychickú predispozíciu, ktorá je vrodená alebo formovaná v ranom detstve (GLANVILLE & PAXTON, 2007). Tento teoretický prístup, ktorý chápe dôveru ako osobnostnú črtu, reprezentuje americká sociálnopsychologická škola myslenia z 50. a 60. rokov 20. storočia a sociálni psychológovia ako Erik Erikson, Gordon Allport, Raymond Bernard Cattell a ďalší (pozri napríklad ALLPORT, 1961; CATTELL, 1965; ERIKSON, 1950; ROSENBERG, 1956).

V súčasnej sociológii reprezentuje tento smer uvažovania Eric Uslaner (USLANER, 1999, 2000, 2008), ktorý hovorí, že dôverovať sa učíme v ranom detstve od našich rodičov a dôvera nezávisí od našich skúseností. Tento typ dôvery nazýva moralistickou dôverou a hovorí, že jej pôvod je v našich predstavách o tom, ako by sa ľudia mali správať (USLANER, 2002). Dôverujúci, ako hovorí, konajú dobré skutky nielen voči tým, ktorí im niekedy pomohli. Ľudí, s ktorými majú pozitívnu skúsenosť, totiž nepovažujú za dôveryhodnejších ako ostatných. Uslaner tvrdí, že základom dôvery sú osobnostné črty, a to optimizmus a schopnosť kontrolovať svet alebo aspoň svoj vlastný život. Podľa neho nie vonkajšie faktory, ako napríklad

ekonomická situácia, ale vnútorné, subjektívne pocity a subjektívne posudzovanie blahobytu, pohody (well-being), vplývajú na dôveru v iných ľudí. Optimizmus, ako hovorí, vedie k všeobecnej dôvere (USLANER, 1999).

Teórie zdôrazňujúce osobnostné črty ako hlavné faktory ovplyvňujúce všeobecnú dôveru, nazvali Delhey a Newton **osobnostnými teóriami** (DELHEY & NEWTON, 2003). Táto oblasť nie je v našom výskume zastúpená žiadnymi premennými, avšak považujeme za potrebné ju spomenúť, najmä preto, že rozšírila klasické sociologické nazeranie na spoločnosť.

Ďalšia teória, ktorá sa sústreďuje na individuálne charakteristiky ľudí, avšak zdôrazňuje dôležitosť vonkajších okolností, je teória založená na tvrdení, že rozdiely v dôvere sú spôsobené tým, že nie každý si môže dovoliť dôverovať rovnako. Dôvera totiž v sebe nesie vždy určité riziko, avšak chudobní si v porovnaní s bohatými nemôžu dovoliť riskovať stratu toho mála, čo majú. Vo všetkých spoločnostiach, hovorí Putnam (2001), tí, čo „majú“, dôverujú viac ako tí, čo „nemajú“. Je to tak pravdepodobne preto, že tých, ktorí majú, ostatní ľudia viac rešpektujú a sú vo vzťahu k nim čestnejší. Nedôvera je preto rozšírenejšia medzi tými, ktorí majú nízky zárobok, nízke vzdelanie, nízky status a sú menej spokojní so svojim životom. Podobne ako Putnam, aj Inglehart zdôrazňuje blízky vzťah medzi spoločenskou dôverou, spokojnosťou a pohodou (INGLEHART, 1999).

Podľa tohto chápania je všeobecná dôvera výsledkom skúseností získaných v dospelosti. Tí, ku ktorým bol život láskavejší a štedrejší, dôverujú s väčšou pravdepodobnosťou ako tí, ktorí sú postihnutí chudobou, nezamestnanosťou, diskrimináciou a sociálnym vylúčením (DELHEY & NEWTON, 2005). Túto teóriu nazývajú Delhey a Newton **teóriou úspechu a pohody** (social success and well-being theory).

Komunitné teórie

Najstaršia z teórií, ktoré sa zameriavajú na skúmanie mezoúrovne spoločnosti, je teória vychádzajúca z názoru, že spoločnosť, ktorej fungovanie je založené na širokej a rôznorodej škále dobrovoľníckych združení a organizácií, generuje vysokú mieru všeobecnej dôvery medzi ľuďmi. Teória, ktorá sa datuje do čias Alexisa de Tocqueville a Johna Stuarta Milla, je ústrednou témou diskusie o sociálnom kapitáli ešte aj v súčasnosti (PUTNAM, 2001). Podľa nej sa pravidelným zapájaním do medziľudských vzťahov, ktoré sú založené na dobrovoľnej báze, učíme „zvykom srdca“ (BELLAH, MADSEN, WILLIAM, SWINDLER & STEVEN, 1985), dôvere a spolupráci s ostatnými ľuďmi. Dôveru v členov združenia následne rozšírieme na celú spoločnosť. Táto teória sa nazýva teória dobrovoľníckych organizácií (DELHEY & NEWTON, 2003). Jej najvýznamnejším predstaviteľom je v súčasnosti Robert D. Putnam, ktorý skúmaním členstva Američanov v rôznych dobrovoľníckych združeniach dospel k názoru, že práve pokles sociálneho kapitálu je zodpovedný za pokles všeobecnej dôvery v Amerike (PUTNAM, 2001).

Mnohí argumentujú, že bez ohľadu na to, aké priaznivé účinky môže mať členstvo vo formálne organizovaných dobrovoľníckych združeniach, z hľadiska dô-

very sú omnoho dôležitejšie neformálne sociálne siete a participácia na neformálnych spoločenských vzťahoch (YAMAGISHI & YAMAGISHI, 1994). Pre väčšinu ľudí to znamená udržiavanie neformálnych spoločenských vzťahov s rodinnými príslušníkmi, kamarátmi, kolegami, ale zaraďujeme sem aj ad hoc a sporadickú účasť na sociálnych vzťahoch v rámci komunity, svojpomocných skupín, záujmových skupín a pod. Niektorí autori sa domnievajú, že sociálne siete sú dôležité pre pochopenie spoločenskej dôvery najmä v postkomunistických krajinách. Sztompka (SZTOMPKA, 1999) napríklad tvrdí, že komunistické režimy vytvárali a živil atmosféru nedôvery, v dôsledku čoho sa ľudia uzatvárali do úzkeho kruhu rodinných príslušníkov a známych. V rámci neho spolupracovali a pomáhali si, avšak k ľuďom mimo tohto úzkeho kruhu pristupovali ostražito a s nedôverou. S analógiou vzájomnej pomoci a spolupráce v rámci úzkej skupiny a nedôvery voči ľuďom mimo skupiny pracujú aj Toshio a Midoru Yamagishi vo svojej emancipačnej teórii (YAMAGISHI & YAMAGISHI, 1994). Vychádzajú z empirického dôkazu, podľa ktorého Američania dôverujú iným ľuďom viac ako Japonci. Tento rozdiel pripisujú kontrastu medzi individualistickou kultúrou prevládajúcou v Amerike a kolektivistickou kultúrou charakteristickou pre Japonsko (GHEORGHIU A KOL., 2009). Jedným z ústredných argumentov Yamagishiovcov je, že kolektivistická spoločnosť si vyžaduje silnú identifikáciu so svojou skupinou a vysokú mieru spolupráce medzi členmi skupiny na úkor spolupráce s ľuďmi mimo skupiny, to však vytvára uzavretú spoločnosť, pre ktorú je charakteristická istota, nie dôvera. Teórie, ktoré zdôrazňujú dôležitosť neformálnych ľudských vzťahov, budeme nazývať teóriami sociálnych sietí.

Ďalšia teória, ktorú môžeme zaradiť medzi teórie hľadajúce vysvetlenie všeobecnej dôvery v spoločenských faktoroch, sa zameriava viac na charakteristiky miestnych komunít než na neformálne sociálne siete. Niektoré výskumy totiž poukázali na to, že čím je obytná zóna menšia, tým vyššia je miera dôvery (HOUSE & WOLF, 1978). Putnam taktiež tvrdil, že obyvatelia malých miest a vidieckych oblastí sú oveľa altruistickejší, čestnejší a dôverčivejší ako obyvatelia väčších miest (PUTNAM, 2001). Ak platí, že charakteristiky bydliska sú dôležité pre mieru dôvery v komunite, tak potom môžeme očakávať, že miera dôvery súvisí s veľkosťou bydliska, spokojnosťou v komunite alebo s pocitom, že bydlisko je bezpečným miestom. Tieto teórie môžeme nazvať spoločným názvom teórie miestnych komunít (DELHEY & NEWTON, 2003).

Sociálne teórie dôvery sa zameriavajú na hľadanie zdrojov všeobecnej dôvery na makroúrovni a opisujú charakteristiky, ktoré odlišujú od seba jednotlivé krajiny. Bjørnskov (BJØRNSKOV, 2007) napríklad poukazuje na to, že krajiny, ktoré charakterizuje väčšia sociálna polarizácia prejavujúca sa v príjmových nerovnostiach a etnickej rozmanitosti, sa vyznačujú nižšou mierou všeobecnej dôvery ako krajiny, ktoré charakterizuje nižšia polarizácia. Na dôležitosť skúsenosti s komunistickým režimom upozorňujú Paldam a Svendsten (PALDAM & SVENDSEN, 2001) vo svojej teórii diktatúry, keď argumentujú, že nízka spoločenská dôvera v strednej

a východnej Európe je dôsledkom despotického správania komunistickej diktatúry. La Porta (LA PORTA, LOPEZ-DE-SILANES, SHLEIFER & VISHNY, 1997) zdôrazňuje rozdiel medzi hierarchicky a nehierarchicky usporiadanými náboženstvami pri utváraní všeobecnej dôvery a poukazuje na to, na čo už upozorňoval Weber, že v nehierarchických náboženstvách je individuálna zodpovednosť väčšia, čo môže viesť k vyššej dôvere voči ostatným ľuďom.

Societálne teórie dôvery teda hľadajú rozdiely vo všeobecnej dôvere prostredníctvom skúmania faktorov ako ekonomická nerovnosť, etnická rôznorodosť, komunistická minulosť alebo prevládajúce náboženstvo v krajine. Napriek tomu, že tieto teórie sú zamerané v prvom rade na vysvetlenie rozdielov medzi jednotlivými krajinami, podľa vzoru Delheyho a Newtona (2003) sa ich pokúsime aplikovať v rámci jednej krajiny, konkrétne na vnímanie spoločenských konfliktov respondentmi.

Empirické skúmanie schopnosti jednotlivých teórií vysvetliť mieru spoločenskej dôvery na Slovensku limituje skutočnosť, že náš výskum nebol primárne koncipovaný na tento účel. V dotazníku, ktorý sme použili, nie sú zastúpené všetky premenné, ktoré jednotliví autori uvádzajú. Napriek tomu sa domnievame, že každý teoretický koncept je zastúpený dostatočným počtom premenných na to, aby sme si mohli vytvoriť predstavu o tom, ktoré teórie poskytujú lepší základ pre pochopenie problematiky spoločenskej dôvery.

Okrem premenných uvedených v **TABUĽKE 20** do skúmania zaradíme aj pohlavie, vzdelanie a vek, ktoré použijeme ako kontrolné premenné.

Skôr ako sa pustíme do empirickej analýzy determinantov spoločenskej dôvery na Slovensku, musíme sa vyrovnáť s otázkou príčiny a účinku, ktorá sa vynorí pri skúmaní takmer každého spoločenského javu. Ide o analogický problém ako v prípade otázky, či bolo skôr vajce alebo sliepka. Napríklad kým je logické predpokladať, že užšie medziludské vzťahy v malých obciach môžu viesť k vyššej dôvere obyvateľov (a zrejme neplatí opačná hypotéza, že dôverujúci ľudia vyhľadávajú menšie obce), v prípade otázky, či širšie sociálne siete vedú k väčšej dôvere alebo ľudia, ktorí dôverujú iným, si ľahšie rozširujú svoje siete, už odpoveď taká jednoznačná nie je. Domnievame sa však, že našou úlohou nie je vyriešiť tieto dilemy na tomto mieste. Naším cieľom je totiž overiť fungovanie a platnosť teórií, ktorými vysvetľujú spoločenskú dôveru iní autori, a nie konštruovať nové teórie.

INDIVIDUALISTICKÉ TEÓRIE

TEÓRIA ÚSPECHU A POHODY

- SPOKOJNOSŤ SO ŽIVOTNOU ÚROVŇOU
- SPOKOJNOSŤ SO ŽIVOTOM
- ČISTÝ MESAČNÝ PRÍJEM DOMÁCNOSTI
- SUBJEKTÍVNE VNÍMANIE FINANČNEJ SITUÁCIE
- TYP VYKONÁVANEJ PRÁCE

KOMUNITNÉ TEÓRIE

TEÓRIA DOBROVOĽNÍCKYCH ZDRUŽENÍ

- ČLENSTVO V DOBROVOĽNÍCKOM ZDRUŽENÍ

TEÓRIA MIESTNYCH KOMUNIT

- VEĽKOSŤ SÍDLA
- SPOKOJNOSŤ S OKOLÍM
- POCIT BEZPEČNOSTI OKOLIA
- SKÚSENOSŤ S KRIMINÁLNOU ČINNOSŤOU

TEÓRIA SOCIÁLNYCH SIETÍ

- POCIŤOVANIE OSAMELOSTI
- TRÁVENIE ČASU S INÝMI ĽUĎMI
- POČET BLÍZKYCH KAMARÁTOV

SOCIÉTÁLNE TEÓRIE

- POCIŤOVANIE SPOLOČENSKÉHO KONFLIKTU
- SPOKOJNOSŤ S VEREJNOU BEZPEČNOSŤOU

TABUĽKA 20 Teórie spoločenskej dôvery a prislúchajúce premenné

Metodologický postup

Ako sme už spomínali, metodologický postup sme zvolili podľa toho, aby sme vedeli zodpovedať našu výskumnú otázku, do akej miery sú jednotlivé teórie spoločenskej dôvery schopné vysvetliť mieru spoločenskej dôvery na Slovensku. V prvom kroku sme identifikovali najrozšírenejšie teoretické koncepty a v druhom sme preskúmali empirické krytie týchto teórií. Zistili sme, že v našich dátach je zastúpených päť teoretických konceptov spoločenskej dôvery, ktoré sú pokrývané 27 premennými. Mnohé z týchto 27 premenných sú transformované indexy (napríklad premenná členstvo v rôznych druhoch dobrovoľníckych združení bola pretransformovaná na binárnu premennú „je člen aspoň jedného združenia“/„nie je člen“). Niektoré z týchto premenných však spolu úzko súviseli, ako napríklad spokojnosť so životnou úrovňou a celková spokojnosť so životom, spokojnosť s verejnou bezpečnosťou a spokojnosť s okolím a taktiež pocitovanie konfliktu medzi veriacimi a neveriacimi a medzi katolíkmi a evanjelikmi. Korelácia medzi týmito premennými bola vyššia ako 0,7, preto sme sa rozhodli zahrnúť do analýzy iba jednu premennú zo spomínaných korelovaných párov. Vybrali sme ju podľa jej relevancie pre naše ciele (pomocou výpočtu VIF sme v rámci analýzy otestovali aj multikolaritu, ktorá sa však nepotvrdila). Pokrytie jednotlivých teórií však nie je rovnaké, kým teória sociálnych sietí je zastúpená 7 premennými, teória dobrovoľníckych združení iba jedným zloženým indexom. Ako závislá premenná nám slúžila otázka „Povedali by ste, že väčšine ľudí sa dá, alebo nedá dôverovať?“, meraná na stupnici 1 až 9. Všetky premenné so škálami, ktorými boli merané, sú uvedené v prílohe 1.

V ďalšom kroku sme uskutočnili lineárnu regresiu, do ktorej sme vložili všetkých 24 nezávislých premenných spolu s tromi kontrolnými premennými. Táto metóda slúži v prvom rade na overenie vzťahu medzi kardinálnymi premennými, avšak domnievame sa, že veľkosť vzorky a rozloženie 9-stupňovej Likertovej škály, pomocou ktorej sme merali závislú premennú spoločenskej dôvery, umožňujú použitie lineárnej regresie.

Z výsledkov analýzy, ktoré sú podrobne znázornené v prílohe 2, vyplynulo zistenie, že napriek veľkému počtu faktorov, ktoré sme zahrnuli do analýzy, sme dokázali vysvetliť menej ako 20 % variácie spoločenskej dôvery. Znamená to, že zvyšných 81 % spôsobujú iné faktory, ktoré neboli zahrnuté do nášho modelu. O tom, aké sú to faktory, momentálne môžeme len špekulovať, preto sa sústredíme na tie, ktoré sa javia ako dôležité pri hľadaní zdrojov spoločenskej dôvery v spoločnosti.

Zistili sme, že z 27 nezávislých premenných, ktoré sme zadali do lineárnej regresnej rovnice, má významný vplyv iba 7 premenných, a to pohlavie, vzdelanie, celková spokojnosť so životom, členstvo v dobrovoľníckom združení, aktívne trávenie voľného času s priateľmi a priateľkami, spokojnosť s okolím a pocitovanie konfliktu medzi Rómami a zvyškom populácie. Najúspešnejšie vysvetľuje dôveru teória dobrovoľníckych združení, ktorá však bola zastúpená iba jednou premennou.

Vzdelané ženy

Vyššia dôvera žien, ktorá vyplýva z výsledkov analýz, stojí v protiklade s hypotézou Millera a Mitamura (2003), ktorí tvrdia, že ženy sa viac vyhýbajú riziku ako muži, preto aj menej dôverujú ostatným ľuďom. Patterson (1999) tiež upozornil na signifikantne nižšiu dôveru žien v USA, avšak v iných západných spoločnostiach sa väčšinou tento rozdiel nepotvrdil (WHITELEY, 1999). Na Slovensku sa však ukazuje, že ženy dôverujú viac ako muži. Vysvetlenie nie je jednoznačné, ale jedno z nich môže byť spájanie dôvery s naivitou, s ktorou sa muži môžu identifikovať ťažšie ako ženy.

Na Slovensku dôverujú viac nielen ženy, ale ukazuje sa, že vzdelanie taktiež zvyšuje dôveru. Na signifikantné rozdiely v spoločenskej dôvere medzi vzdelanostnými kategóriami upozorňuje z klasikov Putnam (2000), ale výskumy z európskych krajín sú z tohto hľadiska nekonzistentné (DELHEY & NEWTON, 2003). Čiastočne to však môžeme vysvetliť teóriou úspechu a pohody, podľa ktorej ľudia, ktorí sú v živote úspešnejší, sú ochotnejší dôverovať iným ľuďom.

Spokojní so životom

Zdá sa, že nielen vyššie vzdelanie, ale aj väčšia spokojnosť so svojím životom vedie k väčšej dôvere. Spokojnosť sa často spája s finančnou istotou a čiastočne to potvrdzujú aj naše dáta (je silný vzťah $r = 0,450$ medzi spokojnosťou a subjektívnym hodnoteným finančnej situácie), avšak dobrá finančná situácia k spokojnosti nestačí. Môžeme predpokladať, že za spokojnosťou stoja aj životné úspechy, a teda čiastočne sa potvrdzuje hypotéza teórie úspechu a pohody. Súvisieť s tým však môže aj celkovo pozitívne videnie sveta, čím argumentujú osobnostné teórie. V každom prípade platí, že celková spokojnosť so životom je štatisticky významným prediktorom spoločenskej dôvery.

Dobrovoľne sa organizujúci

V dotazníku sme sa respondentov pýtali, či patria do nejakej dobrovoľníckej organizácie/združenia alebo nie. Zistili sme, že tretina ľudí je členom nejakého združenia, pričom najrozšírenejšie je členstvo v náboženskej alebo cirkevnej organizácii a v športovom klube. Bez ohľadu na konkrétnu organizáciu však platí, že členstvo v dobrovoľníckej organizácii zvyšuje dôveru v iných ľuďoch. Toto zistenie potvrdzuje tvrdenie klasickej teórie sociálneho kapitálu, podľa ktorej členovia dobrovoľníckych združení dôverujú ostatným ľuďom viac ako ľudia, ktorí neparticipujú na činnosti týchto organizácií. Tieto teórie to vysvetľujú skúsenosťami s kooperáciou, reciprocitou a empatiou získanými v rámci dobrovoľníckych združení, ktoré generujú dôveru nielen k ľuďom v rámci združenia, ale aj k ľuďom vo všeobecnosti (PUTNAM, 2000). Napriek tomu, že táto teória bola aj teoreticky aj empiricky rozsiahlo kritizovaná (pozri napríklad COHEN, 1999), zdá sa, že v prípade Slovenska má svoju relevanciu, je totiž najsilnejším prediktorom dôvery.

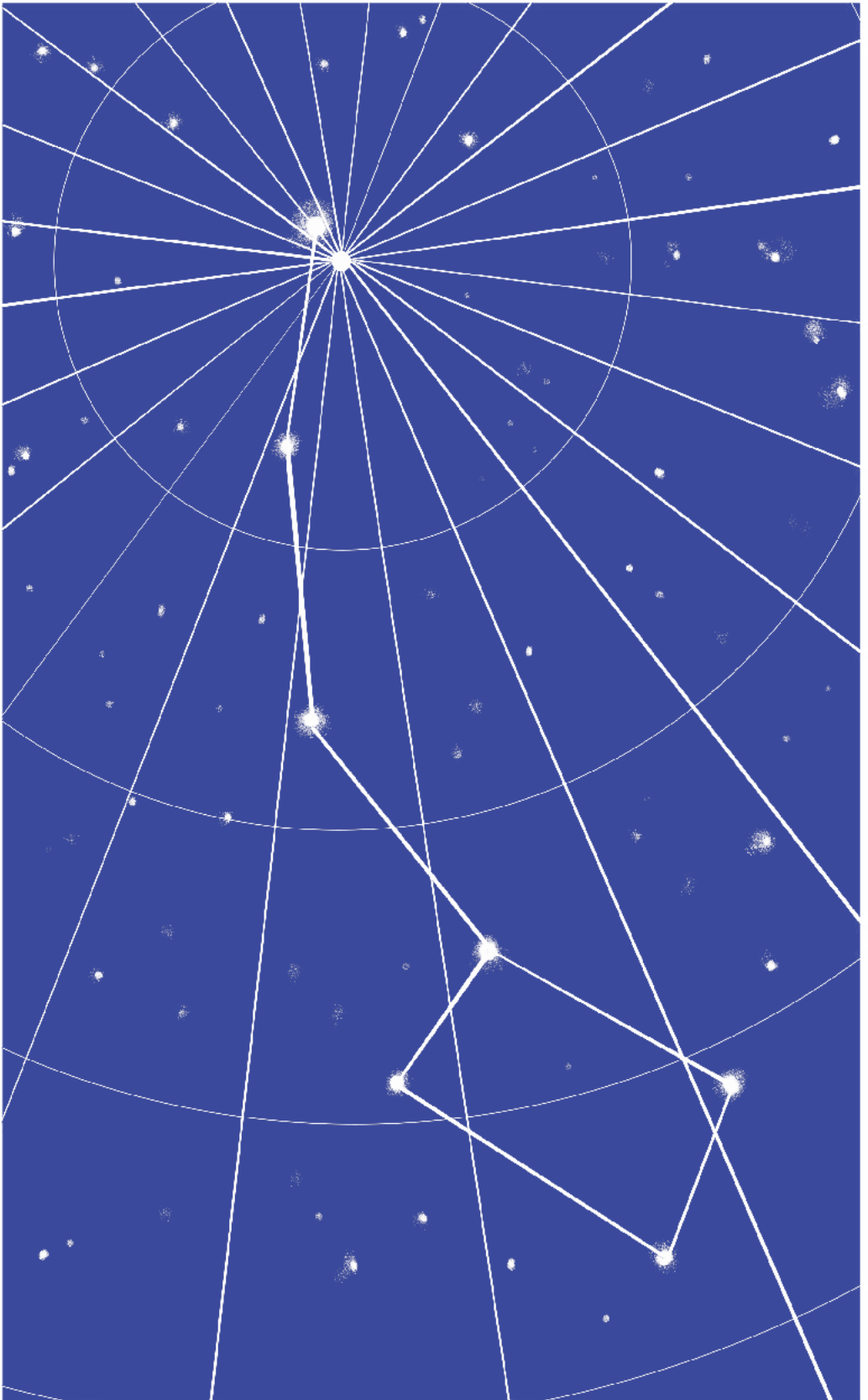
Ukazuje sa však, že dôveru zvyšuje aj neformálne stretávanie s priateľmi a priateľkami. Tieto zistenia potvrdzujú predpoklad teórie sociálneho kapitálu, podľa ktorej práve kontakty s ľuďmi (mimo okruhu rodinných príslušníkov) podnecujú dôveru vo všeobecnosti.

Spokojne bývajúci

V súvislosti so spoločenskou dôverou sa často stretávame s predstavou, že obyvatelia menších obcí, v ktorých sa pozná každý s každým a funguje v nich neformálna sociálna kontrola, dôverujú ostatným ľuďom viac ako obyvatelia veľkých anonymných miest. Tento postoj reprezentuje aj teória sociálneho kapitálu (PUTNAM, 2000), náš výskum však ukázal, že dôležitejšia ako veľkosť obce je spokojnosť s okolím, bez ohľadu na to, či ide o malú dedinu alebo veľké mesto. Máme dôvody predpokladať, že spokojnosť s okolím prispieva k celkovej spokojnosti so životom (je medzi nimi pomerne silný vzťah / $r = 0,429$ /), s ktorou sme sa už zaoberali, a aj dôvody, ktoré za ňou stoja, môžu byť podobné. Môže ísť o objektívne lepšie charakteristiky okolia, ale aj o celkové pozitívnejšie videnia sveta a vlastnej bytovej situácie.

My a Rómovia

Z celospoločenských charakteristík sa ako významný prediktor ukázal iba pocitovaný spoločenský konflikt medzi Rómami a ostatnými obyvateľmi – pocit, že existuje konflikt medzi tými dvoma skupinami, významne znižuje dôveru v iných ľudí. Toto zistenie zdanlivo korešponduje so zisteniami iných výskumov (pozri napríklad KNACK & KEEFER, 1997), ktoré tvrdia, že v krajinách, ktoré charakterizuje menšia spoločenská polarizácia a väčšia etnická homogenita, ľudia vo všeobecnosti viac dôverujú ostatným ľuďom. Vzhľadom na skutočnosť, že pocitovaný konflikt medzi Maďarmi a Slovákami nie je významným prediktorom, hoci maďarská minorita vo svojom počte prevažuje rómsku minoritu na Slovensku, toto vysvetlenie nemusí platiť. Nazdávame sa, že tento jav má viac do činenia so stereotypmi viažucimi sa na Rómov ako s prostým faktom etnickej heterogenity.

Záver

Domnievame sa, že spoločenská dôvera je veľmi dôležitou charakteristikou fungujúcej spoločnosti. Zdá sa však, že na Slovensku sme si už zvykli na jej nedostatok a fenomén, ktorý Dáni nazvali nordickým zlatom, považujeme za naivitu a nerozvážnosť. No stále sú tu ľudia, ktorí dôverujú ostatným aj bez predchádzajúcej osobnej skúsenosti a podľa niektorých výskumov sa zdá, že ich počet sa pomaly, ale predsa zvyšuje. Čím sú títo ľudia výnimoční a z čoho pramení ich dôvera? Alebo inými slovami, aký je zdroj spoločenskej dôvery na Slovensku?

Pri hľadaní odpovede na túto otázku sme testovali hypotézy najrozšírenejších sociologických teórií o dôvere. Mnohé z nich boli podrobené analýze už aj v iných zahraničných výskumoch a boli potvrdené, alebo naopak, vyvrátené. V podmienkach Slovenska však ešte neboli predtým nikdy dostatočne preskúmané. Tomuto kritériu nevyhovie úplne ani náš výskum, dáta, z ktorých sme vychádzali totiž neboli primárne zbierané na účely tejto práce. Niektoré teórie preto nie sú dostatočne pokryté empirickými dátami, čo je pravdepodobne najväčšou limitáciou nášho výskumu. Napriek tomu sa domnievame, že sme dokázali poskytnúť aspoň náhľad do problematiky spoločenskej dôvery na Slovensku a odkryť niektoré zaujímavé súvislosti. Ukázalo sa totiž, že vyššie vzdelanie, väčšia spokojnosť s okolím, zapájanie do činnosti dobrovoľníckych združení a pravidelný kontakt s kamarátmi zvyšujú dôveru, kým pociťovanie konfliktu medzi etnickými skupinami dôveru znižuje. Hoci mnohé ďalšie ukazovatele spokojnosti sa vo vzťahu s dôverou ukazujú ako nesignifikantné, pohoda, dobré okolie a ochota a príležitosť zapájať sa do činnosti dobrovoľníckych združení vytvárajú hodnotu, ktorá je prospešná pre celú spoločnosť – spoločenskú dôveru. Väčšina faktorov ostáva ešte stále neidentifikovaná, a ako sme sa o tom už v krátkosti zmienili, vo výskume dôvery je ešte mnoho neprebádaných oblastí. Takou oblasťou je napríklad hodnota dôvery v spoločnosti, ktorá môže mieru dôvery, deklarovanej v dotazníkových výskumoch, značne ovplyvniť. S tým súvisí aj druhá oblasť – skúmanie dôvery pomocou situačných otázok. Domnievame sa totiž, že odpoveď na všeobecnú otázku o možnosti dôverovať iným ľuďom nemusí nutne zodpovedať tomu, ako sa jednotlivci v jednotlivých životných situáciách zachovávajú. Túto prácu teda nevnímame ako výsledok skúmania dôvery, ale skôr ako úvod do jej problematiky. Autorke tohto textu sa totiž niekedy zdá, že dánske prirovnanie dôvery k zlatu je pravdivé nielen z hľadiska jej hodnoty, ale aj náročnosti odkrývania jej zdrojov.

Literatúra

- ALLPORT, G. W. (1961). *Pattern and growth in personality*. Holt, Rinehart and Winston.
- BANFIELD, E. C. (1967). *Moral Basis of a Backward Society*. Free Press.
- BAREFOOT, J. C., MAYNARD, K. E., BECKHAM, J. C., BRUMMETT, B. H., HOOKER, K., & SIEGLER, I. C. (1998). Trust, Health, and Longevity. *Journal of Behavioral Medicine*, 21(6), 517 — 526.
- BELLAH, R. N., MADSEN, R., WILLIAM, S. M., SWINDLER, A., & STEVEN, T. M. (1985). *Habits of the Heart*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- BJØRNSKOV, C. (2007). Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public Choice*, 130(1 — 2), 1 — 21.
- CATTELL, R. (1965). *The Scientific Analysis of Personality*. Baltimore: Penguin Books.
- DELHEY, J. & NEWTON, K. (2003). Who trusts?: The origins of social trust in seven societies. *European Societies*, 5(2), 93 — 137.
- DELHEY, J. & NEWTON, K. (2005). Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? *European Sociological Review*, 21.
- ERIKSON, E. H. (1950). *Childhood and Society*. Norton.
- GLANVILLE, J. L. & PAXTON, P. (2007). How Do We Learn to Trust? A Confirmatory Tetrad Analysis of the Sources of Generalized Trust. *Social Psychology Quarterly*, 70(3), 230 — 242.
- HOUSE, J. S. & WOLF, S. (1978). Effects of urban residence on interpersonal trust and helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(9), 1029 — 1043.
- INGLEHART, R. (1999). Trust, Well-Being and Democracy. In M. Warren (Ed.), *Democracy and Trust*. Cambridge University Press.
- KLOBUCKÝ, R. & MRVA, M. (2017). Všeobecná dôvera v slovenskej populácii je na relatívne nízkej, ale stabilizovanej úrovni. Tlačová konferencia v rámci projektov APVV-14-0527, APVV-15-0653, 3. 2. 2017, SAV.
http://www.sociologia.sav.sk/cms/uploaded/2543_attach_TB_Klobucky_Mrva.pdf
- KNACK, S. & KEEFER, P. (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251 — 1288.
- LA PORTA, R., LOPEZ-DE-SILANES, F., SHLEIFER, A., & VISHNY, R. W. (1997). Trust in Large Organizations. *The American Economic Review*, 87(2), 333 — 338.
- LUHMANN, N. (1979). *Trust and Power*. Chichester etc.: John Wiley & Sons.
- LUHMANN, N. (1988). Familiarity, confidence, trust: problems and alternatives. In *Trust: Making and breaking cooperative relations*. Oxford: Basil Blackwell.
- MILLER, A. S. & MITAMURA, T. (2003). Are Surveys on Trust Trustworthy? *Social Psychology Quarterly*, 66(1), 62–70.
- NORDIC COUNCIL OF MINISTERS. (2017). *Trust - The Nordic Gold*.
- PALDAM, M. & SVENDSEN, T. G. (2001). Missing social capital and the transition in Eastern Europe. *Journal of Institutional Innovation, Development and Transition*, (5).

- PATTERSON, O. (1999). Liberty against the democratic state: on the historical and contemporary sources of American distrust. In *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PUTNAM, R. D. (2001). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (1st edition). Touchstone Books by Simon & Schuster.
- ROSENBERG, M. (1956). Misanthropy and political ideology. *American Sociological Review*, 21.
- SIMMEL, G. (1990). *The philosophy of money*. Second enlarged edition.
- SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV SAV. (2017). Naše európske hodnoty 2017. Komentár k zisteniam slovenskej časti výskumu európskych hodnôt EVS 2017. http://sociologia.sav.sk/cms/uploaded/2786_attach_EVS_SK_2017_tlacova_sprava%20final.pdf
- STURGIS, P. & SMITH, P. (2010). Assessing the Validity of Generalized Trust Questions: What Kind of Trust are we Measuring? *International Journal of Public Opinion Research*, 22(1), 74 — 92.
- SZTOMPKA, P. (1999). *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge University Press.
- USLANER, E. M. (1999). Democracy and social capital. In M. Warren (Ed.), *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- USLANER, E. M. (2000). Producing and Consuming Trust. *Political Science Quarterly*, 115(4), 569 — 590.
- USLANER, E. M. (2002). The Moral Foundations of Trust. *SSRN Electronic Journal*.
- USLANER, E. M. (2008). Where You Stand Depends upon Where Your Grandparents Sat: The Inheritability of Generalized Trust. *The Public Opinion Quarterly*, 72(4), 725 — 740.
- WHITELEY, P. (1999). The Origins of Social Capital. In *Social Capital and European Democracy*. London: Routledge.
- YAMAGISHI, T. & YAMAGISHI, M. (1994). Trust and commitment in the United States and Japan - . *Motivation and Emotion*, 18(2).

Záver

Súčasný trendy výskumu kultúry naznačujú snahy kultúrnej politiky sústrediť výskumné aktivity v oblasti kultúry na otázky efektivity, návratnosti investícií či maximalizácie vplyvu kultúrnych podujatí (O'BRIEN, 2015). Táto kniha je argumentom, že v diskusii o dátach, kultúre a hodnotách je potrebné hľadiť ďalej než len na finančný prínos kreatívneho priemyslu. Sociologický pohľad na kultúru ponúka náhľad na širšie kontexty každodenného života, v ktorých sa kultúra prejavuje a do ktorých zasahuje. Cieľom knihy je preto reagovať na tento súčasný redukcionizmus a upozorniť na to, že kultúra v spoločnosti má vplyv najmä na udržanie spoločenskej kohézie a tlmenie, prípadne vytváranie konfliktov. Pri vnímaní akejkoľvek kultúrnej činnosti je preto potrebné tento kontext brať na vedomie.

V texte sme načrtli niekoľko obrazov súčasného Slovenska vo svetle spoločenských zmien, ktoré sa dejú v globálnom meradle. Ako dobová divadelná hra by táto kniha mala ukázať, v akých mantineloch sa pohybuje súčasná kultúra na Slovensku. Texty sme písali pod hlavičkou Národného osvetového centra, ktorého činnosť (osobitne odboru pre výskum a štatistiku) nadväzuje na tradíciu Výskumného ústavu kultúry. S jeho pôsobením v čase pred rokom 1989 sme sa snažili vyrovnať publikáciou Výskum v službách kultúry: Pamätnica k 50. výročiu vzniku Výskumného ústavu kultúry (HALLON, LEŠKOVÁ, 2018). Úlohou Národného osvetového centra je podporovať voľnočasové umelecké aktivity a kultúrne hodnoty na Slovensku a taktiež prepájať tradície so súčasnosťou. Tento rozmer je kľúčový aj pre túto knihu, keďže našou snahou bolo analyzovať vzťah minulosti, tradície, kultúrneho dedičstva a súčasnosti, predovšetkým postojov, ktoré z minulosti síce vychádzajú, ale sú vystavované vplyvom vývoja a globalizácie. Naše zistenia hovoria o tom, že tento vzťah je často veľmi konfliktný a postoje polarizované.

Rozdielne hodnoty, ako sa ukazuje, súvisia s prístupom ľudí ku kultúre a so socioekonomickým pozadím jednotlivcov. Vzdelanie, kultúra a spoločenská trieda, v ktorej sme vychovaní, súvisí nielen so zvykom chodiť častejšie na kultúrne podujatia a vyberať si z nich viac žánrov, ale aj s väčšou otvorenosťou k iným kultúram. Píšeme tiež o tom, že konzervatívne a liberálne hodnoty nie sú v spoločnosti distribuované rovnomerne, čo sa ukazuje napríklad pri postojoch k rodine. Napriek tomu, že nové, menej tradičné formy rodiny vyvolávajú v spoločenskej a mediálnej debate najväčšie diskusie, v skutočnosti sa ukazuje, že väčšina ľudí nemá v tejto téme vyhranené pozície a stavia sa k rodine a jej zmene umiernené. Žitá realita totiž, ako píšeme v druhom dejstve, predbieha kultúrne usporiadanie, ktoré v mediálnom zobrazení dostáva najviac priestoru.

Ďalšou zo základných zložiek kultúry je historická kolektívna pamäť. Pri hlbšom pohľade na vnímanie kľúčových historických osobností a udalostí sa nám vykresľuje mapa, ktorá odhaľuje rozdiely medzi jednotlivými generáciami a medzi skupinami s rôznym vzdelaním, rôzneho pohlavia či vierovyznania. Tieto zistenia nám môžu pomôcť uvedomiť si, že k úspešnej komunikácii v rámci spoločnosti musíme

vedieť rozlíšiť, akým spôsobom je zložený pojmový vesmír daných skupín – aké príbehy o histórii sú pre ne dôležité, ktoré osobnosti či udalosti sú pre ne inšpiratívne či odstrašujúce.

Analýzou spoločenskej dôvery sme zistili, ktoré faktory najlepšie vysvetľujú veľmi nízku úroveň dôvery na Slovensku. Patria medzi ne predovšetkým rod, vzdelanie, spokojnosť so životom, členstvo v dobrovoľníckom združení, aktívne trávenie voľného času s priateľmi a priateľkami, spokojnosť s okolím a pociťovanie konfliktu medzi Rómami a zvyškom populácie. Práve kultúrne znaky, teda trávenie času v dobrovoľných skupinách (cirkevných či iných združeníach), vysvetľujú úroveň spoločenskej dôvery najlepšie. Stretávanie a spoločné trávenie voľného času tak môže byť podstatným faktorom zlepšenia spoločenskej atmosféry. Naopak, pociťovanie konfliktu medzi Rómami a zvyškom obyvateľstva úroveň dôvery znižuje.

Veríme, že sa nám v jednotlivých kapitolách podarilo aspoň čiastočne opísať možné zdroje opatrnosti obyvateľov Slovenska voči tomu, čo v ich očiach predstavuje tzv. Západ. Práve táto predstava západnej spoločnosti a západných hodnôt totiž konkuruje „tradičnej spoločnosti“ a obavy z toho, čo nám zblížovanie so Západom prinesie, často vyúsťujú do prejavov xenofóbie a nedôvery voči čomukoľvek cudziemu a novému. Ak sa slovenská spoločnosť bude musieť v najbližšom čase rozhodnúť, k súboru akých hodnotových preferencií sa prikloní, môže byť táto mapa súčasných hodnotových postojov podkladom na lepšie porozumenie kultúrnych súvislostí, ktoré sprevádzajú politické rozhodnutia.

- HALLON, L., LEŠKOVÁ, D. (2018). Výskum v službách kultúry: Pamätnica k 50. výročiu vzniku Výskumného ústavu kultúry. Národné osvetové centrum.
- O'BRIEN, D. (2015). Kulturní politika. Management, hodnota a modernita v kreatívnych průmyslech. Barrister & Principal. Institut umění – Divadelní ústav.

PREMENNÉ

NÁSTROJ MERANIA

SPOLOČENSKÁ DÔVERA

- 9-stupňová škála (1 = väčšine ľudí sa dá úplne dôverovať, 9 = väčšine ľudí sa vôbec nedá dôverovať)

DEMOGRAFICKÉ CHARAKTERISTIKY

- **POHLAVIE**
 - 1 = muž, 2 = žena
- **VEK**
 - otvorená otázka
- **VZDELANIE**
 - 1 = ZŠ, 2 = SŠ bez maturity, 3 = SŠ s maturitou, 4 = VŠ

TEÓRIA ÚSPECHU A POHODY

- **SPOKOJNOSŤ SO ŽIVOTOM**
 - 5-stupňová škála (1 = úplne spokojný, 5 = vôbec nie spokojný)
- **ČISTÝ MESAČNÝ PRÍJEM DOMÁCNOSTI**
 - 1 = DO 500 €, 2 = OD 501 DO 700 €, 3 = OD 701 DO 1000 €, 4 = OD 1001 DO 1500 €, 5 = OD 1501 DO 2000 €, 6 = VIAC AKO 2000 €
- **SUBJEKTÍVNE VNÍMANIE FINANČNEJ SITUÁCIE**
 - 4-STUPŇOVÁ ŠKÁLA (1 = SO SÚČASNÝM PRÍJMOM SA ŽIJE POHODLNE, 2 = SO SÚČASNÝM PRÍJMOM SA DÁ VYJSŤ, 3 = SO SÚČASNÝM PRÍJMOM SA VYCHÁDZA ŤAŽKO, 4 = SO SÚČASNÝM PRÍJMOM SA VYCHÁDZA VEĽMI ŤAŽKO)
- **TYP VYKONÁVANEJ PRÁCE**
 - 9 KATEGÓRIÍ, KTORÉ BOLI REKÓDOVANÉ NA 3 – 1 = ODBORNÉ ALEBO TECHNICKÉ POVOLANIA, VYŠŠIE ADMINISTRATÍVNE POVOLANIA, ÚRADNÍCKE POVOLANIA; 2 = POVOLANIA SÚVISIACE S PREDAJOM, POVOLANIA SÚVISIACE SO SLUŽBAMI, KVALIFIKOVANÝ ROBOTNÍK; 3 = ČIASTOČNE KVALIFIKOVANÝ ROBOTNÍK, NEKVALIFIKOVANÝ ROBOTNÍK, ROBOTNÍK NA FARME

TEÓRIA DOBROVOĽNÍCKYCH ZDRUŽENÍ**• ČLENSTVO V DOBROVOĽNÍCKOM ZDRUŽENÍ**

• Polootvorená otázka, kde respondenti označili, či sú členmi 10 rôznych združení, s otvorenou možnosťou „iné“. Otázka bola následne rekódovaná na 0 = nie je členom združenia, 1 = je členom združenia.

TEÓRIA SOCIÁLNYCH SIETÍ**• POCIŤOVANIE OSAMELOSTI**

• 5-STUPŇOVÁ ŠKÁLA (1 = NIKDY, 5 = TAKMER VŽDY)

• TRÁVENIE ČASU S INÝMI ĽUĎMI

• 5-STUPŇOVÁ ŠKÁLA (1 = KAŽDÝ DEŇ, 5 = NIKDY)

• POČET BLÍZKYCH KAMARÁTOV

• CELKOVÝ POČET BLÍZKYCH KAMARÁTOV

TEÓRIA MIESTNYCH KOMUNÍT**• VEĽKOSŤ SÍDLA**

• 1 = MENEJ AKO 500, 2 = 500 – 999, 3 = 1 000 AŽ 2 000, 4 = 2 000 AŽ 5 000, 5 = 5 000 AŽ 20 000, 6 = 20 000 AŽ 50 000, 7 = 50 000 AŽ 100 000, 8 = NAD 100 000

• SPOKOJNOSŤ S OKOLÍM

• 5-STUPŇOVÁ ŠKÁLA (1 = ÚPLNE SPOKOJNÝ, 5 = VÔBEC NIE SPOKOJNÝ)

• POCIT BEZPEČNOSTI OKOLIA

• 5-STUPŇOVÁ ŠKÁLA (1 = CÍTIM SA ÚPLNE BEZPEČNE, 5 = NECÍTIM SA VÔBEC BEZPEČNE)

• SKÚSENOSŤ S KRIMINÁLNOU ČINNOSŤOU

• RESPONDENTI ODPOVEDALI NA OTÁZKU, ČI ZAŽILI V PRIEBEHU POSLEDNÝCH 12 Mesiacov, že ich niekto okradol/obťažoval alebo vyhrážal sa im/sexuálne ich obťažoval/zranil alebo zbil. Otázka bola následne rekódovaná na 0 = nezažil ani jedno z uvedených, 1 = zažil aspoň jedno z uvedených.

CELOSPOLOČENSKÉ CHARAKTERISTIKY**• POCIŤOVANIE SPOLOČENSKÉHO KONFLIKTU**

• 4-STUPŇOVÁ ŠKÁLA (1 = NEPOCIŤUJE ŽIADNY KONFLIKT, 4 = POCIŤUJE VEĽMI VEĽKÚ MIERU KONFLIKTU)

R	.434
R SQUARE	.188
ADJUSTED R SQUARE	.150
STD. ERROR OF THE ESTIMATE	1.830

Hodnoty neštandardizovaného B koeficientu

KONŠTANTA	5.215***
KONTROLNÉ PREMENNÉ	
POHLAVIE (ŽENY)	-.406**
VEK	-.011
VZDELANIE	-.284*
TEÓRIA ÚSPECHU A POHODY	
CELKOVÁ SPOKOJNOSŤ SO ŽIVOTOM	-.273**
ČISTÝ MESAČNÝ PRÍJEM VŠETKÝCH ČLENOV DOMÁCNOSTI	-.077
HODNOTENIE SÚČASNÉHO PRÍJMU DOMÁCNOSTI	.048
TYP PRÁCE VYKONÁVANEJ V (POSLEDNOM) HLAVNOM ZAMESTNANÍ	-.253
TEÓRIA DOBROVOĽNÍCKYCH ZDRUŽENÍ	
ČLENSTVO V DOBROVOĽNÍCKOM ZDRUŽENÍ	-.542***
TEÓRIA SOCIÁLNYCH SIETÍ	
POCIŤOVANIE OSAMELOSTI	.124
AKTÍVNE TRÁVENIE ČASU S PARTNEROM/PARTNERKOU	-.004
AKTÍVNE TRÁVENIE ČASU S DEŤMI	-.019
AKTÍVNE TRÁVENIE ČASU S RODINOU A PRÍBUZNÝMI	-.193
AKTÍVNE TRÁVENIE ČASU S PRIATEĽMI A PRIATEĽKAMI	.248*
AKTÍVNE TRÁVENIE ČASU S KOLEGAMI A KOLEGYŇAMI	-.006
Z PRÁCE/SPOLUŽIAKMI ZO ŠKOLY	
POČET BLÍZKYCH KAMARÁTOV	-.006

KONŠTANTA	5.215***
TEÓRIA MIESTNYCH KOMUNÍT	
VELKOSŤ SÍDLA	-.032
SPOKOJNOSŤ S OKOLÍM	.237*
POCIT BEZPEČIA PRI PRECHÁDZANÍ V NOCI VO SVOJOM OKOLÍ	-.055
OBEŤ TRESTNÉHO ČINU	.055
CELOSPOLOČENSKÉ CHARAKTERISTIKY	
POCIŤOVANIE KONFLIKTU MEDZI CHUDOBNÝMI A BOHATÝMI	.104
POCIŤOVANIE KONFLIKTU MEDZI NEZAMESTNANÝMI A PRACUJÚCIMI	.149
POCIŤOVANIE KONFLIKTU MEDZI VEDENÍM (MANAŽMEN- TOM) A PRACUJÚCIMI	.100
POCIŤOVANIE KONFLIKTU MEDZI STARÝMI A MLADÝMI	.016
POCIŤOVANIE KONFLIKTU MEDZI MUŽMI A ŽENAMI	.089
POCIŤOVANIE KONFLIKTU MEDZI MAĎARMÍ A SLOVÁKMI	-.157
POCIŤOVANIE KONFLIKTU MEDZI RÓMAMI A NERÓMAMI	.317**
POCIŤOVANIE KONFLIKTU MEDZI VERIACIMI A NEVERIACIMI	.025

HLADINA VÝZNAMNOSTI: * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.00$

O autoroch

Marek Mathias vyštudoval sociológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 2014 pôsobí na Katedre sociológie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity ako odborný asistent. Venuje sa hlavne metodológii sociologického výskumu a štatistike.

Marianna Mrva je sociologička, absolventka Univerzity Komenského v Bratislave. Od roku 2015 do roku 2018 pracovala v Národnom osvetovom centre, kde sa venovala sociologickému výskumu kultúry. V súčasnosti pôsobí ako doktorandka Sociologického ústavu SAV a ako externá spolupracovníčka Fórum inštitútu pre výskum menšín. Venuje sa predovšetkým téme spoločenskej dôvery. Momentálne žije v Bratislave.

Adam Gajdoš vyštudoval sociológiu v Prahe a neskôr v Brne, kde momentálne žije. V akademickom výskume sa venoval témam kultúrnej pamäti, náboženstva a smrti. Jeho aktivity v oblasti aplikovaného výskumu spájal záujem o prekonávanie sociálneho vylúčenia. Aktuálne pôsobí ako výskumník v projekte mapujúcom možnosti verejného zamestnávania osôb ťažko si nachádzajúcich uplatnenie na trhu práce v Českej republike.

Michaela Šedovič študovala sociológiu a demografiu. Témou jej výskumného záujmu je kohézna spoločnosť a faktory, ktoré ju ovplyvňujú. Najčastejšie sa venuje výskumu v rámci sociológie menšín a menšinových sociálnych politík. Kým väčšina jej práce bola kvantitatívneho charakteru, v poslednom čase ocenila spoluprácu v tímoch pracujúcich s rôznymi dátami a rôznymi metódami.

Zuzana Révészová vyštudovala umenovedu, sociológiu a právo na Masarykovej univerzite v Brne. V rokoch 2017 a 2018 riadila odbor výskumu a štatistiky kultúry v Národnom osvetovom centre. Výskumne sa venuje kultúrnej sociológii, sociológii umenia, urbánnej sociológii a regionálnemu rozvoju. Spoluzaložila občianske združenia Spolka a Kolektiv imaginace, spolupracuje ako sociologička s kultúrnymi a vzdelávacími inštitúciami.

Matej Vanoch vyštudoval sociológiu na Trnavskej univerzite. Pracoval v organizácii Iuventa, kde sa zaoberal mládežníckou politikou, podporou a výskumom mládeže. Neskôr pôsobil ako novinár v týždenníku .týždeň a v denníku Hospodárske noviny. Aktuálne pôsobí ako výskumník v Národnom osvetovom centre, kde sa venuje sociologickému výskumu kultúry.

Kultúra v štyroch dejstvách

Autori: Adam Gajdoš, Marek Mathias, Marianna Mrva,

Zuzana Révészová, Michaela Šedovič, Matej Vanoch

Editorka: Zuzana Révészová

Redakcia: Matej Vanoch

Recenzenti: Miroslav Paulíček, Andrej Mentel

Jazykové korektúry: Katarína Vrablicová

Grafická úprava a ilustrácie: Katarína Rybnická

Tlač: Stredná odborná škola polygrafická Bratislava

Náklad: 100 ks

1. vydanie

Rok vydania: 2019

Počet strán: 144

Typeface: Skolar Sans

ISBN 978-80-7121-358-1

Vydalo Národné osvetové centrum

Námestie SNP 12

812 34 Bratislava

www.nocka.sk, nocka@nocka.sk

Publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons 4.0,
Attribution-NonCommercial-NoDerivatives.

Dielo je možné opakovane používať za predpokladu uvedenia mien autorov a len na nekomerčné účely, pričom nie je možné z diela ani z jeho jednotlivých častí vyhotoviť odvodené dielo formou spracovania alebo iných zmien.

NÁRODNÉ
OSVETOVÉ
CENTRUM

**Kde žijú na Slovensku kultúrni všežravci?
Vnímame Gustáva Husáka ako hrdinu, alebo ako zločinca?
Kam nás to viac priťahuje? Na Východ, alebo na Západ?
Kto stojí na oboch barikádach kultúrnej vojny?
Dôverujeme si navzájom?**

Na tieto a ďalšie otázky odpovedá kniha **Kultúra v štyroch dejstvách**, ktorej autormi sú šiesti slovenskí sociológovia a sociologičky. Text prináša aktuálny sociologický pohľad na kultúru, ktorá je chápaná nielen ako umenie a estetika, ale v širšom ponímaní ako komplex zahŕňajúci znalosti, zvyky, obyčaje, morálku, umenie, vieru či zákony.

Kniha je rozdelená do štyroch hlavných častí. Prvá časť knihy je venovaná fenoménu kultúrnej všežravosti a skúma rôznorodú kultúrnu spotrebu v súvislosti s vybranými hodnotami a postojmi ľudí na Slovensku. Druhá časť sa zaoberá zmenami, ktorými prechádza rodina, a analyzuje mieru akceptácie, alebo odmietania nových rodinných foriem. Tretia časť rozoberá fenomén kultúrnej pamäti, ktorá je základnou zložkou našej kultúrnej identity a ukazuje sympatie a antipatie k jednotlivým historickým osobnostiam a udalostiam. Posledná časť sa venuje dôležitosti dôvery ako stabilizačného prvku v demokratickej spoločnosti a mapuje aktuálnu situáciu na Slovensku. Okrem hlavných častí knihu dotvárajú komentované úryvky zo skupinových rozhovorov, vďaka ktorým je možné lepšie porozumieť hlavným témam.

Kniha nepodáva vyčerpávajúci pohľad na všetky aspekty kultúry na Slovensku. Ponúka však možnosť hlbšie porozumieť vybraným fenoménom, ktoré našu kultúru a spoločnosť formujú.

9 788071 213581